Kirkehistoriske Smaastykker

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk af **Anton Christian Bang** (1840-1913) er digitalisert 2012 af Det Kongelige Bibliotek i København og tilpasset for Projekt Runeberg i november 2015 af Ralph E.

Dr. A. CHR BANG

KIRKEHISTORISKE SMAASTYKKERKIRKEHISTORISKE

SMAASTYKKER

Af

Dr. A. CHR, BANG

KRISTIANIA

FORLAGT AF ALB. CAMMERMEYER 1890DET MA LL] NT, SKE BOGTRYKKER].Forord.

Nærværende bog indeholder dels populære kirkehistoriske foredrag, som jeg har holdt i eller udenfor Kristiania, og som ikke før har været trykte, og dels fremstillinger af kirkehistoriske emner, som jeg i aarenes lob har offentliggjort i kirkelige blade eller i dagspressen, og som jeg herved udgiver paanyt i omarbeidet form. De smaastykker, som denne samling indeholder, henhører alle til de dele af den kirkehistoriske videnskab, som jeg særlig har gjort til gjenstand for mine studier, nemlig oldkirken, reformationstiden og vort eget lands kirkelige udvikling.

Forfatteren.Indhold.

Side.

Et blik paa de kristne menigheder i den apostoliske tid.

Er det end paa den ene side saa, at det kristelige liv i den apostoliske kirke paa mange maader udfoldede sig saare rigt og skjønt, og at hin tid var udrustet med flere aandens naadegaver, som senere tider af kirkens levnetsløb har maattet undvære helt eller delvis, saa er det paa den anden side en ligesaa stor sandhed, at man paa mange maader har overvurderet tilstandene i kirkens første dage, at man har forvekslet apostlernes skildringer af kirken efter sit væsen med de virkelige historiske forhold inden de apostoliske menigheder, og at man idetheletaget har staaet i fare for under sin overvurderen af, hvad aanden dengang udrettede, at undervurdere hans gjerning til andre tider og særlig blandt vore menigheder. Dette historiske feilsyn paa den apostoliske tid er grundet i forskjellige omstændigheder. Under trykket af den nuværende tids strid ligger det os alle nær at rose den svundne tid. Grundtvigianerne skaber sig en høinordisk guldalder, bonden tænker med ve-

moti paa den lykkelige tid under «Kristian Sjutals» regimente, kirkens mænd sukker efter de forbifarne tiders lykkelige tilstande paa kirkens omraade. Fremdeles kan det ikke negtes, at donatistiske*) synsmaader ligger i luften og skaffer sig udbrud paa mange maader, bevidst eller ubevidst. Hvad under, at man saa, lor dog at have et mønster at se hen til og at virkeliggjøre, skaber sig en kirke efter sit eget billede og mener at have fundet denne kirke i de apostoliske menigheder? Og i tider, da man er optagen med spørgsmaal og allehaande planer til kirkens forbedring, ligger det nær at kræve sine paa forhaand opgjorte synsmaader virkeliggjorte i kraft af formentlige forbilleder fra apostelkirkens dage.

Ligeoverfor den megen uklarhed paa dette omraade, vil vi i det følgende søge historisk at vinde klarhed angaaende de virkelige tilstande i apostelkirken, hvad kriste ig bevidsthed og kristeligt liv angaar. Vi vil først tage i oiesyn de rent jødekristelige menigheder for senere at kaste blikket paa ile blandede, af omvendte jøder og hedninger i fællesskab bestaaende menigheder.

I. De jødekristclige menigheder.

Af disse indtager selvfølgelig modermenigheden i Jerusalem den første plads. Denne bestod, som

*) Donatisterne var en sekt paa Augustins tid. De lærte, at

der inden kirkesamfundet blot skulde være virkelig igjen-fødte kristne, og at sakramenterne var uden kraft, naar de forvaltedes af en uigjenfødt.bekjendt, udelukkende af joder af forskjellig nationalitet, maaske med en liden tilsætning af enkelte hedensk fødte, til jødedommen overgangne proselyter (Ap. gj. 2, 5—ii). Det var blomsten af den jødiske nation, der var skudt ud i den nye pagts menighed, den foreløbige frugt af hvad der var gjort for og med Guds folk. Samlet af pintsens aand levede den unge kristen menighed i den første kjærligheds rige tid, overflødig udrustet med aandens gaver og ledet af de nys af aanden fyldte Kristi apostle. Lukas's skildringer af denne den ældste kristenmenigheds liv er bekjendt nok (Ap. gj. 2, 42—47 og 4, 32—36). Hvad der isier udhæves, det er den samfundsaand, den broderkjærlighed, den offervillighed, det bønneliv, den vedhængen ved apostlernes undervisning, den flittige brug af sakramentet i forbindelse med kjær-lighedsjnaaltklerne, den hjertets enfoldighed og sindets fryd, der stedse vil gjøre modermenigheden til et lysende forbillede for alle senere tider. At den allerede i sin begyndelse temmelig store menighed (3000 sjæle) under sin raske udvikling udad til skulde bestaa udelukkende af fuldt udviklede kristelige personligheder, saaledes som vi tænker os en saadan, kan paa

forhaand ikke antages, ligesom jo ogsaa menigheden^ følgende historie noksom forbyder en saadan anskuelse. Hvorledes der under det sterke aandens veir var kommen ind i menigheden personer af mere end tvilsom beskaffenhed, personer, der kun overfladisk var blevne revne med strømmen — saadanne som vi kjender dem fra enhver senere vækkelse —• det faar man det første bevis paa i tildragelsen med Ananias og Saphira (Ap. gj. 5, r flg.).4

Og hvorledes der blandt dem, der i begyndelsen saa gribende prises som dem, der havde ;et hjerte og en sjæl» (Ap. gj. 4, 32), senere viser sig foreteelser, der tyder paa det modsatte, og som giver tilkjende, at ikke blot aanden, men at ogsaa kjødet er medbestemmende i udviklingen, derpaa faar man et sorgeligt bevis i hvad der siges os i Ap. gj. kap. 6. Efter hvad her fortælles, bestod menigheden i Jerusalem dels af indfødte joder dels af joder, der var fodte i udlandet, og som havde tilegnet sig græsk kultur, og som idetheletaget, i kraft af den jøden eiendommelige lethed i at gaa op i fremmede kultur- og sprogforhold, var at anse som græker, hvad nationalitet angik. De indfødte jøder pleiede altid at se med ringeagt ned paa disse sine forgræskede brødre; og det var saa langt fra, at denne forfængelige nationa-litetsforgudelse havde faaet dødsstødet ved optagelsen i den kristne menighed, at den meget mere her ikke blot optræder og gjør sig bred, men endogsaa fører til aabenbar synd. Selvophøielsen skaber begjærlighed paa den ene side og misundelse paa den anden side, og begge disse leder til ligefrem forurettelse, der fra de forurettedes side besvares meel knurren, ikke med kristelig taalmodighed. Lukas 's korte beretning herom lyder saaledes: ile græskfødte jøder begyndte at knurre mod hebræerne, fordi deres enker blev tilsidesatte ved den daglige uddeling.» Menneskelig talt er det klart, at hines knurren mod disse var berettiget; der var virkelig og det nok med fuld beregning gjort de græskfødte enker uret, de var blevne «overseede, tilsidesatte af det jødiskfodte flertal, der selv vilcle5

mætte sig ved kjærlighedsgavernes borde og fandt at have gjort nok, naar de havde tilkastet hine nogle smuler. Men som forurettelsen viste noget andet end Kristi sind, saa var ogsaa den maade, paa hvilken den blev baaret, alt andet end kristelig; thi Kristi aand byder: «Knurrer ikke mod hverandre.» Saaledes blev der syndet paa begge sider, og man har vistnok ikke ret til at antage, at det gik for sig i al gemytlighed, da hint brud paa aandens enighed kom til aabenbarede. Tvertimod, naar man sætter sig ind i, at det er Østens varmblodige jøder, hvis lidenskabelighed er vakt ved spørgsmaalet om vinding og tab, saa kommer man psykologisk til samme resultat, som filologisk frembyder sig, idet Lukas i sin omtale af, hvad vi kalder at «knurre,» bruger et sterkt ord, der saa langt fra at betegne en godmodig forhandling i al godslighed, tvertimod hentyder paa vredens opblussen og lidenskabernes brand og bitre ord. — Det staar fast, at ganske kort efter den første kjærligheds tid er modermenigheden ikke længere den rene menighed; nu er her baade aand og kjød, og strider aanden mod kjødet, saa strider i sandhed ogsaa kjødet mod aanden.

Hvad nu forresten livet inden den jerusalemske modermenighed og dens dattermenigheder blandt jødefolket angaar, da maa dette vistnok i flere henseender antages at staa over, hvad der gjennemsnitlig var tilfældet blandt de hedningekristelige menigheder. Den livets hellighed, som kristendommen baade kræver og virker, var ikke noget absolut nyt for jøden som saadan. I det hele og store taget behøvede han ikke ved sin overgang til kristendommen at skifte6

begreb om ret og uret; meget mere tog lian med sig fra jodedommen den fra barndommen af indgroede bevidsthed om, hvad Gud kræver i moralsk henseende ; det jødiske sedelige fuldkommenheds- billede, saaledes som de ti bud afspeilede det, mødte ham meget mere i kristendommen i forklaret skikkelse. 1 Ivor dybt eller mindre dybt end loven for den enkelte havde været «tugtemesteren til Kristum», saa er det indlysende, at det for den til kristendommen omvendte jøde maatte falde ganske anderledes naturligt at færdes paa det kristelige livs enemerker, end for den omvendte hedning. En anden sag er det vistnok, at den kristne jøde tog med sig tilbøjeligheden til jødernes almindelige folkesynder, de synder, som paa grund af jødefolkets særegne art og historiske udvikling laa det nærmest. Vi vil senere se, hvorledes disse synder havde "slaaet dyb rod og grebet sterkt om sig blandt flere jødekristelige menigheder, og det paa en tid, da endnu Herrens apostle virkede.

Men hvad der hos den omvendte jøde mest maatte staa hindrende i veien for kristendommen, det maa vistnok

ikke søges paa moralens, men paa bevidsthedens, paa religiøsitetens omraade. Allerede i modermenighedens ældste tid, da livet artede sig paa det skjønneste, er den kristelige bevidsthed, det kristelige syn saare lidet udviklet. At den korsfæstede var opstanden fra de døde, var tilvisse kjernen i deres tro; men ved siden herafer flokken af dem, der deler denne tro, og som i kraft heraf samler sig til privat gudstjeneste i husene, i alle henseender en del af den store jødiske menighed; og forsaavidt som man troede, at nogen af hedningerne skulde blive7

delagtig i troen paa den opstandne og saaledes blive lemmer af den nye, den kristelige menighed, saa vidste man ingen anden maade, paa hvilken dette kunde ske, end ved at lade vedkommende som proselyter først optages blandt det jødiske folk og gaa ind i den jødiske kultus. At der i dette standpunkt var saare megen uklarhed og liden sandhed, kan nu hvert barn forstaa. At det imidlertid ikke kunde være anderledes, at man istedetfor at vente at se fuldmodne frugter der, hvor der nys er saaet, tvertimod maa finde sig i at se «først græs, derefter aks, derefter fuldkomment korn i akset» (Mark. 4, 28), det burde man forstaa.

Det ligger udenfor vor plan at omhandle de bevægelser, de stridigheder og forvirringer, der skulde blive følgen af det her skildrede ældste jødekristelige standpunkt. Vi bemerker kun, at ligesaa naturligt som dette standpunkt var for den omvendte jøde, ligesaa vanskeligt maatte det blive for ham at rykke frem til en sundere og sandere erkjendelse. For os staar det idetmindste klart, at det forholdsvis maatte være lettere for den omvendte hedning at frigjøres fra de hedenske laster, end for den omvendte jøde at komme ud af sin partikularisme. Og saavidt vi formaar at se historien an, er det os klart, at 0111 end enkelte modnedes til større kristelig klarhed, saa gaar udviklingen blandt de jødekristelige menigheder i det hele og store taget derhen, at ikke det kristelige, men det jødiske faar mere og mere magt i bevidstheden, saa at udviklingens ende bliver den, at de rent jødekristelige menigheder efterhaanden ligetil falder af fra sandheden i Kristus.8

Fra tiden omkring aar 60 har vi et skrift, der giver os et ikke ringe indblik i de jadekristelige menigheders tilstand, nemlig brevet til hebræerne. At dette nemlig er rettet til Østens rent jødekristelige menigheder, syneS os hævet over al tvil. Det er i mange henseender lærerigt at sammenligne modermenighedens standpunkt i kristelig erkjendelse med det, brevet til hebræerne forudsætter hos sine læsere. At her ikke er fremgang, men tilbagegang, turde være indlysende ved første blik. Som for moder-menigheden staar kristendommen ogsaa for de hebraiske dattermenigheder som et slags hoiere tillæg til jødedommen; man har endnu ikke lært at forstaa den gamle pagts forberedende betydning og dens ophør ved den nye pagts oprettelse; for «hebræerne» er — hvad der neppe var tilfældet med modermenigheden — jødedommen aabenbarlig af større herlighed end kristendommen, den gamle pagts ofre og øvrige kultus en større kilde til begeistring end den mere simple kristne gudsdyrkelse. Men hvad der er det værste, og som viser bedst tilbagegangen, synet for Kristi persons herlighed er i en betænkelig grad formørket. Kristus er dem i grunden intet andet end profeten, knapt større end Moses, i ethvert fald ringere end englene (kap. 1, 1 — lo). Som brevet til «hebræerne» viser, hvor skrøbeligt det stod til med de kristne menigheder af omvendte jøder, hvad kristelig erkjendelse og tro angaar, saa indeholder det ligeledes antydninger til, at der ogsaa i henseende til det kristelige liv var skeet tilbagegang fra den første kjærligheds tid. Ikke blot har trængselen skabt modløshed (kap. 12, 1 flg.), ikke blot er der9

jiu som tidigere mangen «bitter rod,» som «gjor forvirring» (12, 15); der er ogsaa «skjørlevnere» og

horkarle (12, r6 og 13, 4); «pengegjerrighed (13, 5) og overhovedet syndig tragten efter timelig vinding (12, 16) har altformeget faaet indgang. Og medens man i sindets ustadighed lytter til allehaande «fremmede lærdomme» (13, 9), var man, som det synes alt andet end redebon til at «adlyde sine veiledere og være dem hørige».

Et endnu mere mørkt billede af de aandelige tilstande giver det omtrent samtidig med eller maaske lidt tidligere end hebræerbrevet forfattede og til de palæstinensiske jødekristelige menigheder rettede Jakobsbrev. Sindene er i betydeligt mon fremmede for egte kristeligt alvor. Som en tvesindet mand, (der) er ustadig alle sine veie» (1, 8), sætter man i de gode dage mere pris paa verdens end paa Guds venskab (4, 4), medens man i trængselens tider staar tvilraadig og vaklende ligesom en havsbølge, der røres og drives af vindene». Det overfladiske sind vil gjerne høre og atter høre (1, 22), man behager sig i gudeligt snak, men opkaster sig gjerne til lærere for andre,

trods man endnu ikke har lært at holde sin egen tunge i tømme (3, r flg.). Uden vilje og evne til at leve et gudeligt liv i kjærlighed og gode gjerninger, praler man af sin døde tro paa sin udvælgelse som Herrens folk og sine indbildte fortrin fremfor hedningerne, uden at forstaa, at «ligesom legemet er dødt uden aand, saa er og troen død uden gjerninger;; (2, 17—26). Under sine mange fald snart i denne og snart i hin synd, søger man at stille sin samvittighed tilfreds og at smykke sin sag ved at

TO

skyde skylden paa Gud, der gjorde fristelsen for sterk, medens man er blind for, at fristelsen egent lig udgik fra ens egen onde begjærlighed (i, 13 flg,), Saa var der da ogsaa fald og synd nok omkring i menighederne, eller som Jakob kalder det, »skidden-hed og ondskabs overflødighed» (1, 21). Uet lidenskabelige sind blussede op i vrede» (i, 19—20), medens der var «bedsk nid og kivagtighed i hjerterne» (3, 14), og heraf fulgte da »trætte, forvirring og ond handel» (3, 16), «krig og strid» (3, 1—2). Istedetfor at holde sin «tunge i tømme» (1, 26), syndede man svarligen i eder og forbandelser (3, 9 og 5, 12), paa samme tid som man i ukjærlighed talte ilde om sin broder» (4, 11), medens man i nøden med kold spot ubarmhjertig bortviste den trængende (2, 16), — Menighedslemmerne bestod af fattige og rige (i, 9—10), af rige godseiere med sine fattige arbeidere (5, i flg.), samt kjøbmænd (4, 13). Baade fat-tigc og rige viser sig ialfald for en stor del at være henfaldne til jødisk mammonsdyrkelsc. De fattige bøier sig i dyb ærbødighed for pengemagten, saaledes som Jakob saa malende har skildret det: «Dersom der kommer en mand ind i eders forsamling med guldring paa fingeren, i skinnende klædebon, men der kommer ogsaa en fattig i skiddent klædebon, og 1 fæster øie paa den, som bærer det skinnende klædebon og siger til ham: Du, sæt dig her hæderligen! og I siger til den fattige: Du, staa der! eller: sid dernede ved min fodskammel! gjør I da ikke ubillig forskjel hos eder selv og bliver dommere efter onde tanker» ? (2, 2—4). Disse rige menighedslemmer, for hvis fyldte punge man selv i de gudstjenstlige sammen-11

komster bener sine knæ, viser nu paa sin side «ringeagt mod den fattige» og «underkuer» dem paa flere maader (2, 6). Paa samme tid som de ubarmhjertig forholder de arme arbeidere deres surt fortjente løn (5, 4), undser de sig ikke for at indstevne dem for domstolene, naar de har noget tilgode hos dem (2, 6). At leve i jordisk vellevnet, «kræseligen og vellystig» (5, 5), at samle timeligt gods for at kunne «fortære (det) i vellyst» (4, 3), er maalet for de riges tragten; derefter higer da især den jødiske spekulationsaand, i kraft af hvilken man reiser fra stad til stad for at «kjøbslaa og vinde» (4, 13). Saa er det da intet under, at Jakob tilraaber disse mammonstrælle: Græder og hyler over de elendigheder, som kommer over eder! eders rigdom er raadnet, og eders klæder er mølædte, eders guld og sølv er forrustet, og deres rust skal være til vidnesbyrd imod eder og æde eders kjød som en ild» (5, 1—3).

Dette er tilstanden inden de jødekristelige menigheder ved tiden omkring aar 60, det vil sige midt i den apostoliske tid. Den, som da inden dette tidsrum vil søge efter «rene menigheder», faar ialfald søge dem udenfor de jødekristnes omraade. Men ligeoverfor saadanne menighedstilstande er det af stor interesse at undersøge, hvad de apostoliske mænd, hvis skrivelse vi har taget i øiesyn, siger om menighederne som saadanne. Er det dem overraskende, at der findes klinte blandt hveden og det endog i den grad, at den første synes at være overveiende? Skriver de jeremiader som vor og alle tiders donatister over den «urene kirke» ? Opfordrer de vel de faa sande, oprigtige kristne til at gaa ud af «verdenskirken», forat danne et rent samfund af lutter troende? Faa disse spørgsmaal svarer Hebræerbrevet og Jakobsbre-vet med et ubetinget nei. Begge revser de herskende synder, begge advarer mod frafald, begge fremholder sandheden i Kristus ligeoverfor vildfarelser; men man skal hverken i det ene eller i det andet af disse skrivelser finde clen letteste antydning til eller det fineste spor af overraskende mismod eller af tilflugt til separatisme som sidste nødhjælp. Meget mere ser vi, at disse saa saare skrøbelige menigheder dog tiltales med brodernavnet (Hebr. 3, 1 og 12 o. fl. st., Jak. i, 2 o. fl. st.); selv de skarpeste revselser sker ikke i selvgod dømmesyge, men kristelig kjærlighed (Hebr. 4, 1 o. fl. st., Jak. 1, 21 og fl. st.), og der formanes paa det mest indtrængende til kristelig samdrægtighed og fordragelighed (Jak. 5, 9., Hebr. 13, i og 17). Ligeoverfor al elendighed peges der paa det gjenfødende ord (Jak. 1, 18) og den opstandne Kristus, ved hvem menighederne kunde blive skikkede til al god gjerning» (Hebr. 13, 20 —21). Ikke i separatisme, men netop i den levende sammenhæng med den store «skare af vidner,» der historisk vistnok tilhørte den gamle pagt, men

ideelt til den nye pagts menighed, er frelsen (Hebr. 11, 1 —12, 2).

II. De hedningekristelige menigheder.

Efterat have taget i øiesyn de af jødekristne bestaaende menigheder, vender vi os ti! de hedninge-kristelige menigheder, hvormed Romerriget allerede i den apostoliske tid var oversaaet. Disse menigheder bestod dog ikke udelukkende af omvendte hed-13

ilinger; meget mere var de fleste, for ikke at sige alle, opblandede med jøder, der var blevne kristne, og som paa de fleste steder udgjorde menighedernes oprindelige kjerne, hvortil da senere de omvendte hedninger sluttede sig og snart kom til at danne flertallet. Ideelt var formedelst Kristi kors «adskillelsens mellemvæg» nedbrudt og jøder og hedninger blevne forligte «i et legeme; der var bleven gjort et af begge» (Ef. 2, 14—16). Men i virkeligheden er det saa langt fra, at disse to elementer inden menighederne altid bevarede »aandens enighed i fredens baand« (Ef. 4, 3), at der tvertimod paa mange steder opstod forskjellige rivninger mellem menighedernes forskjellige nationale bestanddele. I belysning af den kristelige sandhed var Kristus bleven «alt i alle», saa der ikke længer var «forskjel paa græker og jøde, omskjærelse og torhiid (Kol. 3, 11, Ef. Gal. 3, 28); i den syndige virkelighed saa det derimod anderledes ud. Den omvendte jøde elsker sin lov, holder fast paa sine skikke, flygter for alt, hvad der paa nogensomhelst maade har staaet i forbindelse med den hedenske kultus. Den omvendte hedning har lidet eller intet tilovers for de jødiske bud og de mosaiske skikke, han forarger sig over denne skrupuløsitet, der ser spøgelser ved hoilys dag og anser de uskyldigste ting for urene. Blandt de jødekristne er den ængstelige samvittighedsfuldhed med hensyn til dage og spiser og nydelse af offerkjød osv. forbundet med hovmodig dømmen, som, gaaende ud over de hedningekristne, af disse besvares med «foragt»; hvad der støder hine, det ægges disse til just at lægge vegt paa, hvorved man da selvfølgelig «bedrøver14

sin broder.« Saaledes blev der fra begge sider syndet i dette stykke, og man stod i fare for paa denne maade at «nedbryde Guds gjerning». Saa var tilfældet i den romerske menighed, saa i den korinthi-ske, saa vistnok i alle blandede menigheder (Rom. 14. i Kor. 8.). Overhovedet maatte det for den jodekristelige del af menighederne være en saare vanskelig ting at betragte den hedningekristelige del som med sig aandelig jevnbyrdig. Fra sin spedeste barndom af har den nu omvendte jøde lært at betragte hedningen som en «hund i aandelig forstand. Hvor var ikke Abrahams søn, den omskaarne israelit, den lykkelige indehaver af Mose lov, adskilt som ved et svelgende dyb fra den i mørke og dødens skygge siddende hedning. I voksen alder bliver nu med ét en saadan jøde greben af evangeliet og hensat i en menighed, hvis større eller største del bestaar af omvendte hedninger. At det gaar godt en stund, er forstaaelige at der imidlertid ikke hengaar saa ret lang tid, før jodens gamle Adam har daaret ham til at hovmode sig, til at rose sig af udvortes anseelse (2 Kor. 5, 12), til at forlade sig tryggeligen paa loven og rose sig i Gud» (Rom 2, 17) og bringe 1 regning sine indbildte fortrin ligeoverfor den hedninge-kristne, det er ligesaa forstaaeligt. Og at dette var tilfældet blandt ialfald flere af de apostoliske menigheder, det er en historisk kjendsgjerning (se Rom. 2 samt flere steder i de øvrige paulinske breve).

Under betragtning af den apostoliske tids menigheder viser der sig ofte hentydninger til, at de jødekristne vistnok var den mest bevægelige del inden de kristne samfund, at vranglærere, især da de judaise-

X fli7!15

rende, altid kunde gjøre sikker regning paa gjennem disse at bane sig indgang i menighederne og skabe forvirring. Denne foreteelse lader sig ogsaa forklare. Blandt de omvendte jøder var der en ikke ringe skare af proselyter. Og hvor havde dog disse ikke tumlet om i aandelig henseende! Efter at have dyrket de græsk-romerske guder uden tilfredsstillelse, havde den ene vendt sig til den trakiske Sabazius, den anden til den orientalske Mitras-kultus, den tredje til de ægyptiske guddomme; træt af al denne mangfoldighed af gudsdyrkelse, træt af de hedenske spaamænds bedrageri og de omstreifende goeters mystiske gjøgleri, var man endelig havnet i de jødiske synagoger som proselyter, for sammen med faa eller mange af Israel endelig at lade sig gribe af kristendommen. Hvor nær laa det ikke for saadanne fremdeles at fortsætte med at gaa over fra den ene religion til den anden, ligesom vi i vor tid ser folk blive først frikirkelige», saa methodister, saa baptister, saa plymouthbrødre, saa kvækere! Hvor naturligt at lytte til vranglærernes nye lærdomme, dybe visdom, høie

aandelighed; i sammenligning med alt dette syntes jo den enfoldige kristendom saare fattig og maatte snart blive et «tilbagelagt stadium >. Og hvad angaar den i jødedommen fødte og til kristendommen overgangne, da havde mangen saadan før sin overgang tilegnet sig talmudistisk-rabinske lær domme, lagt sig efter kabbalistiske kunster og optaget i sig orientalsk-theosofiske teorier, synsmaader, der altfor meget var gaaet over i vedkommendes personlighed og sad alt for dybt til ikke at blive overførte fra synagogen til kirken og her i mere elleri6

mindre grad at gjøre sig gjældende, dels som skabende vrænglære, dels som tilknytningspunkter for vranglærere. Og efter hvad vi tidligere har udviklet om de jødekristnes tilbøjelighed til at «rose sig af sine fortrin», maa det være klart, at de mange, snart hist, snart her optrædende judaiserende vranglærere, der prædikede omskjærelsens nødvendighed og cere-moniallovens urokkelige gyldighed ogsaa for de omvendte hedninger, og som idetheletaget mere brugte loven for at drive bort fra end at tugte til Kristum, maatte altid kunne gjøre regning paa at blive hørte og faa indflydelse blandt den jødekristelige del af menighederne og her slaa an strenge, der desværre gav altfor sterk klang (se Galaterbrevet, 2 Kor. 11 og flere steder).

Gaar vi nu over til den anden hovedbestanddel af de apostoliske menigheder, nemlig de hedningekristne, der samlede inden de kristelige samfund skulde bevare «aandens enighed i fredens baand meel de omvendte israeliter, saa maa vi nu paa forhaand tænke os forskjellige omstændigheder, der her traadte hindrende i veien. Fra ungdommen af havde hedningen inddrukket af alle sine omgivelser foragt og modbydelighed og overtroisk frygt for jøderne. Og nu skulde man endog have religion fælles med dem og elske dem som brødre 1 I sandhed, kristendommen har vel sjelden aabenbaret sin guddommelige magt herligere end ved overhovedet at gjøre dette muligt, at hedningen og jøden kunde forliges ved korsets blod, saa der blev «et af begge» indenfor de kristne menigheder. Og vi finder det ikke at gjøre noget skaar i kristendommens herlighed,naar det historisk viser sig, at det ligesaalidt lykkedes den omvendte hedning som den omvendte jøde altid at bevare brodersindet og «elske broderskabet». Hvor ofte var dog ikke den jødekristne latterlig i den hed-ningekristnes øine, hvor ofte maatte ikke denne, efter først at have smilet til hins mangehaande eiendommeligheder, senere fristes til harme over unødige indskrænkninger i den kristelige frihed, til vrede over at blive seet ned paa som i grunden staaende paa et lavere trin, eller til tvil om det dog ikke maaske var rettest at give efter for de gang efter gang fremførte krav i henseende til omskjærelse og overholdelse af de øvrige mosaiske skikke! De Paulinske breve viser os, at de hedningekristne snart ligger under for den ene, snart for den anden af disse fristelser. Hyppigst blev der vistnok fra disses side syndet ved at misbruge den kristelige frihed eller ved at bruge den paa en maade, der krænkede den kristelige kjærlighed (i Kor. 8, 9. Gal. 5, 13. 1 Petr. 2. 16 o. fl. st.).

Det er en erfaring, der gjøres hvorsomhelst og naarsomhelst større eller mindre dele af et hedningefolk gaar over til kristendommen, at den første generation af omvendte viser sig at være skrøbelig, hvad kristeligt liv angaar, idet saameget af de hedenske synsmaader, vaner, tilbøjeligheder og synder, der i ens uomvendte tidsrum ganske beherskede ham, efter omvendelsen i mere eller mindre grad gjør sig gjældende og foraarsager fald snart i denne, snart i hin retning. Det er en af missionshistoriens love, at der maa gaa flere generationer hen, før hedenskabet kan siges at være bleven udryddet blandt et

til kristendommen overgaaet folk. Danner nu de i den apostoliske tid omvendte hedninger en undtagelse fra denne lov? Mange tror vistnok dette, de nemlig, der i de apostoliske menigheder ser idéen af den «rene Jesu brud» virkeliggjort i livet. Overhovedet tænker man sig nok hedningens omvendelse til kristendommen paa samme maade og med samme frugt for livet som naadens bevidste gjennembrud hos den inden det kristne samfund døbte, opdragne, underviste og paavirkede. Og dog, hvilken forskjel! Inden det kristne samfund har den døbte tilegnet sig de kristelige begreber og grundsandheder, han er optugtet til kristelig tænkning, og hans samvittighed er bleven kristelig bestemt. Selv om det kun er som en død skat, saa er dog kristendommen som lære og som fordring bragt i forbindelse med personligheden; og paa en stor flerhed af navnkristne har dog kristendommen eller maaske rettere det af kristendommen bestemte kristne samfund udøvet saavidt tugt, at man har undseet sig for aabenbart og uden sky at prisgive sig til lasten, og har man end gjort dette, saa har man dog

havt dunklere eller klarere syn for, at man var paa en vei, man ikke burde være paa. Kommer nu en saadan navnkristen til bevidst omvendelse, saa der bliver liv i, hvad der før kun var en død skat, hvor ganske anderledes let at finde sig tilrette paa den levende kristendoms enemerker er det da ikke for denne fremfor den nyomvendte hedning, der skal lære at tænke paa en ny maade, at se tilværelsen anderledes an, at bøie sig under krav, han før ikke havde anelse om, at fly synder, om hvilke han før ikke engang havde anet, at de'9

burde forsages, hedningen, der med engang skal lære, hvad man i det kristne samfund har indsuget ligesom med modersmelken! Der er i den kristelige lære ofte tale om «den forberedende naade.» Netop fordi den døbte fra barndommen af har været gjenstand for dennes paavirkning, medens hedningen forst i egentlig forstand kan siges at blive paavirket af den fra den stund af, han har begyndt at høre Guds ords prædiken, netop derfor er der for hedningen, der omvender sig, saa meget overraskende nyt baade paa religiøsitetens og moralens omraade, medens alt dette for den omvendte døbte staar som noget, der er saare naturligt og ikke kan være anderledes. Det er ikke gjort i et øieblik at komme ud af eftervirkningerne af den hedenske arv, det er ikke gjort med en gang at udløses fra sammenhænget med den forudgaaede tusenaarige hedenske udvikling. Den hedenske arv kan kun faa sin modvegt ved en tilsvarende kristelig arv, den hedenske udviklings bestemtheder kan kun fjernes ved en tilsvarende kristelig udvikling. Men derfor skal der ogsaa flere slegtsled til, for at dette kan ske. Hvad enten man saaledes sei den omvendte hedning an som individ eller i sammenhæng med sin slegt, saa maa man antage, at han tager meget hedenskab med sig over fra hedendommen til kristendommen, at han, før han ved af det, er falden i hedenske synder, at hele hans liv bliver en uafbrudt strid mellem det nye livs kræfter og eftervirkningen af de hedenske tilbøjeligheder, og at vel overhovedet hele livet vil hengaa, inden kristendommen saaledes har kunnet gjennemtrænge ham, at den er bleven magten i ogrettesnoren for ikke blot det bevidste, men ogsaa det ubevidste liv. Thi det dybeste og rigeste i mennesket er ikke det bevidste, men ubevidste liv, og først da er jeg en helstøbt kristelig personlighed, naar mit ubevidste liv er bleven kristelig bestemt. Og det er det store kors for den omvendte hedning, eftervirkningen af hedenskabets forbandelse, at paa samme tid som han efter sit bevidste liv er kristen, saa stikker der saa meget af, hvad der er hedensk, i hans ubevidste liv og kommer frem, naar man mindst aner eller venter det, og saa er det spørgsmaal, om man er saavidt vaagen, at man kan seire, eller om man ikke er det og saa — falder. At de omvendte hedninger i aposteltiden ikke altid var vaagne, det er en historisk kjendsgjerning (Rom. 13, 11. Ef. 5, 14 osv.); at der derfor ogsaa skede tilbagefald i de hedenske synder, det er ligesaa sikkert, hvad vi senere nærmere skal paavise.

Vi talte nylig i forbigaaende om den hedenske arv. Det er jo en daglig erfaring, at paa det punkt, synden engang har faaet magten over et menneske, saa er der skeet et fald, der er samme menneske senere udsat for de farligste fristelser og lettest udsat for at falde, om han end efter sit förste fald har omvendt sig. Endvidere er det en daglig erfaring, at jo længere et menneske har været behersket af en eller flere synder, desto vanskeligere er det blevet at omvende sig, og desto tungere er det blevet efter omvendelsen at blive staaende. Enhver ved ogsaa, at de syndige tilbøjeligheder og kjødets svagheder og overhovedet kanterne og manglerne ved ens personlighed vedbliver at gjöre sig gjældende ogsaa21

efter omvendelsen. Det er ogsaa noget, erfaringen lærer, at man i særlig grad er tilbøjelig til den eller de synder, ens fader og bedstefader har ligget under for; den hele familie har sit bestemt udprægede synde-merke, der er saa meget dybere, jo flere slegtled syndearven har forplantet sig ned igjennem. Og at selv den ærligste kristensjæl under saadanne omstændigheder ikke blot faar fole slegtssynden som tilbøielig-hed og fristelse, men at man ofte her bliver revet med af en forfærdelig magt og ikke sandser sig, før man ligger og vaander sig under et stort fald, det erfarer man mere end en gang. Lader os nu anvende disse erfaringer fra det aandelige livs enemerker paa de i den apostoliske tid omvendte hedninger. Hvordan havde deres eget liv og hvordan havde deres slegts liv været? Og hvordan har eftervirkningerne heraf vist sig at være efter deres optagelse i kirken ?

Alle apostoliske menigheder, hvorom vi har nærmere efterretning, er saavel i østen som i vesten udelukkende bymenigheder. Folk af alle racer, af alle nationer, af de mest forskjellige gudsdyrkelser udgjorde i hine dage byernes befolkning. Og enhver større by laa jo ligesom ved udløb af store kloaker og blev fyldt af en omvankende befolkning, der strømmede til allevegne fra og gjorde sine opholdssteder til samlingspladse og

mødesteder for alle folkeslags laster og synder. Om det end medgives, at der i tidligere tider kan paavises personligheder inden hedenskabet af rene sæder og stor «dyd», saa er det ikke desto mindre ligesaa vist, at den befolkning, hvori kristendommen slog ned i apostlernes tid, var dybt sunken i moralsk henseende. Var livet i22

de høiere stænder «et ualbrudt bakkanal», over hvilket man ikke engang længere gad trække mørkets og nattens slør, saa var tilstanden inden de lavere klasser knapt synderlig bedre. Vi behøver hverken at ty hen til samtidige klassikere eller moderne historieskrivere for at danne os et begreb om hedenskabets jammer og rædsel i hin tid. Thi de Paulinske breve er i dette stykke baade de paalideligste og de fuld-stændigste kilder. De omvendte hedningers liv under hedenskabet havde overhovedet været af den art, at de ved at se tilbage derpaa, kun maatte «skamme sig» (Rom. 6, 21). Hver gang apostelen taler om deres foregaaende liv, skildrer han det som et liv «i laster» (Kol 3, 6); man havde været «slaver af begjærligheder og mangehaande lyster» (Tit. 3, 3), gjort «kjødets og tankernes vilje» (Ef. 2, 3) og fremstillet sine «lemmer til urenheds og uretfærdigheds tjeneste til uretfærdighed» (Rom. 6, 19). Efterat man havde «forvendt Guds sandhed til løgn og tjent skabningen over skaberen», var man blevet overgivet «til skjændige laster»: saavel mænd som kvinder har levet i utugtssyndcr, og det endog mod naturen; man var bleven opfyldt «med al uretfærdighed, horeri, skalkhed, gjerrighed, ondskab»; man var bleven «fuld af avind, blodtørst, trætte, svig, vanart — øretudere, bagvaskere, gudshadere, voldsmænd, hovmodige, stortalende, kløgtige til ondt, forældre ulydige, uforstandige, troløse, ukjærlige, uforligelige, ubarmhjertige (Rom. i, 24 flg). Den mest udbredte og oftest omtalte hedensk synd er utvilsomt den mod det 6te bud (1 Kor. 6, 9; Ef. 2, 3 og 5; Kol. 3, S og fl. st.); paa dette punkt var jo hedenskabet mest forblindet_23__

og samvittighedens rost mest forstummet; mere end en hedensk kultushandling var jo forbunden med den rædsomste udsvævelse, mere end et afgudstempel var en lastens hule, og der kunde vel knapt paavises nogen utugtssynd, som ikke havde sin repræsentant inden selve gudernes kreds. Thi saa dybt var i virkeligheden den gamle verden i sedelig henseende sunken. Og denne tilstand var jo ikke nærmest fremkommet ved fald af de enkelte individer, men som folge af selve hedenskabets natur og som frugt af selve hedenskabets udvikling. Som de hedningekristne havde levet, for de blev grebne af kristendommen, saaledes havde deres forfædre i aarhundreder, ja aartusinder levet; den hele slegt havde herved faaet et indgroet hedensk præg og var i kraft af loven om syndeskadernes overførelse ved arv blevet hedensk bestemt (kfr. ogsaa Tit. i, 12 flg.).

Den, der ved, hvad striden mellem aanden og kjødet vil sige, den, der enten ud af egen personlig erfaring eller ved sine oplevelser som sjælesørgei eller missionær har faaet blikket aabnet for syndearvens forfærdelige indflydelse og magt, han vil paa forhaand finde det ganske rimeligt, at der hos de hedningekristne maa have vist sig sterke eftervirkninger af deres eget og deres slegts forudgangne liv. Og hvad der paa forhaand staar som en rimelig antagelse, det viser sig ved det første blik paa den apostoliske literatur at være af bevislig historisk virkelighed. Thi hvad er vel meningen med formaninger som disse: «Altsaa herske da ikke synden i eders dødelige legeme, saa at I er den lydige i dets begjæringer; fremstiller ei heller eders lemmerfor synden til uretfærdigheds redskab» (Rom. 6, 12 flg.); eller: «Natten er fremgangen og dagen er kommen nær. Derfor lader os aflægge markets gjerninger og iføre os lysets vaaben. Lader os vandre skikkeligen som om dagen, ikke i fraadseri og drukkenskab, ikke i løsagtighed og uterlighed, ikke i kiv og avind» (Rom. 13, 12 flg.V, eller: «Forføresikke; . . vaagner op, som ret er, og synder ikke! thi nogle ved intet af Gud, det siger jeg eder til blussel» (i Kor. 15, 34)i eller: Døder eders jordiske lemmer, horeri, urenhed, blødagtighed, ond lyst og gjerrighed, som er afgudsdyrkelse, for hvilke (lasters) skyld Guds vrede kommer over vantroens børn, blandt hvilke I ogsaa vandrede, da I levede i hine (laster). Men nu aflægger ogsaa I alle disse ting: Vrede, hidsighed, ondskab, bespottelse, slem snak af eders mund» (Kol. 3, 6 flg.); — hvad er vel meningen med disse indtrængende formaninger mod de forskjellige hedenske synder og laster, navnlig mod utugtssynd erne, formaninger man stoder paa saa godt som i hvert eneste af Pauli breve ? Er det maaske mod indbildte fiender, apostelen kjæmper, er det tænkte synder, han vil tillivs? Hvad er meningen med disse formaninger, af hvilke saa mange synes i den grad selv-folgelige, at mangen kristelig menighed eller kristelig kreds blandt os vilde have følt sig stødt og være bleven fornærmet ved at modtage dem? Sandelig, der skal nok ikke stort historisk skjøn til for at forstaa, at formaningerne er fremkaldte af virkelige, i menighederne herskende synder og laster, at det er eftervirkningerne

af hedenskabet inden de kristelige samfund, apostelen saa alvorligt kjæmper imod. Dyb-25

den og omfanget af denne eftervirkning turde maaske fremgaa klarest, naar man lægger merke til følgende kjendsgjerninger.

Slutningen af den paa apostelmødet i Jerusalem til de hedningekristelige menigheder rettede skrivelse lyder saaledes: «Thi det er den Helligaands beslutning og vor, ingen videre byrder at paalægge eder, uden disse nødvendige ting, at I skal holde eder fra afguders offer og fra blod og fra det kvalte og fra horeri». Altsaa, ved siden af tre adiafora*), som de hedningekristne skulde afholde sig fra af hensyn til de jødekristne, anføres horeri som det fjerde, — i sandhed en forunderlig, en overraskende foreteelse! Naar man ikke i kraft af forudfattede meninger har interesse af at fordreie eller afsvække, hvad skrevet staar, naar man har mod til at tage skriften, saaledes som den er, saa bliver der kun mening i de ovenfor citerede ord under den forudsætning, at en blandt de hedningekristne gjængs anskuelse betragtede horeri som et adiaforon, noget i sedeligt henseende ligegyldigt, som det hverken skadede at indlade sig paa eller gavnede at afholde sig fra. At en saadan betragtning baade kunde være og virkelig ogsaa var opstaaet og udbredt blandt hedningerne, vil nu vistnok enhver finde rimeligt; men at der inden de hedningekristnes kreds kunde rummes en i den grad lav opfatning, vil nok mangen en finde overraskende og utroligt, og derfor har man ogsaa gjort saa mange kunster med ovenfor

*) Adiaforon (flertal adiafora) er en sedelig ligegyldig handling, som man hverken synder ved at gjøre eller ved at lade være at gjøre.26

anførte sted af Ap. gj. Som bevis paa rigtigheden af vor udlæggelse, som historisk bevis for, at ovennævnte låve opfatning virkelig var udbredt blandt de hedningekristne, fremtager vi, hvad Paulus skriver (i Kor. 6, 12 flg.): «Jeg haver lov til alt, men ikke alt er nyttigt; jeg haver lov til alt, men jeg skal ikke lade mig beherske af noget. Maden er for bugen, og bugen for maden, men Gud skal tilintetgjøre baade denne og hin; legemet derimod er ikke for skjørlevnet, men for Herren, og Herren for legemet. Men Gud baade opreiste Herren og skal opreise os formedelst sin kraft. Vider I ikke, at eders legemer er Kristi lemmer? Skal jeg da tage Kristi lemmer og gjøre dem til skjøgens lemmer? Det være langt fra! ... . Flyr skjørlevnet! Al synd, som mennesket gjor, er udenfor legemet; men hvo, som bedriver skjørlevnet, synder mod sit eget legeme». At Paulus her taler om adiafora, er uomtvisteligt. Hvad slige ting angaar, da er de vistnok tilladte; men den kristne skal med hensyn til brugen af dem lade sig bestemme af hensynet til det gavnlige, og han skal vogte sig for at lade sig beherske af dem. Men idet saaledes apostelen fastsætter den kristnes forhold til adiafora, saa kjæmper han paa det mest ivrige mod den opfatning, at utugtssynderne ogsaa skulde være at henregne blandt adiafora og derfor tilladte. Thi utugtssynderne besudler det legeme, der er Kristi lemmer, og som Herren har bestemt til i lighed med sit eget legeme at opstaa fra det døde. Enten maa man omskabe apostelen Paulus til en mand, der «fægter i luften», eller ogsaa maa man medgive, at den hedenske arv har udøvet sine eftervirkninger blandt27

de hedningekristne og det i den grad, at mange af dem har tabt synet for synden som synd og udstrakt frilieden did hen, hvor ikke friheden, men budet: «rør ikke, smag ikke, tag ikke derpaa», er berettiget. Og fordi det stod saaledes til, derfor har ogsaa Paulus grund til at udtale sin sorg over de «mange, som forhen syndede og ikke har omvendt sig fra deres urenhed og horeri og uterlighed, som de har drevet» (2 Kor. 12, 21); derfor formaner han saa indtrængende: «dette er Guds vilje, eders helliggjørelse, at I skal sky horeri, saa at hver af eder ved at bevare sit legeme i hellighed og ære, ikke i begjærligheds brynde som hedningerne, der ikke kjender Gud» (r Thess. 4, 3 flg.).

Af hvad vi har udviklet, tror vi det fremgaar med tilstrækkelig klarhed, at den første generation, det første ætled af omvendte ogsaa inden de apostoliske menigheder viser at være befængt med mangen sørgelig levning af hedenskabet; den almindelige lov for al missionsvirksomhed gjælder ogsaa her. Det er saa langt fra, at man med enkelte reformerte historikere har ret til at antage, at den nærmeste efterapostoliske generation afkristne skulde staa under den apostoliske, hvad kristeligt liv angaar, at det modsatte meget mere synes at være tilfældet. Ialfald er dette bevisligt for den korinthiske menigheds vedkommende. Man sammenligne Pauli skrivelser til denne menighed fra omtrent midten af aarhundredet med den, romeren Klemens rettede til samme fra slutningen af

Dometians regjeringstid, og man vil finde et stort fremskridt i sedelig henseende.

Foruden eftervirkningerne af hedenskabet varder endnu en anden omstændighed, der maatte bevirke, at-livet i menighederne lod meget tilbage at ønske, nemlig selve den apostoliske missions-praksis. Betragter man f. eks. den apostel, hvis virksomhed man bedst kjender, nemlig Paulus, saa viser det sig, at hans nærmeste maal i regelen ikke var under længere ophold paa et og samme sted at pleie de enkelte kristelige individer inden den enkelte kristelige menighed, men at faa kristendommen til at slaa rod i Romerigets mest betydningsfulde kultur-midtpunkter, at den herfra kunde sprede sig ud over det indre af provinserne. Og netop paa saadanne steder, knudepunkterne for kulturen og kommunikationen, finder vi jo ogsaa de mest blomstrende menigheder i den apostoliske tid. Hovedvegten i Pauli virksomhed ligger unegtelig i arbeidet for kristendommens udbredelse (kfr. i Kor. 3, 6). Om han end ved sine skrivelser eller under et og andet personligt ophold sogte at gribe ind i og lede det kirkelige livs udvikling, saa maatte han dog i det hele og store taget overlade dette til mænd af anden og tredje rang. Ja, det er vel et spørgsmaal, hvorvidt Paulus altid havde nogen, til hvis pleie han kunde overlade de nystiftede menigheder; det ser ud, som om han stundom maatte overlade dem ialfald for en stund ganske til sig selv; undertiden overdrog han en eller anden af sine ledsagere at ordne menighederne og skaffe dem ledere (kfr. Tit. i, 5 ; 2 Tim. 2, 2). For ialfald mange af de apostoliske menigheders ledere gjælder det, at de aabenbarlig ikke kan have været i besiddelse af hverken synderlig dyb indsigt i evangeliet eller nogen kjendelig dygtig-29

hed og indflydelse. Til dette resultat kommer man ad to forskjellige veie. Vi har i det nye testamente to breve fra Paulus til Timotheus, og et fra ham til Titus. Begge disse mænd havde jo af apostelen faaet det vigtige hverv ikke blot at indsætte men ogsaa at uddanne tilsynsmænd i menighederne (2 Tim. 2, 2; Tit. i, 5 flg.). Det maa da være tilladt at slutte, at disse af Paulus saa hoit betroede mænd i aandelig henseende maa have staaet adskilligt over flertallet af menighedernes hyrder. Da man fremdeles har ret til at gaa ud fra, at Paulus kjendte disse mænd saavidt, at hans skrivelser til dem er affattede efter deres behov, saa tør man følgelig bruge disse breve baade til efter dem at danne sig et billede af disse mænds aandelige art og til at danne sig en maalestok for de almindelige menighedsledere. Nu skal der sandelig ikke noget langvarigt eller dybsindigt studium af nævnte breve til for at kunne se, hvor liden kristelig modenhed og indsigt disse mænd dog i grunden maa have været i besiddelse af, siden det kan falde Paulus ind at skrive til dem slig som han gjør. Taler apostelen om de kristelige sandheder, saa fremkommer han sandeligen ikke med «haard føde», saaledes som man skulde have ventet det i skrivelser fra en Paulus til mænd, vi efter vor sprogbrug nærmest maatte benævne som erkebiskoper; det er udelukkende «katekismi brystmelk» — for at bruge et blandt vor kirkes gamle lærere yndet udtryk — han meddeler (kfr. 1 Tim. 1, 15; 2, 5 flg.; 6 12 flg.; 2 Tim. 2, 8; 4, 1 og 8; Tit. 2, 11; 3, 4 flg.). Det samme gjælder ogsaa, naar han taler til dem angaaende deres virksomhed, deres prædiken, deres3°

forhold til de forskjellige menighedslemmer og deres forhold til vranglærerne (i Tim. i, 3 flg.; 2, 1 flg.; 2, 8 flg.; 3, i flg.; 4, i flg.; 5, 1 flg.; 6, 1 flg.; 2 Tim. 2, 14 flg.). Under læsningen studser man gang efter gang og spørger: skulde det virkelig være fornødent at give disse mænd saadanne formaninger og paamindelser? Er ikke dette ting, ethvert barn maatte forstaa af sig selv? (kfr. 1 Tim. 5, 23; Tit. 1, 7). Det kan da efter dette ikke slaa feil, at maalestokken for de mænd, der var menighedens hyrder og lærere, ikke maa lægges meget hoit, og at deres indflydelse, hvad angaar det kristelige livs pleie og den kristelige bevidstheds udvikling inden deres kreds, ikke kan have været synderlig stor.

Til denne opfatning kommer man ogsaa ad en anden vei. Den opmerksomme betragter af Pauli breve vil ofte have forundret sig over, hvor lidet hensyn til menighedernes ledere apostelen tager i sine skrivelser; det er ialmindelighed som om disse slet ikke var til. Er en eller anden uorden opstaaet, har en eller anden vranglære slaaet rod, er der overhovedet noget, der tiltrænger revselse, tilrettevisning eller opklarelse, saa maa Paulus selv gribe ind; presbyterne viser sig intetsteds at rage saavidt over de øvrige menighedslemmer, at de har kunnet bringe til rette, hvad der har været af låve. I Korinth sker blodskam; de ældste rører sig ikke, før Paulus har skrevet. I Thessalonika kommer man paa afveie med hensyn til de sidste ting; menighedens tilsynsmænd formaar ikke at bringe lys, før apostelen selv er optraadt. Og saaledes overalt. Det var jo overhovedet i hin tids medfør, at de mest begavede og3i

af aanden rigest udrustede mænd ikke kunde slaa sig til ro paa et enkelt sted, men reiste om og virkede for kristendommens udbredelse; saa maatte man da ogsaa hjælpe sig saa godt man kunde, naar talen var om at skaffe den enkelte menighed ledere. I forbindelse hermed staar da ogsaa den omstændighed, at medens man kjender navnene paa flere af den apostoliske tids missionærer, saa er samme tids hyrder og lærere os alle som en ubekjendte.

Med hvad her er fremstillet stemmer ogsaa de af Paulus selv opstillede fordringer til dem, der skal antages som tilsynsmænd for menighederne (2 Tim. 3, 2 flg.; Tit. i, 6 flg.).

Følgende egenskaber fordres af den vordende presbyter:

Positive. Han skal være «bekvem til at lære andre», dygtig til baade at «formane» og «overbevise», idet han «hölder fast paa det sande ord efter undervisningen»; fremdeles skal han have et godt navn og rygte, han skal have «troende og lydige» børn, han skal være «aarvaagen, billig, sindig, skikkelig, elskende det gode, retfærdig, hellig, kydsk» og han skal være «gjestfri».

Negative. Han skal ikke være en nyomvendt, han skal ikke være flere kvinders mand, ikke hengiven til vin eller slagsmaal og kiv eller slet vinding, han skal ikke være «pengegjerrig, ikke vredagtig, ikke indtagen i sig selv», han skal idetheletaget være «ustraffelig».

Naar vi i vor ældre lovgivning læser bestemmelser om, at presterne under den og den straf ikke skal gjøre dette og hint, f. eks. ikke gaa paa jagt, ikke32

klæde sig paa nyeste mode, ikke prædike for længe «til tilhorernes kjedsomhed», saa negter ingen, at forbudet er fremgaaet af livets krav, at det virkelig har gaaet i svang, hvad man har skredet ind imod. Og naar vi ligesaa i vor ældre lovgivning støder paa positive bestemmelser om, at presterne skal være saa og saa, f. eks. «fromme og vellærde», saa er der ingen, der negter os retten til herfra at slutte, at det modsatte ialfald stundom var tilfældet. Og vi tviler sterkt paa, at nogen for alvor vil frakjende os ret til at drage samme slutninger af Pauli ovenfor meddelte positive og negative forskrifter. Vi kan ikke et øieblik være i tvil om, at der i hin tid ogsaa gaves hyrder og lærere, der nylig var blevne kristne og ikke havde godt navn og rygte, mænd, der selv kun havde liden indsigt i Herrens vei, og som derfor var lidet skikkede til at lære andre, og hvad der var endnu værre, at der inden kredsen af menighedernes ledere fandtes dem, der istedetfor at være af en besindig færd og et rent, helligt liv, tvertimod var fremfusende, vredagtige, hengivne til vrede, kiv og slagsmaal, eller endogsaa beherskede af synder som drukkenskab, bedrageri og gjerrighed. Vi siger ikke, at dette var det almindelige, men at saadant fandt sted; vi siger fremdeles, at apostelens negative og positive bestemmelser staar i fuld samklang med, hvad der ellers kan sluttes i henseende til presbyternes indflydelse (kfr. ogsaa i Petr. 5, 2 flg.); og man vil af dem forstaa, hvorledes der ogsaa dengang kunde reise sig «klagemaal mod de ældste» (i Tim. 5i l9)< °g det berettigede klagemaal.

Der tales paa flere steder i det nye testamente33

om menigheds-diakoner; at disse paa grund af sin stilling inden menighederne maatte staa over mængden af menige kristne hvad angaar kristeligt liv, er en selvfølge. Apostelen Paulus kræver af dem, at de skal «holde fast ved troens hemmelighed i en god samvittighed» og «være ærbare», men «ikke tvetungede, ikke hengivne til megen vin» eller til «slet vinding»; forsaavidt de er gifte, skal deres hustruer være «ærbare, aarvaagne og tro i alle ting», men ikke «bagtalerske» (i Tim. 3, 8 flg.). Og sine embeder skal de kun betjene, saalænge de findes at være ustraffelige» (1 Tim. 3, 10). — Hvad vi har bemerket vedkommende presbyterne, gjælder selvfølgelig ogsaa med hensyn til diakonerne; havde ikke Paulus kjendt diakoner, der var tvetungede og hengivne til vin og hvis hustruer var bagtalerske, da vilde han nok ikke have følt sig tilskyndet til at give de her gjengivne bestemmelser.

Baade de ældste og diakonerne maatte selvfølgelig tages ud af menighedslemmernes masse; men hvad skulde der saa gjøres med dem, der ikke fandtes at være i besiddelse af de for embederne nødvendige egenskaber, hvad skulde man gjøre ved dem, der fandtes at være hengivne til vin, til at slaa, til slet vinding, dem, der var

tvetungede, vredagtige, penge-.gjerrige og bagtalerske? Hvad skulde der gjøres ved dem, der var befængte med de øvrige af Paulus i sine forskjellige skrivelser revsede synder? Kræver Paulus, at de skal udstødes af menighederne, for at disse skal blive bestaaende af lutter hellige? Ingenlunde; og det blev nok ogsaa altfor mange, der i saa tilfælde maatte udstødes (se 2 Tim. 2, 19—20), efter

alt, hvad der foreligger. Overhovedet ser det ud til, at man i den apostoliske tid kun saare nødigt skred til at udstøde nogen af menigheden. Vistnok giver Paulus (i Kor. 5, 11) den almindelige bestemmelse, at man intet skal have at skaffe med nogen, der kaldes «en broder» og dog er «en skjørlevner eller en gjerrig eller en afgudsdyrker eller en skjændegjest eller en dranker eller en røver»; men at denne bestemmelse ikke paabød udstødelse af menigheden, det er bevisligt (kfr. især 2 Kor. 12, 2 r samt 2 Thess. 3, 14—15). Trods alle de laster og synder, Paulus revser i sine skrivelser, kjender man dog kun to eksempler paa virkelig udstødelse af menigheden, nemlig blodskjænderen i Korinth (1 Kor. 5, 5) og Alexander og Hymenæus (1 Tim. 1, 20); det er altsaa de værste arter af utugt og af falsk lære, der to gange under Pauli virketid har fremkaldt exkom-æunikation; denne er begge gange iverksat ikke af vedkommende menigheds ledere, men af apostelen selv. —

Ingen tør negte, at aanden virkede kraftig i den apostoliske tid og var udgydt over menighederne i en fylde, som ingen senere tid kan opvise sidestykke til. Kommer nu hertil, at evangeliet dengang blev prædiket rundt om i landene af apostoliske mænd, al Herrens egne apostle, saa vil man nok kunne forklare sig, at den apostoliske tid maatte blive en i kirkens historie klassisk tid, og man vil beundre den evangeliets magt, der af tidens saa dybt sunkne hedninger kunde skabe menigheder af saa rigt aandsliv. Men er den apostoliske tid aandsudgydelsens og vækkelsens tid i udmerket forstand, saa maa man

ogsaa vente i den at finde samme udvekster, der er eiendommelige for enhver vækkelsestid, og som vi i vor tid turde have noget kjendskab til.

En af de baade farligste og almindeligste udvekster ved det kristelige liv, er aandelig opblæsthed. Den apostoliske tids menigheder var ikke ubekjendte med denne jammer. Der var nok mere end en, der behøvede at tage til hjerte formaninger: «Hvo, som staar, se til at han ikke falder» (i Kor. 10, 12); saa mangen en var der, som «bedrog sig selv», idet han «tykkedes sig at være noget og var dog intet» (Gal. 6, 3). Hvem erindrer ikke Pauli af dyb smerte og hellig ironi fyldte ord: «I er allerede blevne mætte, I er allerede blevne rige, I er blevne herrer» (1 Kor. 4, 8)! Hvem kommer ikke ihu ordet til menighedens engel i Laodicea: «Du siger, jeger rig og haver overflod og fattes intet, og du ved ikke, at du er elendig og jammerlig og fattig og blind og nøgen» (Apok. 3, 17); fordi saaledes «nogle var blevne opblæste» (1 Kor. 4, 18) og «tænkte høiere om sig selv, end det burde dem at tænke > (Rom. 12, 3), og var blevne «opblæste, den ene mod den anden» (r Kor. 4, 6), og man havde «lyst til trætte og forfængelig ære» (Fil. 2, 3), derfor var det en selvfølge, at ukristelig dømmesyge havde slaaet rod hos mange (kfr. Rom. 2, 1. 14; 3, 4 og 13 o. fl. st.), ligesom det ogsaa var naturligt, at der var dem, der i kraft af sin høie aandelighed troede sig hævede over det apostoliske bud: «Hver leve stille og varetage sin gjerning og arbeide med (sine) egne hænder (1 Thess. 4, 11), men istedet derfor omgikke «uskikkeligen og arbeidede ikke, men tog sig unyttig

handel for» (2 Thess. 3, 11). I forbindelse hermed staar nu ogsaa en anden fra alle vækkelsesti der bekjendt foreteelse, nemlig at kvinder «ørkesløse løb omkring i husene, dog ikke alene ørkesløse, men ogsaa med skvalder og uvedkommende ting» (1 Tim. 5. 13).

Hvor sindene bliver opblæste, der pleier ogsaa partisygen at indfinde sig, og menneskeforgudelsen griber om sig. Istedetfor at være «éns sindede > (Fil. 2, 2), afsondrer man sig fra hverandre; den ene mener at have fundet sandhedens før ukjendte dybde hos den ene partihøvding, den anden hos en anden. Ogsaa dette væsen var inden de apostoliske menigheder en saare vel kjendt foreteelse (kfr. f. eks. i Kor. i, 12 fig.), ligesom man da som nu kjendte følgerne af partisygen og menneskeforgudelsen: «Kiv, nid og tvedragt» (1 Kor. 3, 3) eller: «Bitterhed og hidsighed og vrede og skrigen og bespottelse» (Ef. 4, 31).

Naar aandens veir farer over menighederne, har altid vranglærere søgt at fiske i de rørte vande. De apostoliske menigheder er ikke undtagne fra denne lov; det er sagt og det vistnok med rette, at ingen tid har været saa hjemsøgt af vranglærere, som netop den apostoliske. Ja, det myldrede af vranglærere, af de mest forskjellige slags: mere eller mindre udprægede judaister, antinomister*), gnostikere, spiritualister**), kristusfornegtere; der lader sig knapt eftervise en eneste apostolisk menighed, der ikke i

*) Folk, der i livet sætter sig ud over Guds bud.

**) Folk, der forklarer alt aandeligt og derved forflygtiger

den bele kristendom.37

mere eller mindre grad var bleven smittet at vranglærernes gift. I Antiokia (Acta 15, 1 fl.), blandt gaiaterne (Gal. 1,8 fl.), i Efesus (Ef. 4, 14 osv. Apok.

2, 2), i Smyrna (Apok. 2, g), i Pergamus (Apok. 2, 14), i Thyatira (Apok. 2, 20 flg.), i Filadelfia (Apok.

3, 9), i Kolossæ (Kol. 1, 15 flg.), i Thessalonika (1 Thess. 2, 5. 2 Thess. 3, 6—14), i Korinth (2 Kor. 11, 4), paa Kreta (Tit. 1, 14), i Rom (Rom. 16, 17), i de ubekjendte menigheder, til hvilke Johannes's breve (1 Joh. 2, iS flg. 2 Joh. v. 7) og Judæ brev (Jud. v. 4 flg.) er rettede — hvor man overhovedet stoder paa en kristen menighed og har nogen efterretning om dens tilstand, der finder man spor af vranglærere, der prædiker et andet evangelium og en anden Jesus» end apostlerne (2 Kor. 11, 4), og som «ved søde ord og smigrende tale forfører de enfoldiges hjerter», og «tjener, ikke vor Herre Jesus Kristus, men deres egen bugs (Rom. 16, 18). Kun menigheden i Filippi synes at have dannet en undtagelse fra denne regel. Og disse vranglærere, ligeoverfor hvilke Paulus udbryder i hellig harme: «Ser hundene, seide onde arbeidere, ser sønderskjærelsen (Fil. 3, 2), var de ikke medlemmer af kristne menigheder — kun Alexander og Hymenæus vides at være udstødte — og fik de ikke indgang inden de kristne menigheder? Jo, de fik indgang, disse «falske apostle» (2 Kor. 11, 15), der «bagvaskede» apostelen Johannes (2 Joh. v. 10) og søgte at undergrave Pauli virksomhed. Bruger ikke Paulus alle aandens vaaben, kjæmper han ikke som en atlet for at opretholde sin apostoliske anseelse og myndighed, og det inden de menigheder, han selv havde stiftet (kfr. f. eks.38

2 Kor. kap. il—12)? Maa ikke Johannes bittert klage over, at der endog gaves menighedsforstandere, der ikke blot ikke vilde antage ham og brødrene, men endog udstødte af menigheden dem, der vilde gjøre det (vide 3 Joh. v. 10)?

Inden de apostoliske menigheder var ikke blot aand, men ogsaa kjød, ikke blot aandens frugter som kjærlighed, glæde, fred, langmodighed, mildhed godhed, trofasthed, sagtmodighed, afholdenhed», men ogsaa kjødets gjerninger, «hor, skjørlevnet, urenhed, uterlighed, afgudsdyrkelse, trolddom, kiv, nid, vrede, trætte, tvedragt, partier, avind, mord, drukkenskab fraadseri og deslige» (Gal. 5, 19—22, kfr. Rom. 13, 13. 1 Kor. 6, 10. Ef. 5, 5. Kol. 3, 6 o. fl. st.). Det var ikke. rene menigheder af lutter hellige, men samfund, der ogsaa bestod af uskikkelige», der maatte paamindes (1 Thess. 5, 14), af «lunkne», der maatte revses (Apok. 3, 4 flg.), af «sovende- der maatte opvækkes (i Kor. 15, 34 o. fl. st). Men ligeoverfor saadanne tilstande, ligeoverfor alt det i menighederne, der maatte fylde Herrens apostle med smerte og sorg, er det af megen interesse at lægge merke til, at disse aldrig taber hverken kjærligheden til menighederne eller synet for, hvad Guds aand havde udrettet i dem (kfr. alle apostoliske skrivelser). I ingen apostolisk menighed saa det ud slig, som i Korinth; og dog, hvor priser ikke Paulus Guds gjerning i menigheden (1 Kor. 1, 2—9). Den apostoliske aand er ikke surmuleriets aand, der kun ser skyggerne, men ikke lyset. Den slaar til og lægger sandelig ikke haanden imellem, naar dette behøves; men den drukner sig ikke i klynk og klage; med39

frimodighed skuer den ud over Herrens ager og ser med glæde og tak, at der ogsaa findes ædle frugter. Derfor findes der intet, der mere er imod den apostoliske aand, end separatismens falske aandelighed. Saa forefindes der ogsaa inden den apostoliske literatur knapt nogen saa streng og dømmende udtalelse, som den Judas fremkommer med om samtidens separatister; «Disse er de, som knurrer, som klager over skjæbnen, som vandrer efter deres lyster, og deres mund taler stolte ord, medens de roser med beundring personer for fordels skyld;

disse er de, som afsondrer sig, sandselige, som ikke har aand».

III. Tilbageblik.

Vi har i det foregaaende fremdraget de skyggesider ved den apostoliske tids menigheder, der fremstiller sig foros under betragtningen af hin tidshistorie. Som vi paa den ene side er os bevidste under vor undersøgelse samvittighedsfuldt at have holdt os til, hvad der har fremstillet sig for os som historisk sandhed, saa er vi paa den anden side forberedte paa, at mangen en af vore læsere vil reise spørgsmaalet: Er der dog intet i den gamle anskuelse om den apostoliske tids herlighed fremfor alle senere tiders? Viser der sig ikke, naar man kaster blikket paa apostelkirken, trods alt mørke dog et vidunderligt lys? Idet vi medgiver berettigelsen af et saadant spørgsmaal, gaar vi til slutning over til at tage denne side af sagen under overveielse, for at vort billede3°

af de indre tilstande inden de apostoliske menigheder kan fra alle sider faa sin rette belysning.

Vi tror ikke, det kan falde nogen samvittighedsfuld historiker ind at benegtc apostelkirkens eiendommelige herlighed og eiendommelige fortrin fremfor senere tiders menigheder. Denne herlighed og dette fortrin bestaar, som vi har seet, ikke deri, at aposteltiden kan fremvise «rene menigheder , den rene Kristi brud», det «store hus» med ' kar blot af sølv og guld». Heller ikke tror vi nogen besindig forsker ligesaalidt vil vove at paastaa som at benegtet at der inden apostelkirken fandtes procentvis flere gjenfødte, levende kristne, end nogensinde senere. Paa grund af Guds riges natur er det en umulighed at levere noget historisk bevis paa dette punkt, hvorfor det vel ogsaa maa ansees for urigtigt her at søge aposteltidens eiendommelige herlighed og fortrin. Og vistnok er det noget vidunderlig herligt ved hin tid, at evangeliet gjør de store undere rundt i landene, at det, anammet i tro, bliver en «Guds kraft til saliggjørelse» (Rom. i, 16), saa de blev levende, der var døde i overtrædelser og synder» (Ef. 2, i), og som levende gjorte dygtige til at være den nye pagts tjenere» (2 Kor. 3, 6) og skikkede til al god gjerning» (Hebr. 13, 21). Dette er noget vidunderlig herligt, en aabenbarede af den opstandne og himmelfarne Jesu Kristi evige herlighed; men dette er egentlig ikke noget eiendommeligt for aposteltiden, eftersom evangeliet og naadens midler overhovedet til enhver tid er bærere af det samme liv og gjør de samme undere, hver gang en sjæl overføres fra døden til livet, 0111 det end er saa, at modtagelig-3i

heden er større og hindringerne færre eller lettere at beseire til en tid end til en anden. Hvorledes det i dette stykke forholder sig med den apostoliske tid i sammenligning med andre tider, derom tør vel neppe nogen driste sig til at udtale en bestemt formening. At der endelig blandt de apostoliske menigheder fandtes dem, hvis «tro omtaltes i den ganske verdens (Rom. i, 8), eller saadanne, til hvem Paulus kunde skrive: «Jeg takker min Gud, saa ofte jeg tænker paa eder» (Fil. i, 3), eller saadanne, til hvem Kristus kunde byde Johannes at sige: «Hold fast ved det, du haver, at ingen skal tage din krone» (Apok. 3, r x), ja, det er opløftende og saare herligt, en gribende aabenbarelse af kristendommens guddommelige magt; men vi ialfald tør ikke benegte muligheden af, at der ogsaa i den efterapostoliske tids forskjellige perioder kan have været menigheder, om hvilke det samme kunde være bleven sagt.

De apostoliske menigheder grundlægges af Kristi inspirerede apostler, og de ledes af disse; ligesom den apostoliske prædiken havde lydt i deres midte, saa var der ogsaa flere af dem, som kunde glæde sig ved apostoliske skrivelser, der var rettede til dem. Nu er det vistnok saa, at det apostoliske embede, forsaavidt dette bestaar i evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning, finder sin fortsættelse i kirkens prædikeembede, og der er intet sted i skriften, der tyder hen paa, at evangeliet skulde indehave en større frelse nde kraft til salighed, forkyndt af en apostel, end af en senere kirkens tjener. Men det er paa den anden side ligesaa vist, at apostelembedet som bærer af inspirationen ikke kan tænkes42

at være bleven fortsat i den efterapostoliske tid, men maa betragtes som udelukkende tilhørende den apostoliske tid og som eiendommelig for denne. Hvad senere tiders menigheder har i de inspirerede apostoliske skrifter, det havde aposteltiden i selve det apostoliske embede. Gaar man ud herfra, saa viser det sig straks, hvorledes de apostoliske menigheder er i besiddelse af en eiendommelig herlighed, et eiendommeligt fortrin, og det i en dobbelt henseende. For det første betegner de den förste store og frugtbare begyndelse til kristendommens liv paa jorden; hvormeget man end ligeoverfor donatistiske vildfarelser maa fastholde, at ogsaa apostelkirken har klinte

mellem hveden», og at ogsaa indenfor den «kjødets frugter» gaar ved siden af «aandens frugter , saa skal det dog aldrig lades ude af betragtning, at der inden kredsen af de over hele den da bekjendte verden spredte menigheder blev sat den rige begyndelse til et liv, der senere snart har slaaet ud med kraft, snart ligesom ligget og ulmet som gnisten i asken, men som alle tider har havt sit lob og sin kraft, gik end lobet ofte i zigzag, var end kraften mest at kjende i forkrøblede foreteelser. Som en saadan begyndelsestid er aposteltiden netop ogsaa kirkens klassiske tid. For det andet frembyder de apostoliske menigheder, som grundlagte og ledede af Herrens inspirerede apostle, i det hele og store taget kristendommen i sin oprindelige, uforvanskede skikkelse, uden at være bleven forkrøblet eller ledet ind paa afveie ved senere tiders skjæve eller falske udvikling. Er det end at gaa forvidt, naar man paa den reformerte kirkes vis benegter al historisk43

udviklings berettigelse og derfor er tilbøielig til i de apostoliske menigheder at se den engang for alle fastslaaede rettesnor for a 11 kirken angaaende, og det ikke blot paa lærens, men ogsaa paa forfatningens enemerker, er dette, siger vi, end at gaa forvidt, saa er det paa den anden side en ligesaa ubestridelig sandhed, at de lutherske reformatorer og den lutherske kirke har været i sin gode ret, naar de i apostelkirken søgte det klassiske mønster for al kirkelig udvikling og ud fra dette standpunkt bortskår alle udvekster i lære og kultus, der stod i ligefrem modsætning til den apostoliske skrift og praksis. Forsaavidt er da ogsaa reformationstiden bleven en klassisk tid i kirkens historie; men dens klassicitet er afledet og kun en afspeiling af aposteltidens.

Det kristelige liv inden de apostoliske menigheder er paa den ene side befængt med mange skrøbeligheder; men det er ogsaa paa den anden side af megen rigdom. Det er en selvfølge, at tilstanden ikke er den samme inden de mange enkelte menigheder. Daarligst stod det nok til i Korinth og som det synes i Sardes (Apok. 3, 1 flg.) samt blandt gaiaterne, bedst vistnok blandt filippenserne (kfr. Fil. 4, 4), i Smyrna (Apok. 2, 9) og Filadelfia (Apok. 3, 8—10). Men selv der, hvor de fleste synder og skrøbeligheder fremtræder og det af en art, ingen af vore læsere har seet sidestykke til inden vore statskirkelige menigheder (kfr. 1 Kor. 11, 21. den græske grundtekst), og selv der, hvor den kristelige erkjendelse lader mest tilbage at ønske — som tilfældet er inden ialfald de fleste jødekristelige menigheder —, selv der støder man paa et i mange hen-44

seender rigt og dybt kristeligt liv: varm kristelig kjærlighed, offervillighed, vilje og evne til at lide for evangeliets skyld osv. Hvacl der ved dette kristelige liv viser sig at være eiendommeligt for aposteltiden, det er den rigdom paa aandens overordentlige naadegaver, man stoder paa i vistnok alle hin tids menigheder. Naar man læser steder som iste korintherbrevs kap. 12—14, naar man kaster blikket paa fylden af aandens aabenbarelse i kraftige gjerninger, i tungetalen, i profeti osv., da gribes man uvilkaarlig af den vemod, der altid overfalder en, naar man betragter mindesmerkerne om et liv, der engang var, men ikke mere er. Denne rigdoms fylde af naadegaver vil altid staa som aposteltidens mest eiendommelige herlighed, mest fremtrædende fortrin, om det end ikke bor glemmes, at besiddelsen af overordent-dentlige naadegaver og udøvelsen af de mest ..kraftige gjerninger» ikke altid er forenet med personligt troesliv (kfr. 1 Kor. 13, 1—2 og Matth. 7, 22), hvorfor man da ogsaa ser den hvad livet angaar mest skrøbelige menighed at være maaske rigest udrustet med naadegaver eller ialfald ikke at «fattes paa nogen naadegave» (1 Kor. 1, 7). Og denne herlighed er saa rig og stor, at den lyser ud over hele det følgende (2det) aarhundrede og efterlader sig spor endnu i det 3dje aarhundrede (se f. eks. Justin, Apol. I. p. 45, Irenæus, adv. hær. II. 32, 4; O ri gen es. contra Celsum I, 46), medens lignende foreteelser, der lejlighedsvis omtales i den efterkon-stantiske tid, vistnok ikke lader sig fastholde lige-overtor den besindige kritik (se den lærerige opsats45

i Guerickes «Zeitschrift», 187S pag. 216 fig. af R. Bückmann: «Ueber die Wunderkräfte bei den ersten Christen»). Men hvergang den efterapostoli-ske tid staar foran aandens aabenbarede i naadegaver, der er den sig altid bevist at se gjenskinnet af aposteltidens herlighed, aftenrøden efter aposteltidens straalende dag (se Euseb. Jiist. eccl. V, 1, 50; Ori-genes, contra Celsum VII, 8 o. fl. st.). Paa dette punkt er apostelkirken i den grad klassisk, at alle senere forsøg paa at vende tilbage til udøvelsen af de «kraftige gjerninger» i sin almindelighed maa karakteriseres enten som overtro eller sværmeri, om man end ikke tør benegte muligheden af enkelte hidhen hørende foreteelsers objektive virkelighed.

Og hermed slutter vi disse betragtninger, idet vi anbefaler vore her fremførte tanker og synsmaader til læserens

rolige og samvittighedsfulde overveielse.II.

Om „profeterne" i kirkens ældste tid.

For nogle aar siden blev der opdaget et af de merkeligste skrifter fra kirkens allerældste tider. Dette skrift, der skriver sig fra tiden omkring aar ioo, og som bærer navnet: «Apostlernes undervisning», giver os et indblik i mange sider af den ældste kirkes liv, der tidligere har været os næsten ukjendte. Navnlig er dette tilfældet meel den gam-mel-kristelige profeti og de gam melkristelige profeten der spiller en saa fremtrædende rolle i nævnte skrift. Nu er det vistnok saa, at denne foreteelse ikke er noget absolut nyt, da vi støder paa «profeter» allerede i aposteltiden og finder dem omtalte lige fra Matthæus's evangelium til Johannes's aabenbaring. Men paa den anden side er det ligesaa vist, at som man tidligere ikke har havt anelse om den betydning, som profeterne har havt i tiden nærmest efter apost-lerne, saa har man heller ikke ofret dem synderlig opmerksomhed, hvad den apostoliske tid angaar; apostlerne har som inspirationens bærere og som Kristi umiddelbare sendebud staaet i den grad i forgrunden, at profeterne fuldstændig er blevne stillede47

i skyggen. Naar man med det lys, som «apostlernes undervisning» i forbindelse med de montanistiske stridigheder*) kaster over denne sag, vender sig til betragtningen af den apostoliske tids profeter, saaledes som de nytestamentlige skrifter selv fremstiller dem, da kommer man til det vistnok for de fleste overraskende resultat, at aposteltiden med apostlerne i spidsen kjender og antager to redskaber for den guddommelige aabenbaring: apostle og profeter. Det er dette, jeg i det følgende skal søge at eftervise, idet jeg sammenstiller, hvad de nytestamentlige skrifter lærer os om profeterne.

Først bemerker jeg da, at tilværelsen af profeter i den nye pagts menighed baade er forudsagt af Kristus og villet af ham. Han sammenstiller de kommende «profeter» dels med «vise og skriftkloge» og dels med «apostle», og om alle disse —- de første som de sidste — siger han baade, at han vil udsende dem, og at deres udsendelse sker i kraft af «Guds visdoms (Matth. 23, 24, Luk. 11,49). I Herrens tale om denne sag nævnes profeterne først, de stilles endog foran for apostlerne, hvad der vistnok har sin fornemste grund i den omstændighed, at Herren selv endnu optræder som profeten, mægtig i gjerning og ord. Om de af ham udsendte profeter siger han, at hvo, som «annammer» dem, «skal faa en profets løn» (Matth. 10, 41), paa samme tid som han ogsaa stiller dem selv allehaande forfølgelser i udsigt (Luk. it, 49, Matth. 23, 34). Ved siden af

de sande, af ham selv udsendte profeter forudsiger

__ i

*) Se herom stykket om Irenæus og kirken i det andet aarhundrede.60

han imidlertid, at der skal opstaa logn profeter» (Matth. 7. 17), hvad der især vil blive tilfældet i den sidste tid (Matth. 24, 11 og 24), da »mange løgn-profeter skal forføre mange» og det ved store tegn og undergjerninger. Man skal derfor ikke annamme enhver profet, selv om han «profeterer i Jesu navn» (Matth. 7, 22), man skal meget mere «vogte sig for løgnprofeterne», man skal prove dem, man skal af deres liv og levnet erkjende, hvorvidt de er sande profeter eller ikke (Matth. 7, 1 5). Dette er det billede af den nye pagts profeti, man faar ved at betragte Herrens udsagn i evangelierne.

Vi vender os dernæst til de øvrige nytestamentlige skrifter for historisk at eftervise profeternes tilværelse inden menighederne.

Den første menighed, inden hvilken profeterne optræder, er modermenigheden i Jerusalem. Allerede i tiden nærmest efter kirkens stiftelse optræder Ste fa nus, den förste nytestamentlige martyr, han, som var «fuld af tro og kraft» (Ap. gj. 6, 5), «fuld af den helligaands (Ap. gj. 7, 55), og som af denne grund baade havde profetens historiske syn paa fortiden (Ap. gj. 7, 1 fg.) og tillige trænger igjennem med sit profetiske blik did, hvor Kristus sidder ved Guds høire haand (Ap. gj. 7, 55). En profets navn tillægges ikke Stefanus. Men de personer, med hvem dette for første gang sker, tilhører imidlertid den jerusalemske menighed og kommer herfra til Antiochia omkring aar 43 efter Kristus (Ap. gj. 11, 27). Den fornemste afdis.se var som bekjendt A g ab u s. Det viser sig saaledes, at49

de første profeter, man støder paa i Antiochias blandede hedninge- og jødekristelige menighed, er jodekristne fra Palæstina: Profetien er begyndt i Jerusalem.

Et par aar senere (omkring aar 45) omtales 3 profeter inden den antiochenske menighed: Barna-bas, Simon Niger og Lucius fra Cyrene (Ap. gj. 13, 1); af disse var ialfald Barnabas og Lucius fra Cyrene tilreisende*) eller udenbyes fra.

Næste gang, profeter findes at optræde i Anti-ochia (i aaret 52), bemerkes det udtrykkelig, at de udsendes fra Jerusalem, idet Paulus og Barnabas medgives profeterne Ju das og Silas for at meddele menigheden i Antiochia apostelmødets beslutninger (Ap. gj. 15, 32).

I femtiaarene udbreder profetien sig til vistnok alle kristne menigheder. Paulus forudsætter, at den er kjendt inden menigheden i Rom (Rom. 12, 6). Menigheden i Korinth har den i stor fylde (1 Kor. 12—14). I The ssalon i ka er den ligeledes optraadt, om ikke tilstrækkelig vurderet (1 Thess 5. 20). Saavel her navnlig som i Korinth synes «talén i tunger» at være bleven sat for høit paa profetiens bekostning (1 Kor. 14, 19). Til Efesus maa profetien ogsaa være kommen i denne tid, siden Paulus i sit brev til menigheden der fra begyndelsen af seksti-aarene (mellem 62—64 kan forudsætte samme almindelig kjendt (Ef. 2, 20, 3, 5. 4, ii). Ved enden af femtiaarene (aar 59), da Paulus for sidste gang

*) Jeg opfatter Ap. gj. 13, 1 saaledes, at de der først nævnte 3 personer er profeter og de 2 sidst nævnte — Menachem og Saulus — er «lærere». A — Kirkehistoriske smaastykker.50

drager til Jerusalem, forefindes der profeter*) «i liver stad» (Ap. gj. 20, 23), der fraraader apostelen at drage til Jerusalem, hvad der særlig udhæves 0111 Tyrus (Ap. gj. 21, 4) og Cæsarea, til hvilken stad ikke blot profeten Aga bus havde taget hen, men hvor der tillige var 4 kvindelige profeter, døtre af evangelisten Filippus (Ap. gj. 21, 9).

Umiddelbart efter den Neroniske forfølgelse, ved midten af sekstiaarene, synes profetien at have taget et betydeligt opsving og naaet sit høidepunkt. Netop nu, da verdensmagten havde udost profeters og helliges blod (Aab. 18, 24), optræder apostelen Johannes som den ubetinget største af alle nytestamentlige profeter, idet aanden kom over ham (Aab. 1, 10) og han fik «aabenbaringen fra Jesus Kristus» (Aab. 1, 1), en aabenbaring, der dels bestaar i profetiske formaninger til de 7 menigheder og dels i profetiske fremtidssyner fra Jesus Kristus» (Aab. 1, 1). Som Johannes gjentagne gange taler om denne bogs profetis ord» (Aab. 22, 10 og 19) og endog ligefrem betegner sin aabenbaring som «profetiens ord», hvis læsere og hørere han priser salige (Aab. 1, 3), saa tiltales han ogsaa af aabenbaringens «engel - med navnet profet (Aab. 22, 9. kfr. 19, 10). Men denne den nye pagts største profet staar ikke alene i sin tid, som en isoleret skikkelse. Han har meget mere ved sin side «brødre (Aab. 22, 9), der sammen med ham er de Guds tjenere, gjennem hvilke

*) At det er «profeter-, gjennem hvilke den Helligaand vidner i hver stad» oin Pauli forestaaende trængsler, synes udenfor al tvil og er vistnok 'almindelig anerkjendt.51

det forudsiges, at «Guds hemmelighed skal fuldkommes» (Aab. io, 7). Og han skal efterfølges af flere profeter, store Herrens vidner, der i deres profetis dage» skal gjöre kraftige gjerninger og fuldbyrde Guds straffedomme (Aab n, i—6). Naar Babylon er falden, da skal «de hellige apostle og profeter» fryde sig (Aab. i8, 20); i dommen skal Herren give sine «tjenere, profeterne, løn» (Aab. ir, 18).

I de nytestamentlige skrifter, der er forfattede efter Johannes' aabenbaring, har profeterne faaet en saa tilbagetrængt stilling, at de ikke engang nævnes. At de imidlertid ikke er forsvundne, derom vidner den følgende tids historie noksom. Karakteristisk er det imidlertid at lægge merke til, at den eneste gang man nu støder paa ordet profet, det er i en klage hos apostelen Johannes over, at mange «falske profeter er udgangne i verden» (i Joh. 4, 1). Dette tvinger os til at kaste blikket paa den løgnprofeti, der temmelig tidlig optræder som den sande profetis ledsagerske og dæmoniske vrængebillede.

Det første spor af falsk og udskeiende profeti, der lader sig eftervise, møder os inden menigheden i Korinth, hvor

profetien ved enkelte leiligheder synes at have antaget en ligetil dæmonisk, gudsbe-. spottelig karakter (1 Kor. 12, 3). I tiden ved affattelsen af Johannes' aabenbaring moder vi en kvindelig løgnprofet inden menigheden i Thyatira, der synes at have staaet i stor anseelse, men hvis virksomhed havde været til fordærvelse for de troende: hun havde forfort dem til «at drive hor og æd-atgudsoffere», hvorfor hun ogsaa betegnes med nav-52

net Jes ab ei (Aab. 2, 20). Længere nede mod det første aarhundredes slutning optraadte løgnprofeter, som negtede, at Jesus Kristus var kommen i kjødet (i Joh. 4, 2) og saaledes gjorde sig til talsmand for doketisk*) vildfarelse betræffende Kristi person.

Efter det profetiske fremtidssyn i Johannes' aabenbaring skal den falske profeti ogsaa blive af megen betydning i den sidste, store kamp mod Glids rige paa jorden, idet derfra dragen, dyret og den falske profet skal udgaa 3 urene aander, der vil «samle hele jorderiges konger til krigen paa Guds, den almægtiges, hin store dag» (Aab. 16, 13); satan, den gudløse verdensmagt og den falske profeti skal saaledes staa ved hinandens side i de antikristelige dages kamp mod Herren og hans kirke.

Efter denne historiske oversigt vender vi os til en nærmere betragtning af den apostoliske tids profeti.

I brevet til efeserne (4, 11—12) siger Paulus, at den himmelske Kristus gav sin menighed, for fuldkommen at berede de hellige, «nogle til apostle, nogle til profeter, nogle til evangelister, nogle til hyrder og lærere». Af de her nævnte personer er hyrderne og lærerne mænd, . der i egenskab af «ældste» eller «biskoper» har sit faste virkefelt inden sine respektive menigheder, medens de tre førstnævnte klasser — apostle, pro-

) Doketer kaldtes de vianglærere, der paa.stod. at Kristus ikke var fremtraadt i nuget virkeligt menneskeligt legeme; hans menneskelige tilværelse var kun et skin, et syn.feter og evangelister — drager omkring og virker i storre kredse. Evangelisterne stilles her sidst i ræk ken, fordi de ikke har faaet nogen selvstændig aabenbaring, men prædiker, hvad de under aandens ledelse har lært af apostlerne og profeterne. Disse sidstnævnte findes sammenstillede netop i denne orden paa flere steder hos Paulus (Ef. 2, 20 og 3, 5. i Kor. 12, 28), og de har dette fælles, af de begge er i besiddelse af ligefrem guddommelig aabenbaring: Kristi hemmelighed var i forrige tider ikke kundgjort saaledes, som den nu er aabenbaret hans hellige apostle og profeter i aanden (Ef. 3, 5). Ved siden af apostlerne er da de nytestamentlige profeter som bærere af umiddelbar guddommelig aabenbaring af grundlæggende betydning for kirken: de hellige er — efter Pauli ord — «opbyggede paa apostlernes og profeternes grundvold» (Ef. 2, 20), paa den grundvold, som de i forening har lagt.). Som apostle og profeter er hverandre lige deri, at de er kirkens grundlæggere i kraft af den dem meddelte guddommelige aabenbaring, saa er de forskjellige fra hverandre deri, at medens apostlerne en gang for alle har faaet aabenbaringen direkte fra Kristus, saa modtager profeterne stadig nye aabenbåringer ved aanden i og for de givne

*) At der i vort sted tales om den nye pagts profeter og ikke om de gammeltestamentlige, viser sig klart af Ef. 3, 5, ikke at tale om, baade at ^profeterne» stilles efter «apostlerne , og tillige at den gammeltestamentlige profeti ikke kan siges at være af grundlæggende betydning for den nytestamentlige menighed.54

tilfælde (i Kor. 14 30. Ap. gj. 21, 4 og 10—11. Joh. aab. 1, 10. 4, 2 o. fl. st.)

De nytestamentlige profeter er saaledes mænd, der til forskjellige tider modtager guddommelig aabenbaring, og netop derved bliver de profeter. Deres stilling er ikke noget menighedsembede, hvortil en ny vælges, naar den gamle indehaver er død. Alt er her ganske individuelt, alt er her afhængigt af personen; naar aanden har udrustet en med «profetiens gave'>, da optræder han ogsaa som profet; noget andet kald udgaar ikke til ham. At hans virksomhed ikke for bestandigt er knyttet til en enkelt bestemt menighed, synes at fremgaa temmelig klart af den bevægelighed, der historisk viser sig ved de i det nye testamente omtalte profeter. Aga-bus og de øvrige profeter, der i Antiochia spaar om den tilkommende hungersnød (Ap. gj. 11, 27), er alle komne didhen fra Jerusalem; senere moder vi Agabus i Cæsarea, til hvilken by han var kommen fra Judæa (Ap. gj. 21, 10—11). Af de profeter, der senere optræder i Syriens hovedstad, er ialfald to udenbyes fra (Ap. gj. 13, 1). Profeterne Judas og Silas sendes fra Jerusalem til Antiochia (Ap. gj. 15, 22). At imidlertid profetiske personligheder ogsaa ialfald i længere tid kunde opholde sig paa samme sted, fremgaar vistnok af beretningen om evangelisten Filippus, der

var bosat i Cæsarea og i sit hus havde 4 døtre, der profeterede (Ap. gj. 21, 9). Den falske profetinde i Thy at ira synes ogsaa at have været bosat i denne by (Aab. 2, 20).

Saavidt os bekjendt er det kun for en eneste55

profets vedkommende, at hans aabenbaring blev de kristne meddelt skriftligt, nemlig apostelen Johannes (Aab. i, 19). Alle de ovrige profeter optraadte inden de kristne menigheders forsamlinger med mundtlige foredrag og meddelte indholdet af de dem til del blevne aabenbaringer ad det levende ords vei (i Kor. 14, 29). For de i menighedsforsamlingeme optrædende profeter giver apostelen Paulus den an ordning, at kun to eller høist tre skal gives adgang til at tale under den enkelte sammenkomst, ligesom han ogsaa for at forebygge den uorden, der vilde opstaa af, at to talte paa en gang, bestemmer, at naar en profet faar en aabenbaring, medens en anden taler, saa skal han straks faa ordet, og den förste skal tie (1 Kor. 14, 30). Af dette sted, sammenholdt med i Kor. 14, 26, fremgaar det, at profeten enten kunde have faaet sin aabenbarelse, for menighedens sammenkomst begyndte, eller han kunde pludselig faa den under modet. Ved siden af talen sees ialfald en gang en nytestamentlig profet at have betjent sig af symbolik, af symbolsk handling for paa de gammeltestamentlige profeters vis at illustrere sine ord. Agabus «tog Pauli belte og bandt sine egne hænder og fødder og sagde: Saa siger den Hellig-aand: den mand, hvem delte belte tilhører, skal jøderne saaledes binde i Jerusalem» (Ap. gj. 21, 11).

Gaar vi nu over til at spørge om indholdet af den nytestamentlige profeti, saa merke vi os for det første aabenbaringsengelens ord til Johannes: Jeg er din medtjener og dine brødres, profeternes» (Aab. 20, 9). Profeterne er følgelig apo-kalyptikere som Johannes om end i mindre maale-56

stok, deres ord, deres tale er af samme indhold og af samme farve som Johannes' aabenbaring. Vil man gjöre det klart for sig, hvorledes en nytestamentlig profet talte, saa behover man kun at lægge ham ord af bibelens sidste bog i munden. For det andet fæste man sin opmerksomhed ved dette udsagn af Paulus: Hvo, som profeterer, taler mennesker til opbyggelse og formaning og trost f r Kor. 14, 3). Indholdet af profetien lader sig efter dette sondre i tre grupper, alt efter som erkjendelsen, viljen eller foleisen nærmest bliver lagt i beslag. Vi søger at eftervise dette nærmere, for saavidt de historiske materialer strækker til.

1. Opbyggelse. Hidhen hører aabenbarel-sen af den hemmelighed, at baade hedninger og joder i fællesskab er delagtige i evangeliets forjættelser (Ef. 5, 3), hvorfor jo ogsaa Pauli udsendelse til hedningeverdenen skede ifølge en profetisk aabenbaring (Ap. gj. 13, 2). Fremdeles maa hidhen an-fores den lange række af aabenbaringer om kirkens forestaaende skjæbner, dens kampe og endelige seir, som staar at læse i det profetiske skrift, hvormed det nye testamente slutter. Endelig bør ogsaa her nævnes særegne aabenbaringer i særegne tilfælde, som aabenbaringen af forestaaende hungersnød (Ap. gj. 11, 27) og aabenbaringen om Pauli forestaaende fængsling i Jerusalem (Ap. gj. 21, 4 og 10).

2. Formaning. Uen profetiske formaning rettes baade til hedninger og kristne. Idet profeten taler til -de vantro», taler han saaledes, at deres

skjulte tanker aabenbares», de gaar i sig selv, de

vises tilrette , de overbevises« (1 Kor. 14, 24—25).57

«Formaningen» viser sig her som en mægtig virkende, selvprøvende, vækkende omvendelsesprædiken. Li-geoverfor et eller flere medlemmer af de kristne menigheder revser «formaningen» de forhaandenværende skjævheder, skrøbeligheder eller udskeielser i lære eller liv, idet farerne lægges for dagen, og varsko-raabet lyder (de 7 sendebreve i aabenbaringen). Eller ogsaa antager formaningen» skikkelse af styrkende opmuntring til at «holde fast paa det, man haver», til at vandre rettelig paa Herrens vei (sammesteds). Saaledes staar der jo om de fra Jerusalem til Antiochia sendte profeter Judas og Silas, at de formanede brødrene med megen tale og styrkede dem» (Ap. gj. 15, 32).

3. Trøst. Profetien antager formen af trøst, naar den enten skildrer hans herlighed, der «aftvættede os fra vore synder med sit blod» (Aab. r, 5), eller priser hans borns herlige kaar og store lykke (Aab. 5, 10. i, 6), eller forudforkynder de kristne den tilkommende salighed (Aab. 7, 9 o. fl. st.), efterat alle fiender og forfølgere er

overvundne (Aab. 20, 2 o. fl. st.).

Men al profetisk tale, enten den sker til opbyggelse, til formaning eller til trøst, har en eiendommelig beskaffenhed, som al anden tale mangler. Denne ejendommelighed, der i sproglig henseende har givet sig udtryk i et umiskjendelig poetisk sving og i anvendelsen af det apokalyptiske syne- og billed-apparat, lader sig efter sin kjerne udtrykke saaledes: enhver profeti sker i, enhver profet taler i — aanden. Agabus spaar «ved aanden» om hungersnøden (Ap. gj. 11, 27), ligesom han senere58

indleder sin tale til Paulus om dennes forestaaende fængsling med disse ord: «saa siger aanden (Ap. gj. 21, il). Idet profeterne i Antiochia bod Paulus og Barnabas at gaa ud og prædike for hedningerne, heder det ligetil, at det var aanden, som sagde det (Ap. gj. 13, 2), ligesom ogsaa de profetiske roster, der i hver stad lod til Paulus ved hans sidste reise til Jerusalem, betegnes af apostelen som ligefrem aandens tale : den Hel liga and vidner i hver stad (Ap. gj. 20, 23). Det samme er tilfældet med indholdet af Johannes' 7 sendebreve til menighederne i Lilleasien: «Hvo, som har oren, hore, hvad aanden siger til menighederne» (Aab. 3, 22). Naar saaledes en profet taler «i eller ved aanden (Ef. 3, 5. Ap. gj. 11, 29), saa er det ganske det samme, som at aanden selv taler (Aab. 22. 17). I kraft heraf faar den profetiske tale, som det synes, to hovedformer. Naar der tales til «opbyggelse . skildrer profeten de syner han har seet (Joh. aab.) eller de direkte meddelelser om det fremtidige, han har faaet (Ap. gj. 20, 23). Men naar profeten taler til «formaning eller «trost:, saa træder hans personlighed i den grad tilbage, at han kun bliver den mund, hvorigjennem enten den himmelfarne Kristus eller den Helligaand taler i förste person (se f. eks. Aab. 2, 2 og 7). Imidlertid synes ogsaa her at have indtraadt de tilfælde, da profetens personlighed traadte mere selvstændigt frem, idet han paa de gammeltestamentlige profeters vis gjennemgik historien og ligesom lod fortiden tale til nutiden (Stefanus, Aç. gj. 7, 2 fg.)

Men enten der tales til «opbyggelse» eller til59

«formaning» og «trost , saa gaar de aandelige indskydelser, af hvilke talen flyder ud, forud fortalen, selv. Forst faar profeten sin aabenbaring, og derpaa profeterer han eller fremlægger indholdet af aabenbaringen i tale (i Kor. 14, 26 og 30), Han beskriver sine syner efter at have seet dem: «skriv, hvad du saa>, lyder rosten til Johannes (Aab. 1, 19). Han horer forst, hvad Herren eller aanden siger, og derpaa optræder han talende i deres navn (Aab. 2, 1—2. 8—9 o. fl. st. Ap. gj. 21, ID. Aposteltidens profet taler derfor ikke i henrykkelse men i fuldt bevidst tilstand, og han taler i et for alle forstaaeligt sprog. Dette fremgaar uimodsigelig af den udredning af profetiens forhold til tunge-talen, som Paulus giver i 1 Kor. 14, 1 fg. Den, som taler < i tunger», behover ikke selv at forstaa, hvad han siger (v. 5 og 13), og hans tale er absolut uforstaae-lig for alle, hvis den ikke bliver fortolket (v. 2, v. 9, v. 14). Profeten derimod taler med sin «forstand; , hans egen intelligents er virksom (v. 14), og han forstaaes baade af kristne (v. 3) og af hedninger (v. 14). Hvad Paulus her udvikler, stadfæstes noksom af alle de eksempler paa og referater af profetisk tale, som foreligger baade i Johannes' aabenbaring og i de af os oftere citerede steder af Apostlernes gjerninger. Profeten er altid ved fuld bevidsthed.-og hans ord er forstaaelige for alle.

Men hvordan profetens tilstand er under selve aabenbaringens meddelelse, og hvorledes det gaar til, at profetiens indhold kastes ind i profetens aandsliv, det er spørgsmaal, der ikke tilnærmelsesvis lader sig svare paa. Vi ved kun dette, at6o

evnen til at modtage aabenbaring som profet var en «naaclegave» (r Kor. [4, 1), og at det skede i kraft af den Helligaands indvirkning, at profeten fik sin aabenbaring (1 Kor. 12, 11). Under denne indvirkning var profeten — at domme efter hvad man kan se og slutte sig til vedrorende Johannes — i en tilstand, i hvilken selvbevidstheden var bleven trængt tilbage under det overvældende indtryk, som det, han saa med sit aandelige oie og horte med sit aandelige ore, gjorde paa ham. Enten nu dette strak sig ud over en længere tid eller blev sammentrængt i blot et øieblik, nok er det, at efterat de aandelige indtryk, de aandelige aabenbaringer ad de for os ubekjendte veie har meddelt sig til profetens sjæl, saa er han straks ved fuld selvbevidsthed og har klar erindring om, hvad der tildrog sig, hvad han opfattede med sine indre aandelige sandsered-skaber, medens han blev «henrykt af aanden (Aab. i, 10. 2 Kor. 12, 2—3).

Paulus sætter profetien som den første og ypperste af den apostoliske tids mange og store «naadegaver (1 Kor.

14, 1) baade paa grund af dennes opbyggelige og overbevisende karakter (1 Kor. 14, 12 og 24), og fordi profeterne næst efter og sammen med apostlerne var de kilder, gjennem hvilke den guddommelige aabenbaring tilfløð menighederne (Ef. 3, 5). Det viste sig imidlertid snart, at denne kilde ikke altid flod rent, saa det gik an uden videre at tage ethvert udsagn af en profet for en guddommelig aabenbaring. At domme af, hvad Paulus siger, (1 Kor. 12, 3) maa der have indtraadt tilfælde, da en formentlig profet midt i sin tale pludselig begyndte6\

at raabe: «Forbandet være Jesus!» Som naturgrund for profetiens naadegave» maa man visselig foruden et dybere historisk og psychologisk blik tillige tænke sig et fint, let paavirkeligt, for aandelige indtryk sterkt modtageligt nervesystem. Men denne egenskab, der hos nogle blev tilknytningspunktet for den Helligaands paavirkning og aabenbaring, blev hos andre et tilknytningspunkt for ligefrem dæmonisk indvirkning. Analogier til en saadan foreteelse vil mangen prest have fundet i de tilfælde, som de gamle — f. eks. Fresenius i sin herlige kommunion-bog — kaldte «høiere aandelige anfegtelser». Den egte, af Guds aand virkede profeti ledsages saaledes af et dæmonisk vrængebillede, den gudsbespottelige profeti. Hertil kommer endnu en anden omstændighed. Ved siden af den let kjendelige gudsbespottende profeti optraadte der tillige en ikke let erkjendelig falsk profeti, saaledes som jo allerede Kristus selv havde forudsagt. Denne falske profeti beroede visselig undertiden paa ligefremt bedrag, men ikke altid. Der var nok ogsaa tilfælde, da individer vistnok selv troede at have faaet guddommelige aabenbaringen medens de i virkeligheden kun havde havt syner af samme art som f. eks. Swendenborgs, saa det altsaa kunde være skjult for vedkommende selv, at han var en falsk profet, en løgnprofet. I kraft af den aandelige ædruelighed, der i saa høi grad udmerker aposteltidens ledende mænd, blev det saaledes nødvendigt at øve kritik ligeoverfor profetien, at opstille visse kjendemerker, efter hvilke den sande profeti skulde anerkjendes. Sammenstiller man, hvad der i62

praksis udviklede sig i denne henseende for aposteltidens vedkommende, bliver resultatet følgende:

1. Profeternes tale skal bedømmes af profeter (i Kor. 14, 29), eftersom man ikke skal tro hver

. aand -, men prove dem, om de er af Gud (i Joh. 4, i).

2. Som kjendemerker paa den sande profeti opstilles følgende:

a. Den skal have den historiske Jesus Kristus som sit indhold saaledes, at han bekjendes som alles herre (1 Kor. 12, 3. Joli. 4, 2. Aab. 19, 10).

b. Den skal ske i overensstemmelse med menighedens tro», efter Guds ord> (Rom. 12, 6. 1 Pet. 4, 11).

c. Den skal kun øves af mænd, der lever et ret kristeligt liv: «af deres frugter skal I kjende dem» (Matth. 7, 16).

d. Den skal bæres af kjærligheden, uden hvilken profeten, selv om han ved alle hemmeligheder, kun er som en lydende malm og en klingende bjelde> (1 Kor. 13, 1—2).

Det viser sig saaledes, at den apostoliske tid er rigelig udstyret med profetiens naadegave, og at denne paa den ene side erkjendes som en kilde for guddommelig aabenbaring, men at den paa den anden side gaar haand i haand med foreteelser af yderst farlig natur, saa man maa anvende kritik for at kunne skjelne sandheden fra løgnen. At dette i virkeligheden var et farligt standpunkt, er indlysende. Man har to aabenbaringskilder; hvad der kommer fra den ene — apostlerne — gjælder uden videre, hvad der kommer fra den anden, antages først efter63

anvendt kritik. Men naar man nu tog feil i bedømmelse? Naar man, idet man prøvede aanderne, antog den falske profets profeti og forkastede den sande profets aabenbarelse ? Ja, faren herfor var selvfølgelig ikke forhaanden eller ialfald ikke stor, saalænge apostlerne levede og virkede. Men naar disse var gangne bort, og profeterne stod tilbage som den eneste kilde for den guddommelige aabenbaring, da blev faren i sandhed stor, og det saameget mere, som mængden af falske profeter nu tiltog, og de ny profeter, der fulgte efter aposteltidens saa rigt udstyrede mænd, gaar tilbage i aandelig kraft og ædruelighed.

Det er denne tilstand af profeternes enevolds herredømme, der træder os i møde i «a postlernes undervisning , hvis affattelsestid visselig ikke kan falde langt efteraar 100. Apostlerne og de gamle profeter er borte; men der vrimler af nye profeter, der ogsaa optræder uncler navn af apostle, og som drager om fra sted til sted og taler i

aanden». Menighedernes faste tjenere — som biskopper og diakoner — træder aldeles i skyggen og fordunkles rent af de omreisende profeter, der, hvor de kommer hen, modtages som Herren >, og som forsynes med alt nødvendigt. Ønsker de at dvæle i længere tid paa et enkelt sted, saa nyder de underholdning af den førstegrøde, som de kristne giver dem af alt, hvad de producerer. Medens andre ved uddelingen af nadverden er bundne til fastsatte forskrifter, saa er de ikke bundne til nogen regel, men kan tale, saaledes som de vil». Men haand i haand ledsages de af udskeiende foreteelser, idet der reiser om64

profeter, der «i aanden forlanger penge og overhovedet ikke lever i overensstemmelse med, hvad de lærer. Det er klart, at paa samme tid som profetien bliver eneherskende, synker den ogsaa ned i et indre forfald, der mere og mere griber om sig

Der maatte saaledes snart komme den tid, da kirken blev tvungen til at reise og svare paa det spørgsmaal: Er profetien fremdeles at anerkjende som kilde for guddommelig aabenbaring eller ikke? Og i sidste tilfælde, hvor haves da en sandhedens kilde, der ikke grumses af nogen løssluppen subjektiv ensidighed eller vildfarelse, men som altid flyder lige rent? Det er disse to spørgsmaal, der er kjernen i de saakaldte montanistiske stridigheder i det andet aarhundrede efter Kristus.

Montanisterne afveg ikke i noget lærestykke fra kirken; deres strenge moral som og deres fordømmelsesdom over alle middelting var heller ikke noget, der var dem eiendommeligt. At de i profetien saa en stedsevarende aabenbaringskilde, det var en anskuelse, de havde arvet fra den forud for dem gangne tid, de var i dette stykke de gamle. Hvad der var nyt hos dem, det var arten a f deres profeti. Hvad der fra forst af bragte kirken til at fordømme den hele bevægelse, det var just dette, at det var «en ny profeti», der var begyndt. Medens nemlig de gamle profeter, som ovenfor udviklet, altid havde talt i bevidst tilstand, saa profeterede de nye montanistiske profeter i henrykkelse; under uhyggelige skrig og hyl kom de frem med sine aabenbaringer. Subjektiviteten var her endnu mere løssluppen, end ved den tidligere profeti,65

det var i virkeligheden sværmeriet, man havde for sig- Og det var netop følelsen af det umulige i at lade sværmeriet være sandhedens kilde og grund, der drev kirken til vistnok ikke at fordømme enhver profeti, men til at søge sandhedens, aabenbaringens eneste kilde i de nytestamentlige skrifter, der saaledes nu kom til at faa en ganske anden betydning for kirken, end tidligere havde været tilfældet. Men efterat kirken har indtaget dette nye standpunkt, forstummer ogsaa efterhaanden de profetiske røster, profetiens tid er forbi.

Kirkehistoriske smaastykker.III.

Irenæus og kirken i det andet aarhundrede.

Det andet aarhundrede har i mange henseender været den farligste og mest skjæbnesvangre tid for kirken under hele dens levnetsløb. De mænd, der havde ledet kirken fra dens stiftelse af, apost-lerne og deres medarbeidere, er borte alle som en, og menighederne har kun tilbage minderne om, hvorledes disse kristendommens banebrydere i den gamle verden endte sit liv i martyrdøden. Den eneste sikre undtagelse herfra dannede apostelen Johannes, der fra Efesus af ledede kirkens udvikling i Lilleasien og paatrykkede menighederne dersteds varige merker af sin dybe, paa engang milde og alvorlige personlighed. I tiden omkring aar ioo afgaar han ved døden, og kirken staar nu saaledes ganske overladt til sig selv for at leve sit liv, kjæmpe sin kamp og udføre sin mission i verden paa grundlag af den ordning, de kræfter og det liv, der var bleven den til del ved apostlernes og profeternes grundlæggende virksomhed. Hvor vanskeligt og farligt dette tidspunkt var, det forstaar enhver. Kirken var endnu uden historie og saaledes blottet for den lærdom og de erfa-67

ringer der kan oses af denne. Kirken var fremdeles i betydelig grad fattig paa fremragende mænd; efter aposteltidens rigdom paa begavelser var, som det altid pleier at ske, en nedgangens tid indtraadt. Det er i historien som i naturen: Efter en rig host indtræder en vinter, under hvilken jorden hviler for at samle nye kræfter. Det er fremdeles at lægge merke til, at de forskjellige skrifter, der var forfattede i den sidste halvdel af förste aarhundrede, og som tilsammenlagte udgjør vort nye testamente, vistnok forelaa samlede i afskrifter blandt de betydeligere menigheder baade i osten og vesten, og vistnok blev stykker af disse oplæste* tor menigheden

under gudstjenesten; men paa den anden side var dog kjendskabet til de nytestamentlige skrifter i det hele taget kun ringe, og forstaaelsen maaske endnu ringere. Kirken havde ligesom endnu ikke ret lært at bruge ordets sverd; den havde endnu ikke den fulde forstaaelse af, hvad der kunde øses ud af ordets kildevæld. Udadtil, i forhold til den hedenske-romerske ståt, stod kirken i fuldkommen retsløs stilling. Kristendommen var en forbudt religion, enhver enkelt kristen menighed et forbudt samfund. Enhver enkelt kristen havde, naar han stod anklaget som kristen for den hedenske øvrighed, kun valget mellem disse to ting: enten at fornegte sin tro og ofre til de hedenske guder, eller ogsaa at gaa i døden som martyr. Indadtil, i de enkelte menigheder, er der hist og her rivninger mellem lægfolket og prestc-skabet. I aposteltiden var kirkens forfatning den, at der i spidsen for hver enkelt menighed stod en kreds af mænd, som i det nye testamentes skrifter68

kaldes presbytere eller æ lel s te, og som delvis ialfald svarer til, hvad vi nu vilde kalde prester. Alle disse var fra forst af fuldstændig jevnbyrdige med hverandre, ingen stod over eller under den anden. Ved begyndelsen af det andet aarhundrede indtræder en gjennemgribende forandring i dette forhold. Kirkens trykkede stilling, forfølgelserne, der blussede op snart hist, snart her, følelsen af utryghed til enhver tid, alt dette krævede med nødvendighed en sterkere og fastere ledelse af menighederne end tidligere. Det var da en udvikling, der fuldbyrdede sig af sig selv inden menighederne, at den mest begavede og indflydelsesrige blandt de hidtil jevnbyrdige ældste kom til at overtage den egentlige ledelse og styrelse af sin menighed: Flertalstyret duede ikke længere. Vi møder nu saaledes den tingenes orden, at en biskop staar i spidsen for de ældste eller presterne i hver menighed og er dennes egentlige leder og styrer. Men udviklingen af denne biskopelige kirkeforfatning, grundlæggelsen af biskoppernes myndighed og overledelse i hver menighed gik selvfølgelig ikke af uden mangehaande rivninger og sammenstød. Dels følte de ældste sig brøstholdne ved at have tabt noget af sin gamle indflydelse, og dels var der menige kristne, der enten af selvraadighed eller falsk aandelighed gjorde opposition mod sin biskop. Fra tiden omkring 120 har vi en række breve af biskoppen og martyren Ignatius af Antiochien, breve, hvori han indskjærper de ældste at virke i samklang med biskopperne, saa at de tilsammen kunde udgjøre et harmonisk kor og med endrægtig røst lovsynge69

Gud formeaelst Kristum, samtidig med at han lægger de menige kristne alvorlig og indtrængende paa hjertet at hædre sine biskopper og være dem underdanige og ikke at foretage sig noget uden deres vilje eller uden deres befaling. Biskopen, siger Irenæus, er sendt af Gud, han er som en fader, der styrer sit hus, ingen kristen kan med god samvittighed sige sig løs fra ham.

Men forfølgelserne udadtil og brydningerne indadtil var dog for intet at regne i sammenligning med de farer, der omspændte kirken fra den myldrende mængde falske lærere, som man med et fælles navn kalder gnostikere; selve retningen med sin lære og praksis benævnes da gnosticismen. Allerede i aposteltiden møder vi denne strømning i sin begyndelse i Lilleasien og Syrien. Alle ved vi, hvorledes Paulus i brevet til kolossenserne kjæmper mod de der optraadte vranglærere, der ikke længere holdt fast paa Kristus som menighedens hoved, men som gav sig af med engles dyrkelse og under skin af en høiere visdom og streng afholdenhed søgte at forføre Herrens menighed. Nogle aar senere finder vi Paulus atter i kamp med denne samme vildfarelse. I brevet til Titus formaner han mod «daarlige spørgsmaal og slegtberegninger». I brevet til Timotheus raaber han varsko mod «den vanhellige, løse snak og de tvistigheder, som kommer af den falskelig saakaldte gnosis» (kundskab). En 20 aar senere bliver vi var, hvorledes apostelen Johannes ikke kan finde sterke ord nok for at fordømme antikristelige aander, der negtede, at Jesus virkelig var Kristus, idet de nemlig paastod, at Jesus Kristus7 o

ikke var et virkeligt menneske, men kun saa ud som et menneske; hans hele aabenbarede fra fødselen til himmelfarten var kun et syn ligesom synerne i det gamle testamente. I det andet aarhundrede naar bevægelsen sin høieste blomstring og største udbredelse. Fra Lilleasien forplantes den til Ægypten (omkring 130), derfra til Rom og udover menighederne i vesten. Overalt fik den tilhængere; flere af tidens største tænkere sluttede sig til den; digteriske naturer grebes af den og besang dens lærdomme i høitravende vers.

Gnosticismen bestod i en eiendommelig sammenblanding af hedenske, jødiske og kristelige tanker ligesom den ogsaa havde optaget baade hedenske, jødiske og kristelige skikke og ceremonier i sine sammenkomster.

Retningen var splittet i en mængde forskjellige smaa samfund, der havde sine særegne forstandere, sine særegne lærdomme og skikke. Alle gav de sig skin af at sidde inde med en høiere visdom, alle paastod, at de kunde forklare baade tidens og evighedens gaader. Nogle af dem var afholdende til det yderste, nød hverken kjød eller indgik egteskab; andre derimod var lige saa udsvævende og ryggelose, saa deres sammenkomster udartede til raa hedenske orgier. Alle omgav sig med et mystisk skjær; deres sammenkomster var stængt for alle udenforstaaende, ved hjælp af hemmelige tegn kunde de overalt gjenkjende hverandre.

Idet gnostikerne søgte at erobre tilhængere blandt de kristne menigheder, lagde de megen vind paa at faa de enfoldige kristne til at tro, at deres lære stemte overens med skriften, som de derfor_71__

ogsaa fortolkede paa den mest urimelige maade. En af deres lærdomme var f. eks., at den Gud, der havde skabt aandeverdenen, og den Gud, der havde skabt den materielle verden, var to forskjellige guder. Denne rent hedenske lære søgte de at bevise af bibelen ved at sige: Der staar jo skrevet: «siger Gud og Faderen tak for alle tings. Altsaa, sagde de, er Gud og Faderen ikke en, men to forskjellige væsener. En anden af deres lærdomme var, at de forskjellige aandevæsener var blevne til paa den maade, at de første var parvis fødte ud af guddommen og de andre derpaa fødte, ligeledes parvis ud, af hverandre. Ogsaa herfor fandt de bevis i bibelen, idet de sagde som saa: Der staar jo i Johannnes evangelium: I ordet var liv og livet var menneskenes lys. Altsaa er de to aander: Liv og lys fødte ud af det guddommelige ord, af guddommens væsen; vor lære stemmer følgelig overens med den hellige skrift.

Med at kjæmpe mod denne vranglære er alle kirkens mænd i det andet aarhundrede optagne; ingen gjorde det med større dygtighed end den mand, hvis levnetsløb vi snart skal beskjæftige os med — Irenæus nemlig. Faren var stor. Thi gnosticismen sad inde med en yderst farlig og forførende magt. Dens foregivne høiere visdom, dens mystiske hemmelighedskræmmeri, dens blendende ceremonier, dens poetiske sving, dens afholdenhed paa den ene side og udskeielser paa den anden side, dens formentlige forsoning mellem det gamle og det nye, mellem de svundne tiders religiøse forestillinger og den unge kristendom, i alt dette laa der en næsten djævelsk magt, der paa sine steder endog syn-72

tes at skulle ligetil undergrave kirken. Det gjaldt intet mindre end liv og død for kristendommen; spørgsmaalet var, om kristendommen skulde vedblive at være kristendom eller omformes til et nyt hedenskab.

Ogsaa i en anden henseende var faren stor. Der kan nemlig ikke være nogen tvil om, at gnostikerne i begyndelsen var kirkens mænd overlegne i begavelse og lærdom. Ingen kirkelærer i det andet aarhundrede besad tilnærmelsesvis en saa spekulativ tankedybde som gnostikeren Valentin, en af de største begavelser, der har seet dagens lys. Ingen kristen poet kunde optage kampen med de gnostiske digtere. Ingen kristen skriftlærd før Irenæus vatret istand til paa eftertrykkelig maade at sætte nogen stopper for gnostikernes misbrug af den hellige skrift. Det var kun en ting, som kirkens mænd havde forud for gnostikerne, nemlig den tro, hvorom Guds ord siger, at den er seieren, som overvinder verdenen. Derfor gik kampen mod gnosticismen væsentlig ud paa at eftervise, hvorledes den var et ligefremt frafald fra den kristendom, som apostlerne havde prædiket, og som efter deres dage havde levet i menighederne. Kirkens mænd, blandt andre ogsaa Irenæus, sagde som saa: I Rom har apostlerne Petrus og Paulus forkyndt kristendommen; efter dem stod biskop Linus i spidsen for menigheden, efter ham Anaklet, og saa videre lige til vore dage. Vi kjendei apostlernes efterfølgere i alle menigheder, vi ved, at der i alle disse menigheder læres og prædikes, paa samme maade som der blev prædiket og lært af apostlerne. Derfor er ogsaa kristendom-73

men, saaledes som den er bevaret inden de kristne menigheder, sandheden, aabenbaret i Kristus, og derfor er tillige gnosticismen intet andet end løgn og vildfarelse, som enhver kristen maa fly, djævelens væsen og gjerninger, han maa forsage, saafremt han vil undgaa den evige fordømmelse.

Samtidig og haand i haand med kampen mod gnosticismen var kirkens mænd i det andet aarhundrede optagne med at afværge en anden, ikke mindre truende fare, der laa i den bevægelse, man i kirkehistorien pleier at kalde montanismen. Af alle os bekjendte religiøse foreteelser har montanismen den største lighed med den læstadianske bevægelse blandt finnerne i Sverige og det nordlige Norge, den var paa en gang en kristelig

vækkelse og et af raceanlag betinget udskeiende sværmeri. Montanismen, hvis ophav var en forresten temmelig ukjendt mand ved navn Montanus, tog sin begyndelse i landskabet Frygien i Lilleasien. Indbyggerne i denne egn havde allerede som hedninger udmerket sig ved religiøs fantanisme; de dyrkede sine guder under et raseri, der ofte bragte dem til at lemlæste sig selv; de var i det hele taget i særlig grad anlagte for henrykkelse, syner og lignende væsen. Den religiøse bevægelse, der udgik fra Montanus og i rivende fart udbredte sig blandt hans kristne landsmænd, bærer dybe merker efter den frygiske stammes eiendommelige art. Ingen kan negte, at montanisterne vat-vakte, alvorlige kristne. Deres strenghed i forsagelsen, deres alvorlige livsopfatning, deres afholdenhed fra alt, der kunde minde om verdens væsen, deres glødende lyst til at gaa i martyrdøden, alt dette74

gjorde i begyndelsen kirkens mænd venlig stemte mod bevægelsen, der fra Lilleasien snart bredte sig ud over menighederne i vesten; mange saa i den en gavnlig vækkelse, et salt til bevarelse af livet i menighederne. Ogsaa Irenæus var blandt de kirke-lærere, der ud fra dette synspunkt fældte en mild dom over montanismen og fraraadede at tage strenge forholdsregler mod den. Men paa den anden side er det ligesaa klart, at montanismen, og det fra forst af, var opblandet med et sværmeri, der helt vikle have undergravet kirken, saafremt den havde kunnet trænge igjennem. Jeg vil ikke tale om det aandelige hovmod, der bragte Montanus selv til at tro, at han var kaldet til at skabe en ny tid for kirken, en kirketid, han endog mente skulde overstraale apostlernes dage. Heller ikke vil jeg dvæle ved den omstændighed, at montanisterne i sin verdens-forsagelse ligefrem brod med det hellige ord om at bruge verden, men ikke at misbruge den. Jeg vil kun fæste opmerksomheden ved sværmeriet i bevægelsen. Det gik ofte uhyggeligt og vildt til i mon-tanisternes forsamlinger. Under skrig og henrykkelse opstod der mænd og især kvinder, hvorigjennem man troede Guds aand talte umiddelbart, og i hvis udstødte kortere eller længere skrig man troede at have en ren guddommelig aabenbarelse. Disse mandlige og kvindelige profeter stod da iblandt dem som aandens redskaber; ideres profetiske udtalelser, den nye profeti, som de kaldte den, paastod de sig at have den absolute sandheds kilde. Det var her, faren laa; det var denne omstændighed, der først bragte biskoperne i Lilleasien til at fordømme ret-75

ningen og senere kirkens mænd i vesten til at gjøre det samme. Kirken kunde ikke søge sandhed til frelse i den slags profeti, den kunde ikke prisgive sig til al den udskeiende tilfældighed og vilkaarlighed, der vilde blive følgen af at betragte nervøse, halvt forrykte formentlige profeters indfald og paafund som en guddommelig aabenbarelse.

Imidlertid havde kirken dog sin store nytte af denne kamp. Modsætningen til montanismens nye profeti tvang ubønhørlig kirkens ledende mænd til, i høiere grad end før, at aabne sine øine for betydningen af det skrevne ord, som evangelisterne og apostlerne havde efterladt menighederne. Man trængte ingen ny aabenbaring, man behøvede ingen ny sandhedens kilde, man havde den ugrumset, uforfalsket i de apostoliske skrifter.

Dette er i korte drag den kirkehistoriske bevægelse i det andet aarhundrede, dette de kampe, som fast alle kirkens mænd deltog i, hver paa sin maade, hver efter sine evner. Blandt disse er der ingen af den betydenhed som Irenæus, hvis virksomhed tilhører sidste halvdel af andet aarhundrede, og hvis levnetsløb vi nu gaar over til i korthed at tage i øiesyn.

Irenæus var fodt i Lilleasien i de første aartier af andet aarhundrede og havde i sin ungdom nydt undervisning af den senere martyr-biskop Polykarp af Smyrna, der atter var en discipel af apostelen Johannes Vi kan forstaa, med hvilken paalidelighed Irenæus i sine skrifter kan fortælle om de ældste tider, naar vi lægger merke til, at hans lærer i en række af aar havde levet sammen med en af apostlerne. Dette sit discipelforhold til Poly-76

karp var naturlig et af Irenæus's kjæreste minder. I et brev til en ungdomsven omtaler han gribende, hvorledes han som dreng havde levet sammen med den gamle Polykarp og ai hans mund hort fortællinger om Johannes og andre, som havde seet Herren Sin förste uddannelse fik Irenæus saaledes inden den kreds af lilleasiatiske kirkelærere, hvis bibelfaste holdning, praktiske livsretning. fredsommelige færd og varme inderlighed var en frugt af apostelen Johannes's mangeaarige virksomhed i Efesus.

Fra ungdomstiden af taber vi ethvert spor af Irenæus, indtil vi i aaret 177 moder ham som prest i Lyon i Sydfrankrige. Hvad der havde bragt ham til at flytte did hen, ved vi ikke; derimod er det os bekjendt, at

menigheden i Lyon stod i nær forbindelse og hyppig berøring med de kristne i Lilleasien; navnlig har vi efterretning om, at ikke faa montanister fra Lilleasien var komne fra Sydfrankrige og havde lidt martyrdøden i den blodige forfølgelse, der i 177 havde rammet menighederne i Vienne og Lyon. Montanisternes trofasthed i bekjendelsen og heltemodighed i martyrdøden gjorde et sterkt indtryk paa de sydfranske menigheder, og Irenæus blev af disse valgt til at drage til Rom for at overtale biskop Elevterus til at indtage en forsonlig holding ligeover for dem; man var nemlig nu ogsaa i vesten bleven opmerksom paa det farlige i bevægelsen og havde begyndt at bekjæmpe den. Det lykkedes ogsaa Irenæus at bevæge romerbispen til forsonlighed for en tid. Da han imidlertid senere fik nærmere underretning om montanisternes udskeielser i Lilleasien, istemte ogsaa han kirkens almindelige fordømmelsesdom.77

Ved tilbagekomsten fra Rom blev Irenæus valgt til biskop i Lyon efter den gamle Fotinus, der afgik ved døden som følge af de mishandlinger, han havde lidt under forfølgelsen. Om hans virksomhed som biskop fortæller en senere forfatter, at hele byen Lyon blev ved ham omvendt til kristendommen. At han ogsaa udenfor byen har udfoldet en betydelig missionsvirksomhed, synes at være udenfor al tvil. Irenæus var i det hele taget den vesterlandske kirkes store lys, dens mest betydningsfulde og indflydelsesrige mand blandt menighederne i vesten. Sin meste kraft anvendte han paa at bekjæmpe gnosticismen, og det bør siges, at ingen før ham havde saa grundig sat sig ind i gnosticismens mangehaande slags lærdomme, ligesaalidt som nogen før ham med den dygtighed og med det held havde bekjæmpet vildfarelsen som han gjorde det i sit vældige stridsskrift: G j e ndr i v else og omstyrtning af den saakaldte gnosis; dette hans hovedverk er lykkeligvis bleven opbevaret, dels i den græske orginal, dels i en gammel latinsk oversættelse. Ved dette sit arbeide lykkedes det ham at tilføie gnosticismen et dødsstød, som den aldrig kom sig efter.

Som en udpræget kirkemand holdt Irenæus sterkt fast paa kirkens enhed; og hans rolige holdning i forbindelse med hans fredelskende sind gjorde det let og naturligt for ham at optræde som mægler i kirkelige stridigheder. Ved enden af det andet aarhundrede var det lige ved at indtræde et uforsonligt brud mellem vesten og østen som følge af de saakaldte paaskestridigheder. Menighederne78

i Lilleasien feirede nemlig Kristi opstanclelsesfest samme dag i aaret, som jødernes paaske indtraf paa, og de mente, at dette havde været skik og brug iblandt dem lige fra apostelen Johannes's dage af. I Rom derimod, saavel som i de øvrige vesterlandske menigheder, vilde man absolut festligholde den kristelige paaskefest paa en sondag som Kristi opstandelsesdag, og derfor henlagde de paaskefesten ti! den første søndag efter jødernes paaske. Denne forskjel mellem vesten og østen i henseende til dagen for paaskens højtideligholdelse havde i længere tid været kjendt, uden at nogen af parterne af den grund havde fordømt hinanden. Men saa optraadte den myndige romerske biskop Victor med krav paa, at de østerlandske menigheder skulde opgive sin gamle skik og antage den vesterlandske, saa at paa-slcen kunde feires paa samme dag overalt inden den kristne verden. I modsat fald vilde han ophæve ethvert samfund med dem. Dette vilde ogsaa sikkerlig være skeet, hvis ikke Irenæus sammen med de sydfranske biskopper havde optraadt og med sin indflydelse bilagt striden og hindret bruddet, saaat ikke, som han selv siger, Guds kirke skulde sønderrives for ydre skikkes skyld, medens det som var det høiere, troen og kjærligheden, blev traadt under fødder. Saa blev da enden den, at begge parter fulgte sin skik lige til kirkemødet i Nicæa 325, da den vesterlandske ordning blev gjennemført overalt inden kirken.

I aaret 202 døde biskop Irenæus; gamle beretninger vidner, at ogsaa han beseglede sin lære og tro ved martyrdøden under keiser Septimius Severus.79

Den senere katolske kirke har ophøiet ham til helgen og feirer hans mindedag den 28de juni. For os protestanter er det af endnu større betydning, at vi i ham ser en personlighed, i hvilken alle hin tids bedste kirkelige kræfter og rigeste aandsgaver samler sig, en mand, der ikke blot stod den apostoliske tid nær, men ogsaa var udrustet med saameget apostolisk kraft og aand.

Celsus og Justinus, en hedensk og en kristelig filosof.

N^aar vi taler om filosofer i den gamle hedenske tid, da forstaar vi ved dette udtryk mænd, der ved hjælp af forstandens og fornuftens lys søgte at finde sandheden; navnet: en filosof betyder ligefrem oversat en ven af

visdommen. De ældste os bekjendte hedenske græske filosofer begyndte med at gruble over verdens tilblivelse; nogle af dem mente, at alle ting var fremstaaede af vand, medens andre troede, at ilden var verdens ophav. Senere gav de sig af med at gruble over den menneskelige sjæls beskaffenhed; bekjendt i denne henseende er den store græske vismand Sokrates, der opstillede den lære, at det at kjende sig selv var den høieste visdom, og at begyndelsen til al visdom var at lære at indse, at man intet forstaar.

Ved kristendommens optræden i den gamle verden var de hedenske filosofer delte i tre hovedretninger. De alvorlige stoikere lærte, at dyd, afholdenhed og sindsro var visdommens begyndelse8i

og ende. De lette epikuræere ansaa livsglæde og maadeholden nydelse for at være den største visdom og livets hoieste maal. De blaserede skeptikere var vantro fritænkere og havde ganske opgivet haabet om, at sandheden var at finde, eller at der overhovedet var nogen sandhed til*).

Hvad kristendommen angaar, da kunde de fleste filosofer, og det af alle retninger, ikke opdage noget andet i den end en ny art af overtro. Saa de ned paa jøderne og foragtede deres religion, da var kristendommen og dens bekjendere dem endnu mere foragtelige: korsets ord var — som Paulus siger — grækerne en daarlighed.

Imidlertid tildrog det sig, at denne de kristnes religion, som filosoferne rynkede paa næsen til og betragtede som barbarisk overtro, udbredte sig i foruroligende grad og erobrede sig tilhængere endog inden de høiere klasser og truede med at blive en for det gamle hedenske samfund farlig magt. Saa begynder de hedenske filosofer at bekjæmpe kristendommen i literaturen; den ene efter den anden udgiver stridsskrifter, hvori de lader det regne med spot og haan over den nye religion, samtidig med at den hedenske øvrighed forfølger dens bekjendere med ild og sverd. Men paa den anden side var der dog et ikke saa ganske ringe antal af hedenske filosofer, der ikke havde kunnet finde fred hverken for sin tanke eller for sit hjerte i den slags visdom, som tidens filosofi havde at byde, og som derfor ud af denne trang fuldt og helt sluttede sig til kri-

*) Mail huske Pilatus's spørgsmaal: Hvad er sandhed ? 6 — Kirkehistoriske smaastykker.stendommen og i troen paa Guds aabenbarede son fik øinene op for, at i ham var alle visdommens og kundskabens skatte skjulte, at han var baade sandheden og livet. Ogsaa i forhold til de hedenske filosofer gik Kristi ord i opfyldelse: «Nogle skal tages, andre skal lades tilbage .

Jeg skal i det følgende fremstille en repræsentant for begge disse retninger. Jeg skal skildre en hedensk filosof i det andet aarhundrede, der er bleven verdensberømt som modstander af kristendommen, Celsus nemlig, og jeg skal derpaa omhandle en filosof i samme tidsrum, der ikke blot blev en kristen, ikke blot en kristendommens forsvarer i literaturen, men som tillige lod sit liv for Kristi navns bekjendelses skyld. Just i nus martyr.

Jeg begynder med Celsus, om hvem vi, sandheden tro, maa sige, at han er en af de merkeligste, en af de mest begavede mænd, der nogensinde har levet. Om hans levnetslob ved vi intet. Nogle mener, at han var fra Ægypten, andre at han var fra Rom. Efter tidligere at have udgivet flere filosofiske skrifter affattede han omkring aar 180 — altsaa omtrent samtidig med den blodige forfølgelse i Syd-frankrige — sit hovedverk, sit store angrebsskrift mod kristendommen, som han lod udgaa under titelen: «Sand tale». Dette Celsus's arbeide har vi ikke længere i sin helhed. Men en 50—60 aar senere forfattede den lærde og aandrige kirkelærer Origenes et modskrift mod Celsus's angrebsskrift; i dette sit arbeide gaar Origenes frem paa den maade, at han først afskriver et stykke af Celsus og derpaa gjendriver indholdet; saaledes gjennemgaar han hele§3

Celsus's «sande tale». Man kan da faa et temmelig' klart overblik over indholdet ved at sætte sammen de forskjellige af Origenes meddelte brudstykker. Paa denne maade er man kommen til forstaaelsen af, at Celsus's angrebsskrift mod kristendommen har været et ganske merkeligt arbeide; alt hvad de senere tider til og med vore dage har fremfort mod kristendommens guddommelige sandhed, det har allerede Celsus rykket i marken med; hverken Strauss, Renan, Ingersoli, eller hvad de nu heder alle kristendommens literære modstandere i vore dage, har i virkeligheden leveret noget nyt, som Celsus ikke har været inde paa. Jeg tror, det i mere end en henseende er gavnligt at lægge merke til denne omstændighed.

Det viser sig, at Celsus med stor omhyggelighed har forberedt sig til sit angreb. Han har nu for det förste grundig

studeret det gamle testamente, der allerede fra tiden før Kristus forelaa i græsk oversættelse. Men dernæst har han ligesaa grundigt studeret de fire evangelister i det nye testamente, saa grundigt at han endog bruger de tilsyneladende modsætninger mellem evangeliernes beretninger om Jesu liv som et bevis for, at de idetheletaget er upaalidelige, blottede for enhver historisk sandhed. Enkelte af Pauli breve sees han ogsaa at have kjendt.

Hans skrift var delt i to hovedafdelinger. I den første hoveddel lader Celsus en jøde føre ordet, dels fordi kristendommen historisk var udgaaet fra jødedommen, og dels fordi hadet til Kristus og de kristne ikke hos nogen fandtes udpræget i den grad som netop hos jøderne. Denne første hoveddel,§4

der er udtrykket for jødedommens stilling til kristendommen, er fyldt af en lidenskabelig forhaanelse og bespottelse, der først gaar ud over Jesus selv, hans fodsel, hans barndomshistorie, hans virksomhed, hans krav paa at betragtes som Guds son, og derpaa over de kristne, især de kristne af jødisk byrd, hvem jøden beskylder for at være frafaldne fra deres fædres tro, forførte af Jesu disciple, der ikke var andet end bedragere, ligesom mesteren selv var en forfører. Merkelig er især den polemik mod troen paa Jesu opstandelse, som Celsus lader jøden komme frem med. Idet joden spotter over det urimelige i at tro, at Jesus, der i levende live ikke kunde hjælpe .sig selv, skulde være opstanden fra de døde og levende have vist frem sine gjennemborede hænder, udbryderhan : Hvem har seet ham opstanden? En halvgal kvinde og maaske endnu en anden, der var forblindet af samme selvbedrag, idet han ansaa sine drømme og indbildninger for virkelighed, forsaavidt som han ikke ligefrem var en gjøgler eller bedrager. — Her har Celsus lagt jøden en anskuelse i munden, som vore dages vantro kristusfornegtere har grebet med stor begjærlighed og tildels endog udgivet for en ny, mageløs opdagelse, dette nemlig, at øjenvidnernes beretninger om Jesu opstandelse skulde bero paa sandsebedrag, paa syner og hallucinationer.

I den anden halvdel af skriftet taler Celsus selv og retter angrebet ud fra et almindeligt hedensk filosofisk synspunkt. Her er fremstillingen mere rolig, mere lærd og mindre hadefuld, skjønt han vistnok ikke saa sjelden kommer frem med vittigheder og sarkasmer. Celsus gaar i dette parti af sit skrift85

frem paa den maade, at han først angriber de lærestykker, som jøder og kristne har fælles, som f. eks. troen paa én Gud, himmelens og jordens skaber. Han sætter dog jøderne høit over de kristne, fordi han finder, at de som alle andre folk har sin eiendommelige gudstjeneste, sine fra fædrene nedarvede nationale skikke; kun laster han jøderne for, at de troede sig at være visere end alle andre folk og ansaa deres Gud for bedre end alle andre folkeslags guder. Efter dette gjennemgaar han saa de kristnes lære punkt for punkt: Om Gud, om Guds rige, om djævelen og antikristen, om verdens skabelse, om Guds aabenbaring i Kristus, om profeternes messianske spaadomme, om det evige liv. Naar man gjennemlæse hedningens behandling af disse punkter, kan man ikke andet end forundre sig over, hvor lidet denne saa høit begavede mand dog forstod — jeg vil ikke sige dybden, men kun overfladen af den kristelige lære i henseende til disse stykker. Man skulde dog have ventet, at en tænker, en filosof vilde være bleven slaaet af det nye syn paa tilværelsen, som den kristne lære frembød, og at han var bleven opmerksom paa, hvorledes kristendommen gav svar paa hedenskabets ubesvarede spørgsmaal. Men nei, heraf findes intet spor. Mangel paa forstaaelse, misforstaaelse, forvrængninger, det er det triste indtryk, man faar overalt, paa samme tid som man maa indrømme, at hedningen ud fra sit synspunkt fører kampen med al den skarpsindighed, som det er muligt, og saaledes faar sagt alt,, hvad man ud fra en hedensk livsbetragtning kan indvende mod kristendommen.86

Til slutning opfordrer Celsus de kristne til forlig; dette fredstilbud viser mere end noget andet, hvilken magt den foragtede og spottede kristendom i virkeligheden var bleven. Celsus opfordrer de kristne til forlig. De skulde opgive sin tilbagetrukne stilling, støtte staten, hædre og tjene keiseren. Men da al statstjeneste dengang var saa nøie forbunden med hedenskabet, at det var aldeles umuligt at deltage i den uden paa samme tid at dyrke afguderne og tilbede keiseren som en gud, saa maatte Celsus tillige opfordre de kristne til at opgive sin uforsonlige holdning i forhold til den hedenske folkereligion. Paa egte hedensk vis mener Celsus, at det var en umulighed at forene Asiens, Afrikas og Europas beboere, græker og barbarer, under én lov, én religion. Foruden den høieste Gud, den store overgud, maatte man nødvendigvis ogsaa dyrke de lavere guddomme, de forskjellige

folkeslags nationale guder. Ved siden af disse mener Celsus at de kristne ligefuldt kunde dyrke og tilbede Kristus paa deres vante vis. Naar bare de kristne vilde dyrke afguderne og tilbede keiseren, skulde ingen gjøre dem nogen fortræd, om de tillige fortsatte med deres for dem eiendommelige religiøse skikke og tilbad Kristus som en Gud. At lyset ikke kunde have noget samfund med mørket, at kristendom og hedenskab var skilte fra hinanden med et afgrundssvelg, lig det, der skiller himmel og helvede, det var hedningen ude af stand til at forstaa. Derfor maatte ogsaa hans fredsforslag falde dødt og magtesløst til jorden. Da som nu kunde der være forskjellige meninger, forskjellige retninger, forskjellige stridigheder blandt de kristne;87

men en ting var de alle som én mand enige i, dette nemlig heller at gaa i døden end at fornegte Kristus ved at ofre til afguderne.

Førend vi forlader Celsus, vil vi endnu opkaste det spørgsmaal: Mon kristendommen led noget afbræk ved hans med saa glimrende dygtighed, med saa fremragende begavelse affattede stridsskrift? Mon kristendommen derved blev stanset i sit seiersløb? Ingenlunde. Lader os hore de merkelige ord, hvormed kirkelæreren Origenes begynder sit modskrift mod Celsus. «Da Jesus», siger lian, «blev for-haanet og bagvasket, svarede han ikke et ord. Endnu den dag idag bagvasker og forhaaner man ham, og han forsvarer sig alene ved sine sande efterfølgeres liv og vandel — det er den bedste maade at gj en-drive anklagerne». Det var kristendommens livsmagt, der gav kirken seier, baade naar den blev forfulgt med ild og sverd, og naar den blev angrebet af de hedenske vismænd i literaturen.

Denne kristendommens livsmagt træder os imøde med stor styrke, naar vi nu gaar over til at betragte Justinus martyrs liv og død.

Denne i mange henseender saa merkelige mand var født i Samaria i Jødeland af hedenske, græske forældre ved begyndelsen af andet aarhundrede. Opdraget i den hedenske religion fra barndommen af kunde hans dybe gemyt, hans urolige sandhedssøgende sind ikke finde nogen fred; den hedenske mythologi forargede ham, de hedenske gudstjenst-lige skikke oprørte ham; hvor han vendte sig hen, mødte han blandt hedningerne enten den mørkeste88

overtro eller den frækkeste vantro. Hvad Justin forgjæves havde sögt i den hedenske religion, det haabede han da at skulle finde i den hedenske visdomslære, blandt samtidens græske filosofer. I begyndelsen blev han dog kun mødt af bitre skuffelser. Hos en visdomslærer fik han det indtryk, at betalingen for undervisningen var ham det hoieste; en anden forlangte, at han forst skulde lære musik- og regne-kunst, for han kunde begynde at soge at forstaa og erkjende Gud og sandheden; en tredje paastod endog ligefrem, at disse ting var af underordnet betydning for filosofien. Endelig opdagede han under denne sin søgen en filosof, hos hvem han i nogen tid troede at finde, hvad han trængte: Fred for sin sjæl i sandhedens erkjendelse. Kristendommen, paa hvis kraft han var bleven opmerksom ved at se martyrernes standhaftighed, havde hidtil ikke gjort synderlig indtryk paa ham, ligesaalidt som han havde ofret den nogen videre opmerksomhed. Men saa var det en dag, han ,i stille ensomhed gik ved havets strand, man tror det var i nærheden af Efesus, og grublede over de høie spørgsmaal, der saa mægtig fyldte hans indre, og som han trods al sin grublen ikke kunde komme til klarhed over. Da mødte han en gammel mand af et mildt, ærværdigt udseende, en erfaren kristen, der i dannelse stod paa tidens høider. Der udspandt sig nu straks en samtale mellem disse to om Guds og sandhedens erkjendelse. Oldingen gjorde den sandhedssøgende filosof opmerksom paa, at det ikke var ved forstandens grublen, men ved hjertets erfaring, at et menneske kan finde Gud, og at begyndelsen maa ske med bøn om Guds aands89

oplysning. Efterat derpaa den ubekjendte havde henvist ham til studiet af cle hellige skrifter som sandhedens ubedragelige kilder, fjernede han sig; Justin saa ham aldrig mere. Men under den korte samtale var det gaaet Justin ligesom det gik de to disciple paa veien til Emmaus, hans hjerte var bleven brændende i ham. Han hengav sig nu til granskningen af det gamle og nye testamentes hellige skrifter, samtidig med at han i personlig omgang med Kristi venner», som han siger, søgte lys i, hvad der maatte være ham dunkelt. Saaledes fuldendtes da gjennem -bruddet hos ham, han havde endelig fundet, hvad han tidligere forgjæves havde søgt, Kristus var bleven ham sandhedens lys og fredens kilde. Hvad eier før havde staaet for ham som den største daarskab, det var

nu bleven ham den største visdom.

Nogen tid efter sin omvendelse drog Justinus til Rom, hvor han optraadte i det ydre som en af tidens filosofer og virkede som et slags missionær blandt de hedenske vismænd og de dannede klasser i det hele taget. I tiden omkring 150 udgav han sit store forsvarsskrift for kristendommen, et af de vigtigste aktstykker fra kirkens oldtid. I dette sit skrift gjendriver han vidtløftigt og indgaaende grundløshedens og løgnagtigheden i hedningernes mangehaande beskyldninger mod de kristne, iclet han giver en nøiagtig beskrivelse af, hvorledes det gik til i de kristnes torsamlinger, hvorledes de fuldbyrdede daaben, feirede nadverden, læste de hellige skrifter. Samtidig hermed søger han at gjøre det indlysende for hedningerne, at hedenskabet er mørkets væsen og gjerninger, medens Kristus er lyset og sandheden.9°

Men det var ikke blot i literaturen, at Justin skulde vidne om kristendommens sandhed; end større og vegtigere blev det vidnesbyrd, han aflagde ved sin martyrdød. Omkring 166 stod han sammen med nogle venner for øvrigheden i Rom, anklaget for Kristi navns bekjendelses skyld. Vi er endnu i besiddelse af det forhør, der blev optaget ved denne leilighed; i sin ophøiede simpelhed er dette en af de mest gribende martyrhistorier, der kjendes. Rolig, uden overspændthed, freidig og alvorlig aflægger han sin bekjendelse: «Jeg er en kristen», og samme bekjendelse lyder ogsaa enstemmig fra hans anklagede venners mund. Øvrigheden tilbyder dem liv og frihed, om de vil ofre til guderne. Justin afslaar tilbudet og siger: «Vi ønsker intet heller end at lide for vor Herre Jesus Kristus». Saa blev da ogsaa han sammen med sine venner dømt til först at hudstryges og derpaa at halshugges.

For den kirkelige udvikling har Justin havt megen betydning, forsaavidt som han var den første, der søgte at se den indre sammenhæng i kristendommens grundsandheder; han er grundlæggeren af den videnskabelige theologi, den første dogmatiker i kirken. Det var især læren om Guds søn, han beskjæftigede sig med. Idet han tog sit udgangspunkt i i ste kap. af Johannes evangelium og ved siden heraf ogsaa støttede sig til de jødisk-alexandrinske filosofer, opstillede han en lære om Guds søn, der efter sine grundtræk lader sig gjengive saaledes. Fra evighed af har «ordet» — Guds søn — ligget skjult i G u d, ligesom den endnu ikke udtalte tanke ligger skjult i et menneskes indre. Først da Gud skuldegi

til at skabe verden, lod han «ordet» træde ud af s i g, for at han ved det kunde fuldbyrde skabelsens verk. Eftersom skrevet staar: Ved ham er alle ting skabte. Baade i naturen og i den førkristelige historie viser der sig mange spor efter «ordet»; alt skjønt og ophøiet i clen skabte verden, alle naturlove, alt liv og lys var for Justin aabenbarelser af Guds søn, «ordetv, ved hvem alt er skabt, og ved hvem alt bestaar. Og ikke blot til Moses, patriarkerne og profeterne, men ogsaa til hedenskabets ædleste mænd og dybeste tænkere havde mere eller mindre klare glimt af «ordets» lys trængt frem, indtil alle spredte og brudte straaler samlede sig i et stort lys, da ordet blev kjød, da Guds søn blev menneske. Og derfor er det ogsaa først ved troen paa ham, at et menneske helt og fuldt kan fincle lyset og sandheden.

Denne lære om Guds søn blev den herskende i kirken i den følgende tid. Den havde det fortrin, at den forsonede gammelt og nyt og bragte enhed ind i betragtningen af tilværelsen og skabte samklang mellem tro og viden. Men den havde paa den anden side den mangel, at den gjorde Guds søn til et faderen underordnet væsen, der vel var af guddommelig art, men dog ikke en selvstændig personlighed fra evighed af, herlighedens afglands, Guds væsens udtrykte billede.v.

Cyprian, biskop og martyr.

Ved midten af det tredje aarhundrede indtræder et merkeligt vendepunkt i kirkens historie. Tidligere var vistnok de kristne blevne forfulgte, og mangen frimodig bekjender af Kristi navn havde endt sit liv i martyrdøden. Men alle de kristenforfølgelser, der havde fundet sted i tiden mellem ioo —250 havde dog kun været af en mere tilfældig art og indskrænkede til enkelte byer eller provindser. Den romerske statsmagt havde kun afstraffet de kristne, der af hedenske privatmænd var blevne trukne for domstolene og anklagede for at have udøvet den forbudte kristelige religion; men nogen almindelig, hele Romerriget omfattende kristenforfølgelse havde staten ikke sat i gang. Eller med andre ord, de romerske statsmyndigheder havde endnu ikke lagt an paa med et slag at

udrydde kristendommen.

I disse forholde indtræder en gjennemgribende forandring i tiden mellem 250—60. Der opstaar tre kristenforfolgende keisere efter hverandre, D e c i u s, Gallus og Valerian. Ulige af karakter har alle93

disse tre mænd dette tilfælles, at de sætter sig som formaal fuldt og helt at udrydde kristendommen af det romerske rige, og de anvender al den frygtelige magt, der staar til deres raadighed, for at naa dette maal. En forfærdelig tid oprinder for kirken. Overalt gaar man paa jagt efter de kristne, overalt trækker man dem frem for domstolene og giver dem valget mellem enten at ofre til afguderne eller at lide martyrdøden. En stor mængde gaar i døden for sin tro; en endnu større mængde kastes i fengsel, medens andre jages i landflygtighed. Man fratager de kristne deres kirker og kirkegaarde; man frarøver dem deres eiendom, man afsætter dem trå deres embeder. Med ild og sverd, med vold og magt søger romerstaten at knuse kirken i et eneste stort slag, at gjøre det umuligt for de kristne at fore sin tilværelse, at øve sin religion og udbrede sine synsmaader.

Spørger man nu, hvad det var, der frelste kirken fra ligefrem at gaa tilgrunde under denne kamp paa liv og død med den hedenske statsmagt, — hvad det var, der holdt kristendommen oppe i denne blodige tid, da maa vi svare, at det forst og fremst var den tro, om hvilken skriften siger, at den er seieren, som overvinder verden. Men ved siden heraf maa det ogsaa nævnes som en for kirkens bestaaen heldig og velsignelsesrig omstændighed, at der i denne tid stod i spidsen for de kristne menigheder en række af høit begavede biskoper, der baade var udrustede med evner til at styre kirken og holde de enkelte menigheder sammen i de stormfulde tider og tillige, naar det paakrævedes,94

var blandt de første til at ofre sit liv for Jesu navns bekjendelses skyld. De sto*e forfølgelsers tid er ogsaa de store biskopers tid.

Blandt martyr-biskoperne i det tredje aarhundrede er ingen mere bekjendt, ingen mere betydningsfuld end den mand, vi i det følgende vil omhandle, Cyprian af Karthago.

Tascius Cæcilius Cyprianus — saaledes lød hans fulde navn paa latin — var født i Karthago ved begyndelsen af det tredje aarhundrede. Baade hans fader, der var romersk senator, og haus moder, en matrone af høi byrd, var hedninger, hvorfor han da ogsaa blev opdraget i den hedensk-romerske religion. Som alle hins tids fornemme unge mænd fik han en omhyggelig opdragelse og nød fra sin barndom af undervisning i de almindelige videnskaber ; navnlig lagde han sig efter veltalenheden, som man dengang ansaa for at være baade den vigtigste og nyttigste af alle kunster og videnskaber, uundværlig for enhver, der som Cyprian var bestemt for deltagelsen i det offentlige liv. Efterat læretiden var afsluttet, begyndte Cyprian at praktisere som sagfører i Karthago og fortsatte i nogen tid med denne bedrift. Om sit liv i denne sin ungdomstid udtaler han sig senere, da han var bleven kristen, med den største bedrøvelse, med bitter anger. Uagtet man vistnok ikke har ret til at tro, at han havde levet mere lastefuldt, end mængden af de dannede hedninger dengang gjorde, faar vi dog det indtryk af hans selvbebreidencle udtalelser, at han i denne sin ungdomstid havde søgt at slukke sin tørst efter95

lykke og fred ved at drikke af den hedenske livsnydelses grumsede vande.

I hans fødeby Karthago var imidlertid kirken bleven en magt, som ingen kunde lukke sine øine for. Menigheden dersteds talte omkring 20,000 medlemmer. Det var ikke blot folk af middelklassen, der var gaaede over til kristendommen; ogsaa inden de høieste stænder fandtes der mænd, som bekjendte Kristi navn. Inden menigheden blomstrede der et baade dybt og skjønt kristenliv.

Dette kristendommens liv, Cyprian saa udfolde sig for sine øine, undlod nu heller ikke at øve sin indflydelse paa ham. Omkring 46 aar gammel kom han ind i en aandelig gjæring, som han selv har skildret paa en gribende maade. Paa den ene side længtede han efter fred i sin uro, efter lys i sit mørke, og fremfor alt, efter evner og kræfter til at kunne overvinde sine syndige begjæringer og lyster. Paa den anden side følte han, hvorledes lidenskaberne holdt ham fangen i sine garn, hvilken magt synden havde over ham, og hvor overmaade vanskeligt det var at kunne tro, at Guds naade vilde være istand til at gjøre ham til et nyt menneske. Under denne indre kamp blev presten Cæcilius hans aandelige veileder. Denne kirkens tjener, paa hvem man kan anvende en

samtidig forfatters ord, at han var en sand prest i Guds kirke, tog den urolige, sandhedssøgende hedenske advokat til sig i sit hus. Vi kjender intet til de samtaler og forhandlinger, der foregik mellem disse to mænd, vi ved kun, at resultatet blev dette, at Cyprian lod sig optage blandt kate-kumenerne, det vil sige dem, der forberedtes til96

daaben, og at han efter at have modtaget undervisning i kristendommens grundsandheder blev døbt 246. Hvilket mægtigt indtryk daaben gjorde paa ham, har han senere omtalt i et brev til en ven. «Efterat det forrige livs lyder var blevne aftvættede i gjenfødelsens bad, udgød et lys heroven-fra sig i det fra synden befriede og rensede hjærte; jeg drog aande som af en himmelsk luft ; paa en vidunderlig maade svandt tvilen og blev til en kraftig tro; hvad der for var saa mørkt og gaadefuldt for mig, blev forstaaeligt, hvad der var bælmørke, blev lys; jeg kunde aabenbarlig kjende og fornemme, at det jordiske fra den kjødelige fødsel, der levede som syndens træl, nu begyndte at tilhøre Gud og belives af hans aand».

Kun to aar efter sin daab blev han mod sin vilje valgt til biskop af menigheden i Karthago, efter kort tid i forveien at have modtaget prestevi-elsen. Han besad i skjøn forening alle de egenskaber, forholdene krævede af en biskop. Han stod i alt paa høiden af sin tids dannelse. Hans tidligere befatning med veltalenheden kom ham til god nytte som prædikant i kirken. Evnen til at styre var ham medfodt; og hvad der var det vigtigste af alt, kristendommens gjenfødende, livskabende magt havde han selv personlig erfaring for.

Som biskop i Karthago kom Cyprian snart ind i mangehaande kampe. Blandt menighedens gamle prester var der flere, der følte sig tilsidesatte ved hans ophøjelse til biskop, og som derfor gjorde ham megen fortræd og søgte paa alle mulige maader at undergrave hans biskopelige stilling. Cyprian mødte97

disse misfornøjede med mildhed og bestemthed paa en gang. Inden den store menighed var der under den lange fredstid, de kristne havde havt, adskillig aandelig lunkenhed. Cyprian søgte med alvor og strenghed at hævde kirketugten og at fremelske den tidligere strenge opfatning af de kristnes pligt til at afholde sig fra alt verdens væsen.

Under dette bryder saa forfølgelsen under keiser Decius løs, og det hedenske folk, der vel forstod, at biskopen i Karthago var kirkens fornemste støtte og hedenskabets farligste modstander, vender hele sit raseri mod ham: Cyprian for løven! saaledes lyder raabet gjennem Karthagos gader. Cyprian fandt det under disse omstændigheder at være sin pligt mod menigheden at frelse sit liv ved at flygte. Han fik siden anledning til at vise, at han ikke var bange for at gaa i døden. Hans grund til flugt var ene og alene den, at han under stormen ansaa det for at være nødvendigt, at menigheden ikke blev overladt til sig selv som et skib uden styrmand. Fra det sted, hvor han havde søgt skjul, vedblev han gjennem bud og breve at lede sin menighed, opmuntre de betrængte, styrke de fangne og sørge for de fattige. Imidlertid blev paa den anden side dog denne hans flugt et velkomment vaaben i hænderne paa dem, der var hans modstandere i menigheden, og navnlig da den lille kreds af misfornøiede prester. Og det var let at finde et aabent øre for den tale, at Cyprian af feighed havde søgt frelse i flugten og forladt sin hjord, da den allermest trængte ham. Cyprian selv, sagde de, var ubarmhjertig streng i sin dom mod de faldne; lian

7 — Kirkehistoriske smaastykker.9S

selv var i virkeligheden ikke bedre end de, der under forfølgelsen havde fornegtet Kristus.

Ved Decius's død 251 vendte Cyprian tilbage til sin menighed, og han fik snart igjen bragt orden i de kirkelige forholde efter forfølgelsen, ligesom han ogsaa snart gjenvandt sin gamle anseelse og ved sin paa engang moderate og faste holdning bragte sine modstandere til taushed.

Snart brod imidlertid forfølgelsen igjen los under keiser Gallus, en forfølgelse, der dog ikke rammede Karthago synderlig haardt. Tiderne var dog tunge, saa Cyprian fandt sig tilskyndet til at udgive et skrift: Formaning til martyriet, og i (.lette at opmuntre de forfulgte kristne til at være tro i bekjendelsen af Herrens navn.

Endelig kom da det tidspunkt, da han med sit martyrblod skulde udslette den plet, der trods alt dog hvilede paa ham siden hans flugt under Decius. Forfølgelsen under Valerian bryder los, og Cyprian bliver først greben og sendt til en liden by i nærheden af Karthago, hvor han sad nogen tid i fængsel, og derpaa atter ført tilbage til

Karthago og stillet for statholderens domstol. Hele byen var fyldt af bevægelse; ikke blot sørgede de kristne over den skjæbne, der forestod deres biskop, men selve hedningerne beklagede, at Cyprian skulde faa døden til tak for al den barmhjertighed, han havde vist mod de fattige, for de trøstens ord, hvormed han havde opmuntret de sørgende.

Den 17de september 258 afholdtes forhøret over Cyprian for statholderens domstol. Med gudelig frimodighed bekjender han sin tro; som en99

mand, der hele sit liv har forberedt sig til døden, afslaar han at kjøbe sit liv ved at deltage i hedensk gudsdyrkelse: «jeg gjør det ikke», siger han til statholderen. «Nu velan», udbryder denne, «saa maa du tage, hvad derpaa følger.» — «Gjør kun», svarer Cyprian, «hvad loven byder; i saa klar en sag behøves intet omsvøb.» Saa fældes dødsdommen: Cyprian skal henrettes ved sverdet. Den dødsdømte biskop svarer: «Gud ske tak,» samtidig med at de omstaaende kristne udbryder: Vi vil henrettes med ham.»

Ledsaget af en stor skare føres Cyprian udenfor staden til retterstedet; med skjælvende haand giver bøddelen ham dødshugget, hvorpaa hans troesfæller begraver ham i nærheden under sukke og taarer.

Cyprian er ikke blot bekjendt i kirkens historie som biskop og martyr; han er tillige sfn tids betydeligste kirkelige forfatter og har som saadan udøvet en betydelig indflydelse paa den senere kirkelige udvikling. I denne henseende maa i særlig grad nævnes hans skrift «Om kirkens enhed,» hvori han forherliger bispeembedet og lægger for dagen temmelig høikirkelige anskuelser. Han er imidlertid dog langtfra at dele den senere romersk-katholske opfatning, at biskopen i Rom skulde staa over alle de andre kristelige biskoper; for Cyprian er alle biskoper lige i embede og værdighed som Jesu Kristi apostles efterfølgere. Det biskopelige embede, siger Cyprian, er ét; hver enkelt biskop har for sig kun en liden del deraf Og i dette ene, alt omspændende biskopelige embede ser han da det sterke baand, <3er knytter kirken sammen.vi.

Biskop Åthanasius, rettroenhedens forkjæmper.

Efter de blodige forfølgelser ved midten af det tredje aarhundrede under Decius, Gal lus og Valerian indtræder en fredsperiode paa 43 aar, i hvilken tid kirken i det hele taget nyder religionsfrihed. Kristendommen gjør i disse 43 aar store erobringer i alle lande, inden alle samfundsklasser. Ved enden af tredje og begyndelsen af fjerde aarhundrede foregaar det sidste og mest blodige sammenstød mellem kirken og den romerske ståt under en række af kristenforfølgende keisere som Diocletian Maxentius Maximianus Herculius, Gale-rius og Licinius. Som bekjendt bliver enden paa dette blodige drama den, at Konstantin den store dels af overtroisk frygt for Kristi magt og dels af statsmandsmæssig forstaaelse af, at hedenskabet var dødsdømt, og at fremtiden tilhørte kristendommen, først giver kirken fuld religionsfrihed og derpaa begunstiger den paa mangehaande maader.

Med Konstantin den store begynder saaledes en ny tid for kirken. Jeg vil ikke sige, at denne nye tid i alle henseender var til velsignelse. Fra énIOI

side betragtet er det visselig saa, at trængselstiden, martyrtiden fremviser en starre blomstring af kristeligt liv end den paafolgende fredstid med sin slappende indflydelse. Naar det ikke længere var forbunden med livsfare at bekjende Kristi navn, naar det ikke længere var en skam, men tvertimod en ære at være en kristen, naar kirkens medlemmer har de bedste udsigter til at hæves op til samfundets høieste stillinger og bedst lønnende embeder, medens hedningerne systematisk tilsidesættes, saa var det cn selvfølge, at mange søgte optagelse i kirken af mindre rene bevæggrunde, ligesom det vanskeligt lod sig afværge, at mangen en kirkens mand blev ligesom beruset af den nye tids herlighedstilstand og stod i fare for at glemme, at Guds rige ikke er af denne verden. Men paa den anden side maatte dog det tidspunkt komme, da kristendommen skulde faa nyde den religionsfrihed, man havde kjæmpet for i 300 aar; den tid maatte komme, da kristendommen for alvor skulde begynde med at gjennemtrænge samfundslivet, at omforme de borgerlige forholde, at paatrykke de verdslige love sit præg og i det hele taget efter Kristi ord være verdens salt og lys.

Hver tid af kirkens levnetsløb har sin opgave at løse. Martyrtidens 300 aar havde den store opgave at kjæmpe religionsfrihedens sag frem til seier. Efterat dette maal blev naaet under Konstantin, naaet ialfald foreløbigt,

fremstiller en anden stor opgave sig for kirken, den opgave nemlig at bearbeide den kristelige lære, at udforme indholdet af den kristelige tro og at overvinde og beseire de102

mangehaande opdukkende vildfarelser paa lærens omraade. Det er denne opgave, den gamle kirke loser gjennem lærestridighederne i det fjerde, femte og sjette aarhundrede. Om disse lærestridigheder i den gamle kirke er der oftere bleven talt med beklagelse i en senere tid. Det er bleven sagt, og visselig ikke uden grund, at man under kampen for lærens renhed glemte livets hellighed; man har, og det ogsaa med foie, klaget over, at kirken i oldtiden og da navnlig den østerlandske kirke i den grad opbrugte og ligesom forbrændte hele sin aandelige kraft, at den efter lærestridighedernes ende hensank i en aandelig død, som den endnu ikke er vækket op af den dag i dag. Fremdeles har man havt fuld grund til den klage, at disse lærestridigheder oftere blev førte paa en alt andet end kristelig maade, at syndige lidenskaber boltrede sig uden toiler og tugt, at man til sine tider i stedet for at bruge aandelige vaaben endog gik løs paa hverandre med torre næver. Og endelig har man fremført berettigede anker over, at statsmagten, Konstantin den store selv og hans efterfølgere, utilbørlig blandede sig ind i lærestridighederne og af politiske grunde sluttede sig snart til et parti, snart til et andet og fremtvang en forhastet afgjørelse af de vanskelige spørgsmaal, der blot kunde afgjøres efter en lang tids indgaaende drøftelse. Men trods alle disse skyggesider, trods alle disse brøst, svagheder og synder, som lærestridighederne i oldtiden er plettede af, har de dog paa den anden side faaet en gjennemgribende betydning for hele den paafølgende udvikling, ligesom oldkirken under dem03

i sandhed udfoldede en stor sum af rige aandelige kræfter. Det var alvor, naar hin tids kirkemænd kjæmpede for den rette tro; de gik ud fra, at uden en ret tro kan ingen leve et ret liv. Under kampene mod de vrange lærdomme naaede de frem til en dybde og klarhed i opfattelsen af den kristelige sandhed, som ikke blot kom den tid tilgode, men alle senere tider. Naar talen er om indholdet af den kristelige tro paa den treenige Gud, om Guds væsen og person, om sønnens forhold til faderen, om Kristi guddommelige og menneskelige natur, om den Helligaands person og gjerning, om menneskenes synd og Guds naade, saa er vi den dag i dag i vor opfatning af disse dybe sandheder ikke komne saa at sige et haarsbred længere frem, end oldkirken kom under lærestridighederne. Vi lever alle af dens vældige aandsarb eide. Det mest slaaende bevis herfor har vi i den omstændighed, at alle nutidens sekter og partier, alle, som overhovedet vil fortjene at kaldes kristne, slutter sig til og antager de oldkirkelige troesbekjendelser, der danner lærestridighedernes afslutning og indeholder deres varige frugter for den hele kirke.

Blandt de mænd, der optræder som rettroenhedens forkjæmpere, er ingen saa rigt begavet, ingen saa klar og skarp i tanken, ingen saa jernfast i viljen, ingen saa beredt til at lide for sin lære, i det hele taget ingen en saa tiltalende skikkelse, som den lille mand med det ubetydelige udseende, jeg nu gaar over til at omhandle, nemlig biskop Athanasius af Alexandria.

Athanasius blev født i Alexandria ved begyn-04

delsen af det fjerde aarhundrede; hans forældre og herkomst er os ubekjendt. Ved et tilfælde blev menighedens biskop Alexander opmerksom paa den begavede unge dreng. Sammen med nogle andre gutter legede han nemlig engang biskop og efterlignede udforeisen af de biskopelige forretninger med en saadan højtidelighed og værdighed, at biskop Alexander, der stod og saa paa legen, straks opdagede i ham den udprægede begavelse for det kirkelige embede. Biskopen tog ham da til sig og lod ham nyde en omhyggelig undervisning saavel i de verdslige videnskaber som i kirkens lære. Som folge af denne opdragelse og paa grund af sine fremragende evner blev Athanasius den mest harmonisk dannede kirkemand i sin tid. Samtidig med sine store fremskridt i de klassiske og kirkelige videnskaber lagde han ogsaa for dagen et fromt sind, et dybt sedeligt alvor. Allerede i aaret 319 møder vi ham som diakon i Alexandria, et embede, som dengang var det vigtigste næst efter biskopens. Han optraadte ved denne tid ogsaa som forfatter, idet han udgav et yderst skarpsindigt forsvarsskrift for den kristelige lære om Guds søns menneskevorden for at imødegaa hedningernes indvendinger mod denne kristendommens grundsandhed. Snart skulde han imidlertid faa anledning til at udfolde sine evner og gribe ind i den kirkelige udvikling paa en ganske anderledes gjennemgribende maade.

En af presterne i Alexandria ved navn Arius var nemlig fremtraadt med en lære om Guds søn, der havde vakt den største bevægelse, og som truede med at sprænge kirken. Arius negtede vistnok105

ikke, at Jesus Kristus paa en vis maade kunde kaldes Guds søn, men han paastod dog, at han ikke havde været til fra evighed af, og at han ikke var fodt af Faderen, men skabt af ham, at han altsaa var en skabning, vistnok herligere og mere guddommelig end alle andre skabninger, men dog en skabning. Biskop Alexander havde udstodt Arius af menigheden og fordømt hans lære, fordi han indsaa, at den vilde gjøre Kristi forløsningsverk betydningsløst. Paa den anden side havde dog denne samme Arius's lære efterhaanden faaet mange tilhængere over hele den østerlandske kirke, og den indbyrdes strid og modsætning mellem Arius's modstandere og tilhængere antog i kort tid et foruroligende omfang. Keiser Konstantin den store saa baade med uvilje og frygt paa disse stridigheder. Han havde opgivet det uddøende hedenskab som raaddent og udygtigt til at holde riget sammen, og han havde paa alle maader begunstiget kirken, idet han i kristendommen troede at have fundet et nyt livskraftigt grundlag for samfundet, et toreningsbaand, der snart skulde sammenknytte rigets borgere til en uopløselig enhed. Og nu truede kirken med at gaa istykker, de kristne at splittes i to stridende leire. Af politiske grunde vilde keiseren saa snart som muligt forebygge denne ulykke. Han sammenkaldte derfor alle kristenhedens biskoper til et kirkemøde i Nikæa 325, hvor ogsaa 318 biskoper fra alle rigets egne indfandt sig. Her skulde tvisten afgjøres, her skulde det bestemmes, hvad der skulde være ret lære i kirken, og efter den tagne beslutning i sagen skulde saa alle rette sig. Til dette møde indfandt ogsaa biskopio 6

Alexander sig, og han havde taget med sig sin begavede pleieson, diakonen Athanasius. Ved sin tankes skarphed, sin store veltalenhed og faste holdning fik Athanasius snart en afgjørende indflydelse paa kirkemodet i Nikæa, og det saameget mere som Konstantin selv stillede sig afgjort paa hans side, imponeret af den unge mands aandelige overlegenhed. Uagtet vistnok en stor del af de nærværende biskoper i sit hjerte holdt med Arius, underskrev de dog alle den af Athanasius forfattede troesbekjendelse, der hævdede den samme lære, som vi alle bekjender med Luther i hans forklaring over anden artikel: Jesus Kristus er sand Gud født af faderen fra evighed, og sandt menneske født af jomfru Maria.

Men uagtet Athanasius havde sandheden og fremtiden paa sin side, og uagtet kirkemødet i Nikæa 325 staar som en merkesten i kirkens historie, var dog den afgjørelse, som den arianske strid der fandt, altfor forhastet. I virkeligheden var det kun en minoritet, der af fuld overbevisning stod paa Atha-nasius's side, medens majoriteten i sin dybeste grund var ham imod og kun havde givet efter af hensyn til keiseren. Det var saaledes en ligefrem nødvendighed, at det kun slet lægede saar igjen brød op, at de kun ved et keiserligt magtsprog foreløbig afsluttede stridigheder atter maatte blusse op. Thi det er kun gjennem lange tiders forhandlinger, at dyberegaaende spørgsmaal kan løses, enten de er af verdslig eller kirkelig art.

Et par aar efter mødet i Nikæa (328) døde biskop Alexander, og Athanasius blev da valgt til lians eftermand. De 45 aar, han indehavde detio7

biskopelige embede, var saa at sige et uafbrudt martyrium for den rette tro. Det var nemlig, som jeg før bemerkede, saa langt fra, at kirkemødet i Nikæa havde endt de arianske stridigheder, at disse meget mere nu først for alvor begyndte. Hvad der gjorde forholdene ugreie til det yderste, var for det første, at keiserhoffet blandede sig ind i stridighederne og støttede snart et parti, snart et andet med sin indflydelse og magt, og for det andet, at der snart dannede sig et tredje parti, de saakaldte hal var i-anere, der søgte at gaa middelveien mellem Atha-nasius og den nikænske troesbekjendelse paa den ene side og Arius og hans tilhængere paa den anden. I spidsen for disse halvarianere, der i nogen tid var det talrigste parti, stod en slegtning af Konstantin den store, den ærgjærrige og rænkefulde Eusebius, biskop i Nikomedien og senere i Konstantinopel. Det vilde føre os forvidt og igrunden være af ringe interesse nærmere at gaa ind paa enkelthederne ved disse stridigheder mellem arianere, halvarianere og Athanasius. Jeg bemerker kun, at Athanasius i alle disse aar er det store midtpunkt, hvorom alt dreier sig, at han, den ene mand, i virkeligheden er den, der afgjør udviklingen baade for sin samtid og for kommende tider. Fem gange faar hans modstandere fjernet ham fra hans bispesæde, fem gange kaldes han tilbage fra sin landflygtighed; den ene keiser fordriver ham fra hans menighed, der med trofast hengivenhed holdt fast

ved sin fremragende biskop, den anden keiser kalder ham tilbage under mangehaande æresbevisninger. Men altid er han den samme, den ubøielige forkjæmper for den rette tro,ioS

den ubestikkelige foragter af menneskenes gunsti den taalmodige korsdrager under miskjendelser og forfølgelser, den trofaste hyrde for sin hjord. Efter ialt at have tilbragt henved 10 aar i landflygtighed, levede han de sidste 6 aar af sit liv i fred i Alexandria, optaget af arbeidet for sin menighed, usvækket af aandskræfter til det sidste. Han døde i aaret 373.

Som jeg tidligere har bemerket, var Athanasius en liden mand af et uanseligt udvortes. Hans legeme bar dybe merker af de mange haarde trængsler, han havde lidt; anstrængt aandsarbeide, bonner, vaagen og fasten havde udmagret ham og givet ham udseende af en asket. Ikke desto mindre var der ved hele hans personlighed noget ganske overordentligt imponerende, saa at selv en saa begavet mand som Julian den frafaldne ligetil var bange for ham. Midtpunktet i hans personlighed var hans urokkelige troskab mod sandheden, den klippefaste tro, der er seiren, som overvinder verden. Da kirkemodet i Konstantinopel 381, altsaa otte aar efter hans død, traadte sammen for virkelig at afgjøre de langvarige arianske stridigheder og gjentog de af kirkemodet i Nikæa fattede beslutninger, da havde ogsaa Athanasius seiret, seiret i sin grav, idet han vidnede efter sin død, og hans seier blev sandhedens seier, kirkens seier.vil-

Biskop Ambrosius af Mailand.

ixnden halvdel af 4de og første halvdel af 5te aarhundrede er oldkirkens aandelige blomstringstid. Samtidig med, at kirken under lærestridighederne udfolder en rastløs virksomhed med at udforme læreindholdet og hævde den rette tro, fremviser den en rigdom af begavelser, en række af fremragende lærere og styrere som ingensinde hverken før eller senere. Det er kirkefædrenes tid, vi her gjør bekjendtskab med. I østens kirke møder vi foruden Athanasius en flerhed af høit begavede kirkelærere, som Basilius den store, Gregor af Nyzza, Gregor af Nazians, Efrem af Syrien, o. s. v. Indende vesterlandske menigheder straaler de to store lys Ambrosius og Augustin, foruden flere betydelige, skjønt mindre bekjendte mænd. Det er synbart for alle, at det gamle hedenskab nu i den grad har overlevet sig selv, i den grad er bleven aandsforladt, at alle dybere gemytter, al aandelig begavelse drives ligesom af en indre magt til at vende dette ryggen for at kaste sig i kirkens arme og der at søge, hvadI IO

ellers ikke var at finde, lys for tanken og hvile for sjælen. Men det var ikke blot den gamle hedenske religion, som dengang var i forfald, ogsaa den romerske ståt var paa mange maader i oplosning. Under Konstantin den stores efterfølgere var det vidtløftige rige som oftest delt mellem flere keisere, der til sine tider indtog en fiendtlig holdning ligeoverfor hinanden. De yderst forskjellige folkeslag, hvoraf riget bestod, holdtes ikke længer sammen af en sterk haand; paa grænserne stod de vistnok vilde, men derfor ogsaa sterke og livsfriske barbarer og truede med at bringe fordærvelse og død over landene; indadtil var det arme folk plaget og oprevet paa mange maader. Udsuget af uredelige embedsmænd, trykket af militære byrder og altid ligesom byggende paa de usikre forholdes gyngende grund havde det arme folk saa vanskeligt for at drive fredens sysler, at det mere og mere maatte gaa tilbage i økonomisk henseende. Mange landstrækninger, der tidligere havde kunnet brødføde tusinder, som f. eks. den nuværende romerske Campagne, blev liggende ode, den ene landsby efter den anden ligesaa. Det er, ligesom det brager og knager i det engang saa stolte romerrigets sammenføjninger., opløsningen af den gamle verden gaar fremad med ustanselige skridt. Medens saaledes den romerske ståt er i en uafbrudt tilbagegang, er kirken derimod i en ligesaa uafbrudt fremgang. Den biskoppelige forfatning, der havde udviklet sig under forfølgelserne, havde gjort kirken overmaade sterk. Bortseet fra en eller anden stridighed var der inden menighederne et saadant sammenhold, at man maa gaa op i den romerske republiks bedste1I1

tid for at finde magen. De keiserlige forordninger var som oftest kun et dodt bogstav paa papiret, de keiserlige embedsmænd stod i regelen afmægtige og fandt kun lidet gehør blandt mængden; de kristne biskoper derimod stod inden sin kreds med omtrentlig uindskrænket myndighed, som det ikke kunde falde nogen lægmand ind at sætte sig op imod. Og disse samme biskoper, de kunde styre, de havde evner til at lede, de staar der som arvtagere af den gamle romeraand. Det er saaledes et fremtrædende træk ved den tid, vi her taler om, at kirkens mænd ikke blot er theologer, der fordyber sig i kirkens Jære, ikke blot forfattere, der i skrift bekjæmper

vildfarelsen og udvikler den rette tro, ikke blot prædikanter, der forkynder den kristelige sandhed i veltalende ord, men tillige kirkefyrster, der er udrustede med fremragende evner til at organisere og styre, og som er i besiddelse af en ubøielig viljekraft og et urokkeligt mod og i det hele taget en aandelig overlegenhed, i kraft af hvilken de endog formaar at lægge selve romerrigets keisere for sine fødder.

I denne tid, da romeraanden svinder fra staten og dukker op i kirken i forklaret skikkelse, i denne kirkefædrenes tid lever og virker biskop Ambrosius af Ma iland.

Ambrosius var født omkring 34® i Trier, hvor hans fader, der var keiserlig statholder over Sydtyskland, Frankrige og Spanien, dengang boede. Han var den yngste af familiens tre børn, der foruden ham bestod af en søster, Mar c ei lina, og en broder, Satyrus. Den høifornemme aristokratiske slegt, hvortil han hørte, havde bekjendt sig til kristendom-112

men i omtrent ioo aar og talte ogsaa martyrer inden sin midte; forresten var nok baade hans fader og moder temmelig lunkne i sin religion, hvorfor da Ambrosius heller ikke blev døbt som barn.

I io-aars alderen mistede Ambrosius sin fader; enken med sine tre børn flyttede da til Rom. Her var imidlertid opstaaet en ny, eiendommelig, kristelig vækkelse. Under sin landflygtighed havde biskop Athanasius flere gange besøgt Rom. Hans veltalende skildring af de ægyptiske eneboeres atholdne liv, varme religiøsitet og udmerkede hellighed gjorde et sterkt indtryk paa de kristne i Rom, og flere romerske damer besluttede sig til at leve i ugift stand, for, som hellige jomfruer, at vie sit liv til Gud under bøn og faste. Blandt dem, der blev grebne af denne bevægelse, var ogsaa Marcel lina, der, efter alt hvad man kan se, maa have været en dyb og begavet personlighed. Hvorvidt kristendommen dengang gjorde noget indtryk paa Ambrosius, derom har vi ingen sikker efterretning. Derimod ved vi, at baade han og broderen fik en meget omhyggelig opdragelse i den tids videnskaber, at han navnlig lagde sig efter veltalenhed og romersk ret, og at han som voksen optraadte med dygtighed og berømmelse som sagfører i Rom, indtil han først fik en underordnet embedsstilling i Mailand og derpaa af keiser Valentin blev udnævnt til understatholder i Norditalien, i hvilken egenskab han ligeledes boede i Mailand.

Menigheden i denne by havde i lange tider været oprevet af indre stridigheder. Dens rettroende biskop Dionysius var bleven fortrængt af arianeren113

Aiixensius, der i tyve aar havde styret efter sit sind og støttet sig til det dengang ariansk sindede keiserhofs gunst. Da denne menighedens plageaand døde i 374, opstod der en temmelig forbitret gjæring angaaende valget af hans eftermand. Den rettroende del af menigheden havde sin kandidat, arianerne ligesaa sin, begge partier var samlede i hovedkirken, lidenskaben bølgede i sindene, det saa ud til, at bispevalget skulde ende i slagsmaal og blodsudgydelse. I egenskab af stedets høieste embedsmand iler Ambrosius til og bringer ved sin imponerende op træden stilhed og ro i forsamlingen. Da man saa skulde skride til biskopsvalget, lød der i kirken pludselig en barnestemme, der raabte: Ambrosius! Folket, der i denne stemme hørte Guds røst, forenede sig alle som én, arianere og rettroende, i raabet: Ambrosius skal være biskop. Uagtet Ambrosius ikke engang var døbt, og uagtet tanken paa at blive biskop var ham ligefrem uudholdelig, saa at han endog rømte fra byen og søgte skjul paa landet, og uagtet han gjorde alt, hvad han kunde, for at besudle sit rygte, saa hjalp intet; folkets enstemmige valg og keiserens bifald til valget trængte mere og mere ind paa ham som et kald fra Gud. Det gik ham, som der staar hos profeten: Herren blev ham for sterk; han modtog valget, lod sig døbe af en rettroende biskop og blev saa otte dage efter sin daab indviet til det biskopelige embede, 7de december 374.

Som Ambrosius af naturen var en helstøbt personlighed, saa hengav han sig ogsaa med hele sin sjæl til opfyldelsen af de nye pligter, som hans

8 — Kirkehistoriske smaastykker.114

nye embede paalagde ham. Han bortgav alt sit guld og sølv til de fattige, og alle sine jordeiendomme skjænkede han til kirken; dog lod han sin søster Marcel-li na nyde indkomsten af disse, saalænge hun levede. Han kastede sig med hele sin sjæl over studiet af den hellige skrift, ligesom han ogsaa flittig granskede i kirkefædrenes

skrifter. Hans veileder under dette studium var en ung, begavet prest fra Rom ved navn Simplician us, söm han elskede og ærede som sin aandelige fader, og som blev hans eftermand paa Mailands bispestol.

Kaster vi blikket paa Ambrosius's virksomhed som biskop, da træder os først og fremst imøde hans uforfærdede, mandige kamp for kirkens rette tro mod arianismen.

Det romerske rige var dengang — som oftere — delt mellem flere keisere. Over vesten var den 4aarige Valen ti ni an II keiser af navn, medens hans moder, den skjønne, begavede og rænkefulde Justina, i virkeligheden var den styrende. Keiserinde Justina, der residerede med sit hof i Mailand, var til det yderste ariansk sindet, og den lidenskabelige kvinde havde sat sig til livsmaal at bringe den af kirken fordømte arianisme frem til seier. Med sin faste holdning, imponerende optræden og store popularitet blandt det rettroende kristne folk blev Ambrosius hende en vældig modstander, den klippe, paa hvilken alle hendes anstrængelser maatte strande. Forgjæves søger keiserinden at faa arianere valgte til biskoper i flere norditalienske byer. Ambrosius er allestedsnærværende med sin indflydelse og sætter igjennem valget af rettroende geistlige. Forgjæves leier hun115

en mand, der i aar og dag holder sin vogn færdig i nærheden af kirken for at bortføre Ambrosius; han er paa sin post og undgaar at falde i snaren. Saa optræder keiserinden med hele sin magt for at sætte sine planer igjennem. Det var om vinteren 385, at hun en dag lod kalde Ambrosius op i statsraadet og der i keiserens navn gav ham befaling til at overgive en udenfor Mailand liggende kirke til arianerne; paa samme tid truede hun ham med de sværeste pinsler, om han ikke vilde rette sig efter hendes paalæg. Ambrosius staar fast som en mur. Nogen tid efter indfinder flere hosstaaende hofmænd sig hos biskopen og forlanger, at han skal overgive til arianerne selve Mailands hovedkirke; Ambrosius svarer: Presten kan ikke udlevere Guds tempel. Imidlertid bliver folket mere og mere oprørt over kejserindens og hoffets optræden, mere og mere forbitret over at skulle overlade en kirke til de kjætterske arianere. Folkegjæringen bliver saa almindelig, saa betænkelig, at Justina for denne gang lader sit krav fare.

I en prædiken, Ambrosius holdt i disse gjæringens dage, har han udtalt sig om sit standpunkt i anledning af det i den umyndige keisers navn rettede forlangende til ham. Man byder mig: Udlever kirken! Jeg svarer: Hverken har jeg ret til at udlevere den, ei heller gavner det dig, keiser, at modtage den. En privatmands hus kan du ikke forgribe dig paa under noget skin af ret, og saa bilder du dig ind uden videre at kunne tage Guds hus. Man siger til mig: Alt er tilladt keiseren, fordi alt tilhører ham. Jeg svarer: Vogt'dig vel, keiser, for11(5

at betynge din samvittighed, at du skulde tro at have keiserlig ret over det, som horer Gud til.

Et aar er det stille i Mailand; saa bryder stormen atter løs. I den stille uge 386 faar Ambrosius atter i keiserens navn befaling til at udlevere den omtalte kirke udenfor byen. Han svarer med et bestemt nei: «Nabot vilde ikke overgive sine fædres eiendom paa kong Achabs forlangende, og jeg skulde overgive Jesu Kristi eiendom! Det være langt fra. > Og trods alle keiserindens trusler gaar han hver dag forbi det keiserlige palads, hvor hans gang førte ham, i sygebesøg eller til bøn og betragtning paa martyrernes grave. Ingen vovede at gjøre ham nogen fortræd. Saa brister keiserindens taalmodighed; hun udgiver i keiserens navn en forordning, den byder Mailands biskop at gaa i landflygtighed. Ambrosius fandt, at det under disse omstændigher vilde være at svigte sin hyrdepligt mod sin menighed, om han nu forlod den; han forblev altsaa i byen, beredt til at lide, hvad der maatte times ham. Imidlertid tiltager spændingen, og der udbreder sig rygter om, at modstanderne vil gribe Ambrosius med magt og føre ham bort. Han begiver sig da ind i sin hovedkirke, ledsaget af en stor del af sin menighed, der omgav ham som en æresvagt. Omkring kirken stod de keiserlige soldater, der havde ordre til at slippe enhver, som vilde, ind i kirken, men ingen ud. Med bevæget sind holdt da Ambrosius i det overfyldte gudshus sin berømte gribende prædiken om kirkernes udlevering, for baade at berolige og opmuntre folket og tillige at udtrykke sit personlige standpunkt i sagen, sin opfatning til kirkens forhold til staten.117

(Keiseren,® sagde han, «staar indenfor kirken, ikke over kirken; her har keiseren ikke det ringeste at sige. Vil keiseren have skat, vi negter det ikke; vil han fratage kirken sine ejendomme, velan vi skjænket" ham dem ikke, men vi negter ham dem heller ikke; Rigdom kan altid strømme ind, jeg har store skatteydere, mine skattepligtige er Kristi fattige; jeg har mægtigere forsvarere end keiseren og al hans magt, det er de samme fattiges bønner i

Herrens navn-Keiserens magt hverken kan eller vil jeg modstaa; sørge, sukke, bede kan jeg, det er mit vaaben og værge mod de keiserlige soldater, andre vaaben har en prest ikke. Derfor skal det blive ved dette: at give Gud, hvad Guds er, og keiseren, hvad keiserens er; min gode ret opgiver sig aldrig.»

I flere dage og nætter varede dette hellige fangenskab. Prædikener afløstes af bønner og bønnerne af læsning i den hellige skrift. Til afveksling lod Ambrosius tillige afsynge i kirken flere af ham forfattede hellige lovsange i form af vekselsang mellem presterne og folket. Denne sang ved nat og dag af den betrængte menighed gjorde et saa vældigt indtryk, at endog soldaterne omkring kirken i den grad blev grebne deraf, at de uvilkaarlig stemte i med. Blandt dem, der var tilstede i kirken i denne ligesaa alvorlige som vækkende tid, var den gamle Monika med sin senere saa berømte søn Augustin, der, vakt ved Ambrosius, nu blev forberedt til daaben. Idet Augustin som gammel mand kaster blikket tilbage paa denne begivenhed, skriver han: «Hvor mægtigt bevægedes jeg ikke ved din kirkes lifligt brusende toner, o min Gud.» — «Disse røster flod ind i mine118

oren, og sandheden smeltede mit hjerte, og gudfrygtighedens folelse vældede frem deraf, og mine taarer randt, og jeg var salig derunder.»

Mod denne syngende, vaagende og bedende menighed, der stod som en mur fast omkring sin biskop, kunde keiserinde Justina ikke staa sig; Ambrosius var hende for sterk, hun maatte give efter. Saa fik da menigheden i Mailand beholde baade sine kirker 'og sin biskop i ukrænket fred. Et par aar efter maatte hun endog ydmyge sig til at bede Ambrosius reise som gesandt til en oprorer for at mægle fred mellem ham og hendes son.

Vi har seet, hvorledes Ambrosius endog med fare for sit liv hævdede sin menigheds ret ligeoverfor arianernes rænker; vi skal nu gaa over til at betragte en anden side ved ham, nemlig hans iver for at haandhæve kirkens tugt.

Som bekjendt blev det enden paa al samtidens politiske forvirring, at det store romerrige samledes under én mands styre, idet keiser Theodosius den store hævede sig til enehersker. Keiser Theodosius var kirken oprigtig hengiven; han bekjendte sig til den rette tro og var en fiende af al vrang lære. Paa den anden side var han en raa natur, en mand af heftige lidenskaber, en hensynsløs despot, en tiger i sin ubændige vrede. Under et folkeopløb i byen Thessalonika var statholderen dersteds bleven dræbt. I sit raseri herover gav Theodosius ordre til, at borgerne i Thessalonika skulde straftes paa det eftertrykkeligste for denne ugjerning. Dette skede da ogsaa: Over 7000 mennesker blev paa det grusomste myrdet af keiserens soldater. Et for-119

færclelsens skrig gik igjennem landene; men ingen vovede at sige den vrede keiser sandheden, alles oine var rettede paa Ambrosius. Keiseren kom til Matland; Ambrosius henvendte sig til nam i en ærbødig skrivelse, der aandede af den dybeste smerte, men som tillige var affattet med den største frimodighed. Biskopen foreholder keiseren hans synd, opfordrer ham til at gjøre bod og erklærer ham udelukket fra nadverden, indtil dette var skeet. Theodosius troede ikke, at Ambrosius vovede at gjøre alvor af denne trusel. Han begav sig da den følgende dag til kirken, men blev mødt ved indgangen af den modige biskop, eier forbød ham at træde ind i Guds hus med sine af blod dryppende hænder. Theodosius stod lynslagen, Roms enevældige keiser maatte, tvungen af sin samvittighed og overvældet af biskopens optræden, give efter. Han holdt sig da i otte maaneder borte fra kirke og sakrament, indtil han i julen 390 atter indfandt sig foran kirken og bad om, at man ikke vilde lukke for ham den dør, som Gud aabnede for alle bodfærdige. Ambrosius erklærede, at han først maatte forlange, at keiseren gjorde bod. Theodosius bad ham foreskrive ham en saadan. Ambrosius foreslaar, at keiseren skal udgive cn lov, efter hvilken ingen dødsdom skal fulbyrdes, førend 30 dage efter dens afsigelse er forløbne. Theodosius giver sit minde hertil og træder saa ind i kirken efter at have afført sig sit keiserlige skrud; han kaster sig ned paa kirkegulvet og udbryder i Davids ord: «Min sjæl ligger i støvet; vederkvæg mig Herre efter dit ord.» Med suk og taarer bad han om forladelse for sin120

synd og reiste sig som den, der havde fundet naade hos Gud. Keiseren,» siger Ambrosius senere i sin ligtale over ham, «gjorde, hvad privatfolk ofte skammer sig ved, nemlig offentlig bod for sin synd.»

Som Ambrosius ved denne begivenhed holdt saa sterkt paa kirkens værdighed, at han minder om en katholsk prælat fra middelalderen, saa staar han ogsaa nær den senere katholicisme i sin opfatning af det fortjenstlige ved

at leve i ugift stand. I sine prædikener anpriste han jevnlig den ugifte stand; hans taler ved indvielsen af de hellige jomfruer, der havde bestemt sig til at forlade verden for at tjene Gud, var saa lokkende og gribende, at mødrene i Mailand forbod sine dotre at gaa i kirke ved saadanne leiligheder.

Ambrosius var helt igjennem en praktisk mand. Størst var han som kirkefyrste i kraft af sine udprægede anlæg til at styre og sit ubøielige mod, der ikke kjendte frygt. Stor var han ogsaa som prædikant. Greben til sit inderste af kristendommens sandhed og fyldt af kristendommens liv gjorde han altid et vældigt indtryk paa sine tilhørere med sin mægtige veltalenhed. Hans discipel Augustin skriver herom følgende: «Idet jeg aabnede mit hjerte for at hore, hvor godt han talte, blev jeg ogsaa uformerket var, hvor sandt han talte.» Endelig var ogsaa Ambrosius en betydelig digter og musikkjender. Han er skaberen af den latinske kirkesang, og flere af hans hymner lyder den dag i dag i alle kristenhedens kirker, oversat i de forskjellige tungemaal. Selv ordnede han musiken til sine sange, idet han lod disse afsynge i rythmisk takt og derved skaf-121

fede liv og afveksling i den tidligere ensformige kirkesang.

Den 4de april 397 døde Ambrosius en stille, rolig død. Han ligger begraven i den samme kirke, hvor han og hans menighed engang vaagede og bad, og ved hvis indgang han ydmygede keiser Theo-dosius, den berømte kirke i Mailand, der fremdeles bærer hans navn, og hvis hovedalter er reist paa det sted, hvor han i en høitidelig stund døbte sin store discipel, kirkefaderen Augustin.' "VIII.

En gudstjeneste i Mailand under biskop Ambrosius.

Det er en velbekjendt sag, at baade protestanter og katholiker tror sig at være oldkirkens rette arvtagere; de har forsaavidt ret begge to partier, som der ved oldkirken er en protestantisk og en katholsk side, den indehar i sig de spirer, hvoraf baade protestantismen og katholicismen har vokset frem.

Hvorledes denne dobbelte side ved oldkirken traadte frem i livet, det vil man faa det sterkeste indtryk af, naar man kaster blikket paa dens gudstjeneste. Af denne vil jeg i det følgende søge at give mine læsere et billede, idet jeg skildrer en me-nighedssammenkomst i Mailand paa den store biskop Ambrosius's tid.

Vi befinder os altsaa i Øvreitaliens hovedstad, «det nye Athen», som byen i lange tider er bleven kaldet, dette saa vigtige midtpunkt for kunst og videnskab i hine egne, og vi slutter os til de skarer, som drager ned igjennem gaderne til den nys opførte basilika for at deltage i gudstjenesten paa denne123

dag. Foran selve kirkehuset stoder vi paa det saakaldte atrium eller vestibul*). Idet vi træder ind her, bemerker vi en mængde betlere, der anraaber de indtrædende om kjærlighedsgaver, som de ogsaa erholder i rigelig grad. Thi barmhjertighed mod fattige var en af de gamle kristnes fornemste dyder, og menighederne i de store byer underholdt flere tusinde fattige, blandt hvilke endog mange var hedninger. De fattige var menighedernes rigdom. Foruden disse lægger vi ogsaa merke til en anden klasse mennesker i forhallen, personer, der er faldne paa sine knæ eller ligger henstrakte paa jorden, og som med graad i øinene og med oploftede hænder bønfalder de forbigaaende om barmhjertighed, om naade. Det er forhenværende dobte kristne, der paa grund af en eller anden svær forseelse er udstødte af kirkesamfundet. Lader os tage dem nærmere i øie-syn; thi der findes blandt dem forskjellige slags individer. Hist ser vi en laset skikkelse med udpræget semitiske ansigtstræk; det er en døbt jøde, der som saamange andre døbte jøder i hine dage «har vendt tilbage til sit spy», har fornegtet Kristus og deltaget i jødiske ceremonier. Her bemerkes en velklædt mand, en af Mailands underordnede offentlige funktionærer, der paa en embedsreise oppe mellem Alperne har været svag nok til at lade sig forlede af de der boende hedninger til at tage del i et offer-maaltid til afgudernes ære. I nærheden af ham opdager vi en forhenværende spaakvinde, der efter sin daab har øvet troldomskunster. Længere borte

!i) Denne forhal havde kun vægge, men ikke tag.124

ser vi en døbt filosof, der under et længere ophold blandt de arianske gother henfaldt i disses kjætteri og fornegtede Kristi sande guddom og væsenslighed meel Faderen. Alle disse i forskjellige synder faldne og af den grund exkommunicerede kristne staar nu som «bodfærdige» og begjærer at optages paany i menigheden. Deres begjæring synes dog kun at vinde lidet gehør; de bliver liggende med sine taarer, sine klager, sine bonner uge

efter uge, maaned efter maaned, nogle endog i flere aar, forend de tages saavidt til naade, at de faar slippe indover kirkens dørterskel for at stille sig blandt den anden afdeling af «bodfærdige», der venter paa at faa adgang til at nyde nadverden efter en længere prøvetid.

Efter saaledes at have mønstret forhallens skikkelser, træder vi ind i selve kirken og tager denne nærmere i øiesyn for saaledes at faa et overblik over den gammelkristelige bygningskunst.

Af flere udtalelser baade i apostlernes gjerninger og i Pauli breve fremgaar det, at de første kristne holdt sine forsamlinger i privatboliger: «de brød brødet i husene», staar der jo om de første kristne i Jerusalem. Var de kristnes antal i en by steget i den grad, at intet enkelt hus kunde rumme alle, saa fordelte man sig paa flere steder, nogle samlede sig til gudstjeneste i dette hus, andre i hint, eftersom leilighed dertil gaves. I brevet til romerne hilser saaledes Paulus Priscilla og Aquilas tilligemed «menigheden i deres hus», det vil sige den afdeling af de kristne i Rom, der havde sine forsamlinger i dette egtepars privatbolig.135

I de daværende større private huse var der forskjellige større rum, dels i første, dels i anden eller tredje etage, der rummede flere mennesker, og som passende kunde bruges ved de kristnes sammenkomster. Det var store haller eller sale, hvis loft blev baaret af fritstaaende soilerækker, der saaledes delte rummet i flere «skibe», flere afdelinger. En saadan sal i den tredje etage var det, i hvilken Paulus var forsamlet med de kristne i Troas, og hvor han talte saalænge, at den søvnige Eutychus faldt ned igjennem en lysaabning og slog sig ihjel (Aet. 20, 6—9). Fordi de kristne i de ældste tider holdt sin gudstjeneste i husene, derfor anklagede hedningerne dem som gudløse mennesker, der var uden altere, uden templer. Ved begyndelsen at det tredje aarhundrede efter Kristus havde imidlertid de kristne efter aldeles paalidelige beretninger begyndt at bygge egne lokaler til sine gudstjenstlige sammenkomster paa flere steder. Under forfølgelserne hændte det dog ofte, at man ikke turde komme sammen paa andre steder end i gangene og krogene af katakomberne, de kristnes underjordiske begravelsessteder. Da den ioaarige diokletianske forfølgelse udbrod i begyndelsen af det fjerde aarhundrede, besad de kristne flere særegne, for gudstjenesten udelukkende bestemte lokaler eller kirkebygninger, der vistnok var simpelt udstyrede og de fleste som de synes af træ. Alje disse blev under denne forfølgelse dels nedrevne, dels opbrændte. Elterat bedre og roligere tider var oprundet for kirken under Konstantin den store og hans efterfølgere, reiste der sig snart rundt omkring i riget en [126

mængde pragtfulde kirkebygninger, de saakaldte basilikaer, et ord, der tidligere var bleven brugt som benævnelse paa flere slags bygninger, og som egentlig betyder lier lig, prægtig, kongelig. Der staar endnu nogle af de gammelkristelige basilikaer, som Constantin, hans moder Helena, Theodosius den store og andre keiserlige personer har ladet opføre. Materialet tog man for en betydelig del fra de nedrevne hedenske templer. Alle de 35 antike joniske søiler i kirken Maria Magiore i Rom har saaledes tidligere staaet i en eller andet hedensk helligdom.

Disse gammelkristelige kirkebygninger vil vi nu søge at danne os et billede af, idet vi tænker os, at vi træder ind i den nylig opførte basilika i Mailand ad en af dens tre døre, af hvilke den midterste var bestemt til indgang for keiseren og andre højtstaaende personer, den høire for mændene, den venstre for kvinderne. Kirkehuset bestaar af tre «skibe , et midtskib og et sideskib paa hver side. Midtskibet bæres paa begge sider af en række søiler og hæver sig i en betydelig høide op over sideskibene for at symbolisere menighedens stræben opad. Ved midtskibets ende sees en udbygning i form af en halvkreds; det er den saakaldte apsis, svarende til vort kor, kirkens allerhelligste. Den gammelkristlige basilika har saaledes tre afdelinger, den aabne forhal, selve kirkehuset med sine parallelt løbende skibe, og endelig halvrundingen, apsis eller koret.

Vi tager nu kirkens kunstneriske udsmykning i øiesyn. Straks vi træder ind i basilikaen, falder vort blik paa et brystbillede i mosaik af Kristus127

lige over buen, der danner indgangen fra midtskibet til apsis, den saakaldte triumfbue. Frelseren er fremstillet med ophøiede, om end noget strenge træk, og med straalekrans om hovedet; den hoire haand er atbildet saaledes, at fjerde og femte finger er boiede nedad mod haandfladen, medens de tre øvrige fingre strækker sig opad. Ved at afbilde fingrene paa denne maade betegnede man, at vedkommende skikkelse uddelte sin velsignelse; det er

altsaa den velsignende Kristus, der ligesom hilser os ved vor indgang i hans hus. Paa begge sider af ham ser vi en fremstilling af de «4 dyr» og de «24 ældste» i aabenbaringen; de «4 dyr» — løve, ørn, okse og menneske — var de 4 evangelisters symbol, de «24 ældste» repræsentanterne for menigheden i sin fuldendelse. Disse billedlige fremstillinger vidner saaledes i sit symbolske billedsprog om, at det er den velsignende Kristus, der gjennem sit ord, sit evangelium, vil føre sin endnu paa j orden stridende menighed frem til at vinde seier og naa sit maal.

Lader vi vort blik trænge videre frem til apsis, halvrundingen, da ser vi her en fremstilling, ligeledes i mosaik, af Kristus, der sidder paa sin herligheds trone, omringet af sine apostle; under ham ser vi fiere skikkelser staaende mellem palmetrær og holdende i sine hænder pergamentsruller, paa hvilke læses forskjellige skriftsprog, som f. eks.: han bar verdens synder o. s. v. Midt blandt disse skikkelser og lige under den tronende Kristus bemerker vi en fremstilling af et alter, paa hvilket ligger et lam bag et kors. Disse billedrækker taler saaledes om140

den tid, da seieren er vundet, om den salighedens tilstand, da den store skare skal staa med fredens palmer i sine hænder og. prise lammet, som blev slagtet, medens Kristus som herlighedens sol lyser for dem i evighed. Af de tre dele, som den gam-melkristelige basilika bestaar af, symboliserer forhallen den verden, der endnu er uden samfund med Gud, kirkehuset den stridende menighed, der altid vinder seier i Kristi kraft, og koret — apsis — den triumferende kirke, der skuer Herren ansigt til ansigt.

Hvad inventarium angar, da bemerker vi der, hvor halvrundingen begynder, to læsepulte eller kat hedre af marmor, en paa den hoire og en paa den venstre side. I anledning af den højtidelige Søndagsgudstjeneste er disse læsepulte, de saakaldte araboner, behængte-med kostbare orientalske tepper. Langs halvrundingens vægge staar en række stole, i midten af hvilke vi lægger merke til den biskopelige lænestol eller «trone». Foran denne staar, ligeledes i halvrundingen, gudshusets alter; ved den tid, hvorom her er tale, er der kun et eneste alter i basilikaerne. Da alteret danner gudstjenestens midtpunkt, stanser vi her lidt for nærmere at orientere os.

Allerede i kirkens ældste dage pleiede man at festligholde martyrernes dødsdage eller, som det hed i det gamle kirkesprog, deres «fødselsdage» derved, at man samlede sig omkring vedkommende martyrs grav, som man smykkede med blomster, og omkring hvilken man afsang lovsange, og hvor man endelig, for at styrkes i troen paa og ret levende at mindes129

om forbindelsen mellem den stridende og triumferende kirke, i fællesskab nod nadveren. Paa keiser Konstantins tid begyndte man at bygge smaa bed&huse over martyrgravene, ligesom man ogsaa med forkjærlighed udvalgte saadanne steder til kirketomter, hvor der vat en martyrgrav, saa man kunde give nadverd-bordet plads lige over denne. Hvor saadant ikke kunde lade sig gjöre, der søgte man at erstatte mangelen ved at overføre større eller mindre levninger af en eller anden martyr og lægge disse ind i eller under alteret, der saaledes skulde fremstille to ting: Nadverdbord og martyrgrav. Hvad alterets ydre skikkelse angaar, saa danner dette i Mailands basilika en aflang firkant, opmuret helt fra grunden af, indvendig hult og forsynet med levninger af en gammel mailandsk martyrs afsjælede legeme; oventil er det dækket af en marmorplade, over hvilket der er lagt et purpur-teppe. Paa midten af alteret staar et lidet kors af bronce og paa hver side af dette to lysestager, hvis vokslys endnu ikke er tændte. Over alteret sees en af guld straalende baldakin, der bæres af fire søiler af jaspis.

Vi tager dernæst forsamlingen i øiesyn og begynder nederst ved indgangsdørene Paa begge sider nærmest disse er et rum afdelt ved et gitterverk. Inden for dette er af en af de mange dørvogtere flere forskjellige slags personer blevne anviste plads. For det første ser vi her flere h e dn i nge r, hvem det staar frit for at overvære den første halvdel af de kristnes gudstjeneste. Flere benytter sig af denne tilladelse og det endogsaa blandt det høieste aristokrati; thi det, som foregaar i Herrens hus, øver en mægtig

9 — Kirkehistoriske smaastykker.I3°

indflydelse paa mere end en hedning. For det andet bemerker vi her de saakaldte besatte», halvt eller helt sindsyge personer med epileptiske anfald, hvem man efter tidens opfatning troede besat af onde aander, og som stod under pleie og tilsyn af en egen klasse af kirkelige bestillingsmænd, de saakaldte exorcister eller djævlebesværgere. For det tredje opdager vi her den afdeling af bodfærdige, deier tagne til naade saavidt, at de

faar lov til at staa her sammen med de andre; de kaldes derfor: :<Med-staaere.» Og endelig lægger vi her merke til de saakaldte katechnmener, det vil sige saadanne hedninger, der har begjæret ved daaben at optages i kirken, og som maa gjennemgaa en provetid af hele tre aar, i hvilken tid de paa det omhyggeligste forberedes til værdig at kunne modtage den hellige daab. For det følgendes skyld bør jeg oplyse, at disse katechumener var delte i 3 klasser. Begynderklassen bestod af de saakaldte tilhørere,- der fik lov til at overvære halvdelen af gudstjenesten. Lagde man ved god opførsel et alvorligt sindelag for dagen, saa rykkede man op i den anden klasse, hvis medlemmer kaldtes «medbedere,» fordi de, som det straks skal vise sig, efterat tilhørerne var gaaede, fik tilladelse til i stilhed at deltage i menighedens forbøn for dem. Havde nu vedkommende bestaaet sin prøve i længere tid, blev han en af d aa b s kan d idaterne,» der nod en omhyggelig og indgaaende undervisning i den kristelige tro, indtil han endelig ved daaben blev indviet til at være et lem paa Kristi legeme.

Det ovrige af selve kirkehusets rum optages af131

den egentlige menighed, blandt hvilken vi bemerker flere ganske smaa børn, der som døbte er i besid delse af alle et menighedslems rettigheder, og som derfor ogsaa stedes adgang til nadverden. Opover paa bænkerader sidder mændene paa høi re side og kvinderne paa venstre. Ved siden af hver af de to tidligere omtalte læsepulte staar kirkens sangere, der saaledes er delte i to kor, en ordning, der er truffet for de tilfælde, da der skal synges vekselsange, og det ene kor skal svare det andet.

Efterat menigheden har samlet sig, indtræder gjennem en dor paa hoire side af koret biskop Ambrosius, ledsaget af diakonen underdiakonerne og menighedens ældste. Diakonen og underdiakonerne indtager sin plads et stykke fremme i halvrundingen, medens de ældste sætter sig paa stoleraderne langs væggene med biskopen i sin midte. Det biskopelige sæde, hvorpaa denne nu sætter sig, er belagt med kostbare silketepper. Medens underdiakonerne og de ældste blot er iførte den romerske toga, bærer diakonen og biskopen over denne først en hvid kjortel af linned, et slags messeskjorte altsaa, og over denne et pragtfuldt, guldindvirket klædningsstykke, hvis form minder om en «messehagel,» og som kaldes «dalmati c a»; det havde tidligere været brugt af det pragtelskende aristokrati i Dalmatien og blev af den paa Konstantin den stores tid levende romerbiskop Sylvester optaget som en del af diakonens og biskopens embedsdragt.

Gudstjenesten tager sin begyndelse dermed, at alle tilstedeværende af menigheden bøier sine hoveder,idet de i stilhed bekjender sine synder under sukke og taarer og anraaber Gud om forbarmelse. Derpaa istemmer korene og menigheden forst Davids 63de salme: Gud, du er min Gud, jeg vil soge dig aarle, mit kjød længes efter dig udi et tort og træt land, hvor intet vand er osv. — Efterat den bodfærdige længsel efter Herren havde faaet luft i denne salme, afsang man endnu flere af Davids salmer og sluttede med den korte lovsang: «Ære være Faderen, Sønnen og den Helligaand . Imidlertid har to saakaldte lektorer eller forelæsere stillet sig en ved hver læsepult; de har bragt med sig haandskrevne, i kunstige elfenbensperme indbundne bøger, latinske oversættelser af det gamle og nye testamente. En af diakonerne reiser sig og paabyder almindelig taushed, hvorefter den lektor, der staar ved læsepulten paa den hoire side, hilser menigheden med ordene: Fred være ined eder», hvorpaa denne svarer: <Og med din aand». Nu begynder forelæseren, idet han siger: «Saa taler Herren», at oplæse nogle kapitler af to af det gamle testamentes skrifter og derpaa nogle kapitler af epistlerne i det nye testamente. Denne oplæsning var indrettet slig, at man altid fortsatte der, hvor man sluttede forrige gang, saa at menigheden, efter nogen tids forløb, havde hort hele den hellige skrift oplæse. Efterat denne første oplæsning var tilende, sang man salmer. Her i Mailands basilika pleiede man ofte istedetfor salmer af David at afsynge en eller anden af de lovsange, som biskop Ambrosius havde forfattet, f. eks. O stjerners skaber i høieste lys», eller: «Kom Helligaand med skaber magt », eller den af ham fra græsk133

oversatte og bearbeidede: «O store Gud, vi love dig». I de øvrige kirker i kristenheden var sangen adskillig monoton og langtrukken. I Mailand derimod havde Ambrosius ladet sangen faa et meget livligt præg med rytmisk bevægelse, den saakaldte ambrosi-anske kirkesang.

Medens da menigheden synger de ambrosianske lovsange har en af diakonerne tændt lysene paa alteret. Efterat sangen er endt, hilser lektoren, der staar ved læsepulten paa den venstre side, menigheden og begynder saa at

oplæse nogle kapitler af de 4 evangelier. Derfor tændes alterlysene; thi evangeliets dag er oprunden, glædens budskab lyder blandt Merrens folk, der ogsaa takker Herren for budskabet, idet man efter endt læsning udbryder: I'ris være dig o Kristus».

Nu reiser biskopen sig fra sin throne og, staaende bag alterbordet, holder han sin prædiken for menigheden, hvem han tiltaler med det apostoliske ord: Vor Herres Jesu Kristi naade og Guds kjærlighed og den Helligaands samfund være med eder«.

I denne sammenhæng vil jeg soge at orientere mine læsere angaaende prædikenen i den gamle kirke. I den ældste tid var det tilladt for alle menighedslemmer af mandkjønat fremkomme med trostens eller formaningens ord i forsamlingerne. Naar I kommer sammen, » skriver Paulus til korinthierne, haver hver af eder en salme, han haver en lærdom, han haver et tungemaal, han haver en aabenbarelse, han haver en udlæggelse: lader alt ske til opbyggelse;» — kun kvinderne «skal tie i forsamlingerne.» Det er ogsaa merkeligt, at den ældste os opbevarede34

kristelige prædiken — fra begyndelsen af andet aarhundrede — er, som det synes, holdt af en lægmand. Senere blev det kun tilladt kirkens embedsmænd — som biskopen, de ældste og diakonerne — at prædike for folket; man fandt, at den gamle praksis, under de forandrede forholde, ikke forte til opbyggelse, men kun til forvirring.

Prædikenen inden den gamle kirke var fra forst af uden al rhetorisk kunst, simpel, enfoldig. Man indlod sig ikke paa dybsindige udviklinger, man fulgte i regelen heller ikke nogen plan, men gik over fra det ene til det andet uden at bryde sig om nogen overgang eller indre sammenhæng. Ofte talte man extempore. uden nogen forberedelse; om Origenes ved man saaledes, at han fast daglig prædikede uforberedt. Andre skrev sine taler, som undertiden, efter at være holdt af sin forfatter, udlaantes til andre mindre begavede eller udviklede kirkens mænd, der ikke var istand til at prædike paa anden maade. Mange af Augustins flere hundrede skrevne taler er bleven holdte gang paa gang af biskoper ude i provinserne. Hvad indholdet at den gammelkristelige prædiken angaar, da bestod dette fra først af udelukkende af formaninger til de kristne om at fly synden og lægge vind paa at gjøre det gode. Da senere lærestridighederne var begyndte, og da helgendyrkelsen mere og mere gjorde sig gjældende, havde dette selvfølgelig ogsaa sin indflydelse paa prædikenen, der nu dels kom til at lægge de kristne paa hjerte at fly de af kirken fordømte falske lærdomme og dels at fremstille helgenernes liv som monster til efterfølgelse. Prædikenen blev nu ogsaa —- især i østen — mere kunstig.135

mere rhetorisk, idet man gav den samtidige verdslige talekunsts regler anvendelse paa det gudelige foredrag.

Efter disse bemerkninger gaar vi videre. Vi tænker os altsaa, at Ambrosius har endt sin prædiken og atter sat sig ned paa den biskoppelige throne. Diakonen tager nu ordet, idet han raaber: «Ingen af tilhorerne, ingen af de vantro dvæle her længere! Katechumerne af förste klasse og de tilstedeværende hedninger fjerner sig nu allesammen; den förste del af gudstjenesten, som det var tilladt disse at overvære, er nu tilende. Diakonen paabyder nu almindelig taushed, hvorpaa han opfordrer menigheden til at bede for katechumenerne af anden klasse. Alle disse boier nu sine knæ, medens diakonen og menigheden beder for dem, at Gud vil aabenbare sit evangelium for detn, at de engang værdig kan modtage livet i gjenfødelsens bad. Derpaa anmoder han dem om at reise sig, og efterat menigheden endnu engang har bedet for dem, byder diakonen dem at gaa bort i fred. Saa henvender han sig til de saakaldte besatte og opfordrer dem til bon, hvorpaa biskopen selv reiser sig og med oploftede hænder anraaber Herren om, at han, som har bundet den sterke og frataget ham hans rustning, ogsaa vil frelse disse fra den onde aands magt og indflydelse. Efterat diakonen har bedet de «besatte» at «gaa bort i fred , opfordrer han «daabskandidaterne til bon, hvorpaa atter biskopen tager ordet og beder Gud om at velsigne disse, som snart skal dobes, at de kan blive værdige til som Guds sande born at modtage den aandelige naadegave. Diakonen byder nu ogsaadisse at (gaa bort i fred». Derpaa beder forst lian og efter ham biskopen forde «bodfærdiges, at Gud vil fore dem ind paa bodens rette vei. frelse dem fra djævelens snarer og bringe dem til sandhedens erkjendelse, at de kunde faa sine synders forladelse. Efterat endelig ogsaa disse har fjernet sig, begynder «de troendes messe , den afdeling afguds-tjenesten, som kun døbte og i kirkesamfundet staaende kristne havde ret og adgang til at overvære. Hvad man her foretog sig, var en hemmelighed for alle

udenforstaaende. Denne afsluttende del af gudstjenesten, der tillige var dens haldepunkt, gik for sig paa følgende maade.

Efterat diakonen har paabudt alle uvedkommende at fjerne sig, og efterat alle tilbageblevne i en stille bon har samlet sine tanker, tager de troendes kirkebøn sin begyndelse, idet diakonen ud-raaber: Lader os, saa mange som er troende, bøie vore knæ, lader os bede til Gud ved hans salvede, lader os samstemmig anraabe Gud ved Kristus. Og saa begyndte diakonen at bede for den samlede kirke, for den enkelte menighed, for biskopen og menighedens ovrige tjenere, for de nydøbte, for de syge og fattige, for de forfulgte, som sad i fængsel eller var jagede i landflygtighed, for kirkens modstandere og forfølgere. Og menigheden gjør diakonens bon til sin ved for hver afdeling at istemme raabet : Herre forbarme dig!» Tilsidst samledes alle disse forbønner i kollekten, som biskoppen fremsagde, efterat hele menigheden havde reist sig*).

*) Cfr. G.Jensen, Afhandlinger om gudstjeneste og menighedsliv, Pag. 38 flg.37

Kirkebønnen er tilende ; man begynder at gjöre forberedelse til at feire nadverden. Men for at mine læsere skal kunne forstaa betydningen af, hvad der nu foregaar, skal jeg først bemerke følgende.

I kirkens allerældste dage var nydelsen af nadverden altid forbunden med de saakaldte kj ærligst edsmaalti der. Hvad der blev nydt ved disse, bragte deltagerne selv med sig, hver efter sin leilighed; det, som blev tilovers, anvendtes dels til dermed at underholde menighedens tjenere, dels til at bespise menighedens fattige. Efterat de kristnes antal havde tiltaget i den grad, at man ikke længer kunde rummes i private huse, men holdt sine sammenkomster i egne dertil indrettede lokaler, maatte ogsaa kjærlighedsmaaltiderne ophøre i sin oprindelige skikkelse. En rest, en levning af dem holdt sig dog i lange tider, idet man ved enhver søndagsgudstjeneste i basilikaerne bragte med sig til Guds hus større eller mindre portioner af vin, brød, olje og røgelse for at «ofre» disse ting til Gud som et symbol paa, at man stillede alle af Herren modtagne gaver til hans tjeneste. Disse ofringer var ganske frivillige og blev foretagne, naar som helst en kristen følte trang til at lægge sin taknemmelighed mod Gud for dagen, f. eks. paa martyrers eller bortgangne kjæres dødsdage, paa fødselsdagen, eller vielsesdagen o. s. v. Af de saaledes ofrede gaver blev oljen benyttet til lamperne, røgelsen til røgelsekarene, og efterat man havde nydt nadverden, blev det tiloversblevne af brød og vin delt mellem geistligheden og de fattige. Men paa grund af denne i forbindelse med nadverden foretagne ofring kom man snart ind paa den tanke150

at betragte selve sakramentet som et offer, hvilket menigheden gjennem sin biskop bragte Herren, og ud fra dette synspunkt udviklede saa middelalderens katholske kirke sin lære om, at man i nadverden ofrer Kristus paanyt. Efter disse bemerkninger optager vi atter traaden. Vi lægger da merke til, hvorledes diakonen sammen med underdiakonerne gaar omkring i basilikaen og indsamler de medbragte offergaver; for hver gang, de modtager noget, bliver navnet paa giveren opraabt. En rigelig portion vin og brød, som en af de tilstedeværende bringer i en fraværende advokats navn, bliver ikke modtaget, da denne har faaet ord for ikke at være ganske retskaffen i sin færd. Thi man modtog ikke offergaver fra personer af mindre godt rygte. Endelig er alle gaverne indsamlede; hvad der behoves af vin og brød til nadverden er udsondret, alt det øvrige er bragt hen til et opbcvaringsrum, hvortil en dør forer ud fra halvrundingens venstre side, og nu raaber diakonen med høi røst: «Lader os være andægtige!« Riskopen tilønsker menigheden Guds fred, diakonen opfordrer de tilstedeværende at kysse hverandre med broderkysset, hvorpaa de ældste og diakonerne kyssede biskopen, mændene kyssede hverandre og kvinderne ligesaa. Biskopen og de øvrige geistlige tvætter nu sine hænder; derpaa opfordrer diakonen alle til indbyrdes kjærlighed og forsonlighed, formaner mod hykleri og lægger dem indtrængende paa hjerte at frygte Herren i hellig ærefrygt. Nadverd-brødet*) og vinen frembæres

*) Nadverd-brodet var det i oldtiden almindelig brugte syrede brod.39

nu paa alterbordet, biskoppen stiller sig for samme, de ældste stiller sig paa begge sider af ham, medens en underdiakon tager plads paa hver side af alteret, forsynet med en vifte, hvormed han holder borte fluer og myg, som maatte ville nærme sig vinen eller brodet. Biskopen gjor korsets tegn over den fremsatte vin og det fremsatte brod, hvorpaa han lyser den apostoliske velsignelse (2 Kor. 13, 13) over menigheden, der svarer med tilraabet:

«O g m e d din aand!» Biskoppen tiltaler menigheden med opfordringen: «Oplofter eders hjerter!» Delsvares: «Vi har oploftet det til Herren.» Nu begyndte den saakaldte En c har is tie, nadverd-takkebønnen. Biskopen tager til orde: Lader os takke Herren! Menigheden svarer: Det er tilbørligt og ret!» Biskopen fortsætter: «I sandhed, det er tilbørligt og ret fremfor alt at love dig, den sande Gud;» saa vedbliver han med at prise Gud for naadens og frelsens aabenbarede i den gamle pagt, en lovprisning, der endte med, at hele menigheden sammen med geistligheden istemte: «Hellig, hellig, hellig er den herre Zebaoth, himmel og jord er fulde af hans ære». Derpaa lovede og takkede biskopen Herren for aabenbaringen i den nye pagt ved Sønnen, Jesus Kristus, hvis liv og gjerning blev gjennemgaaet omtrent efter ledene i anden troesartikel. Derpaa fulgte konsekra-tionen eller den egentlige indvielse, idet biskopen først oplæste indstiftelsesordene, noget frit behandlede, og derpaa anraabte Herren om, at han naadig vilde se ned til de ofrede gaver og sende sin Helligaand, at brødet kunde blive Kristi legeme og vinen KristiT4°

bloc!, saa at menigheden deraf kunde styrkes i troen, modtage syndernes forladelse, frelses fra djævelen og fyldes med den Helligaand. Hertil sluttede sig nu — lor at udtrykke nadverdens samfundsopbyg-gende karakter — en almindelig kirkebon, der, foruden at være af samme indhold som den tidligere omtalte, tillige indeholdt forbon for keiseren og øvrigheden og det verds'ige regimente, samt for de hensovede troende i den gamle og nye pagt, og endelig for endnu levende troende, blandt hvilke de blev nævnte med navnes nævnelse, der havde begjæret menighedens forbøn. Efterat derpaa diakonen og saa biskopen havde fremført hver sin bon, sluttede indvielseshandlingen med troesbekjendelsen og fadervor. — Nu skal nydelsen af sakramentet tage sin begyndelse. Diakonen raaber: «Lader os være andægtige!» Biskopen siger: Det hellige foldet hellige!» Menigheden svarer: En er hellig, en er Gud, en er Jesus Kristus til Gud Faders ære, hoilovet i evighed. Amen. Ære være Gud i det høie, fred paa jorden og i menneskene en velbehagelighed. Hosiana den Davids søn, priset være ham, som kommer i Herrens navn, den Herre Gud, som har aabenbaret sig for os, Hosiana i det høieste!» Sangkorene istemmer derpaa den 34de salme, der bruges som komtnunionsalme paa grund af dens 9de vers: Smager og ser, at Herren er god . Brødet brydes, og vinen blandes med vand, et symbol paa Herrens og hans menigheds inderlige forening. Forst nyder biskopen sakramentet, idet en af de ældste rækker ham brødet, hvorpaa diakonen rækker ham vinen. Derpaa kommuni-14'

cerer den samlede geistlighed, enhver i clen orden, som var given ved hans kirkelige stilling, derpaa kvinderne med sine børn og endelig mændene. Uddelingen foregaar saaledes, at enhver enkelt træder frem foran alterbordet; her rækker biskopen ham brødet med de ord: «Kristi legeme», hvorpaa kommunikanten svarer: Amen. Diakonen træder nu hen til ham med kalken og lader ham drikke af den, idet han siger: «Kr-isti blod», hvortil den nydende ligeledes svarer: Amen. Efterat saaledes hele den samlede menighed har nydt den hellige nadverd, ser vi flere personer gaa op til alteret for derfra at bringe med sig større eller mindre dele af den indviede vin og det indviede brod. En fattig enke har en son liggende syg hjemme, og hun vil bringe ham sakramentet fra menighedens forsamling. En fader har en son ude paa landet, hvor der ikke holdes gudstjeneste. En betjent har en broder, som er officer ved en af de romerske legioner, der er stationeret i nærheden osv. Til alle disse fraværende menighedslemmer besørger deres paarørende sendt de viede nadverd-elementer. Men vi lægger fremdeles merke til, at der foruden basilikaen, hvor stadens biskop gjør tjeneste, endnu gives flere andre gudshuse i Mailand, hvor tjenesten besørges af flere eller færre af stadens ældste. For ret levende at holde den tanke frem, at menigheden paa hvert sted kun er en, og at denne ene menighed er «ét legeme, der er delagtig i det ene brød», pleiede biskopen i sin kirke at indvie saameget vin og saa stort et brod, at det kunde strække til for alle paa stedet værende kristne. Derfor ser vi nu ogsaa, at sende-bud fra ovrige forsamlinger i Mailand nærmer sig alteret for derfra at bringe hver til sin kreds de af biskop Ambrosius indviede nadverd-elementer.

Vi folger nu gudstjenesten i sin afslutning. Nadverden er nydt, menigheden har modtaget det hoieste, som den kan modtage: Herren selv. Den har nu intet andet at gjöre end at takke. Biskopen fremsiger derfor i menighedens navn en inderlig takkebøn for sakramentet, idet han tillige anraaber Herren om, at alle kristne maa bevares i et helligt. Gud værdigt liv. Herpaa opfordrer diakonen menigheden til meel boiede hoveder at modtage velsignelsen, som ela biskopen nedbeder over den fra ham, eier lader sig finde af alle, eier søger ham, og hvem

derfor ære og pris i al evighed tilkommer.

Diakonen hæver til slutning sin røst og siger: «Gak bort i fred! Gudstjenesten er tilende. Mænd og kvinder gaar i stilhed ud ad hver sin dør. Tiggerne i forhallen fremrækker atter sine hænder efter kjær-lighedsgaver, de exkommunicerede oplofter atter rosten om tilgivelse for sine synder. Snart er basilikaen tømt, lamperne slukkes, dørvogtern tillukker elorene, medens Norditaliens blaa luft hviler over den søndagsklædte stael.IX.

Pave Gregor den store.

1 eg har i de foregaaende stykker oftere omtalt biskopernes stilling i den gamle kirke. Jeg har eftervist, hvorledes aposteltidens kirkeordning med flere jevnbyrdige ældste i hver menighed afløstes af martyrtidens biskopelige forfatning. Og jeg har endelig paapeget, hvorledes de forskjellige menigheders biskoper fra først af var sideordnede i rang og uafhængige af hinanden med hensyn til magt. Naar vigtige, den samlede kirke vedrørende spørgsmaal skulde afgjøres, naar det skulde bestemmes, hvad der var ret lære, naar vildfarelser skulde fordømmes, saa kjendte den gamle kirke kun en eneste afgjørel-sesmaade. idet man sammenkaldte alle kristenhedens biskoper til et kirkemøde, hvor enhver biskop havde sin stemme, og hvor flertallets stemmegivning var det afgjørende: De store kirkemøder var oldtidens kirkelige høiesteret.

Imidlertid finder man dog meget tidlig, at enkelte biskoper af forskjellige grunde blev tillagt en større æres-rang end de øvrige, og at deres anskuelser og synsmaader blev tillagt en særegen vegt og144

betydning. Biskoperne i landenes og provinsernes hovedstæder var selvfølgelig langt dygtigere mænd end deres embedsbrødre i smaabyerne; deres menigheder var baade større, rigere og af et langt dybere aandeligt liv end menighederne i de mindre steder og ude paa landsbygderne. Det var derfor en ganske naturlig udvikling, at de mindre menigheders biskoper i en provins snart kom til at staa i et mere eller mindre udpræget afhængighedsforhold til provinshovedstædernes biskoper, der da i virkeligheden fik en stilling, der har adskillig lighed med erkebiskopernes i middelalderen. Saaledes mødte f. eks. biskop Athanasius af Alexandria frem paa et kirkemøde med 48 ægyptiske biskoper, der alle var ham underordnede. I det hele taget kan man sige, at jo større og indflydelsesrigere en menighed var, desto mere anseelse stod ogsaa deres biskop i, og desto større indflydelse fik han ogsaa i videre kredse.

Efterat Konstantin den store havde opslaaet sin residents i Konstantinopel, havde del store romerske rige i virkeligheden faaet to hovedstæder. I den nye hovedstad ved Bosporus var regjeringens sæde, der boede keiseren omgiven af sit straalende hof, og didhen strømmede ogsaa uhørte rigdomme ind fra alle rigets egne. Al denne keiserstadéns herlighed kastede nu ogsaa sin glands over biskoperne i Konstantinopel, der efterhaanden vandt en stor indflydelse over menighederne i osten og snart begyndte at drømme om, at de var kaldede til at indtage den samme overledelse, den samme eneherskerstilling i kirken, som den enevældige keiser havde i staten.145

Flere omstændigheder stod dog hindrende i veien for disse deres bestræbelser. For det første var menigheden i Konstantinopel af en forholdsvis ung alder; ingen apostel havde virket der, ingen berømt martyr havde der ofret sit liv, og det hjalp kun lidet, at man fra flere kanter førte didhen lig af martyrer og reiste dem straalende mindesmerker. Desuden var keiserhoffet et farligt naboskab for hovedstadens biskoper. Den enevældige keiser og hans rænkefulde hoffolk blandede sig uafladelig ind i de kirkelige anliggender, afsatte og indsatte geistlige efter behag, saa at biskopen i Konstantinopel som oftest i virkeligheden ikke var andet end et uselvstændigt redskab i hoffets hænder, en slave af keiserens eller keiserindens vilkaarlige luner. Ganske anderledes var forholdene i Rom, rigets gamle hovedstad, der vistnok var forladt af hof og keiser, men som ikke destomindre stod for bevidstheden som rigets aandelige midtpunkt. Iler blomstrede den ældste kristne menighed i vesten, en menighed, hvor de store apostle Petrus og Paulus havde forkyndt sandheden og lidt martyrdøden, en menighed, hvis biskoper bar det stolte navn af Petri efterfølgere og tiderne nedigjennem havde optraadt med stor dygtighed og lagt en fast kirkelig holdning for dagen. Naar spørgsmaalet reiste sig om, hvad der var ret apostolisk lære, eller naar andre stridigheder opstod, da var det saaledes natur ligt, at man baade henvendte sig til romerbiskopen for at faa raad og veiledning, og at man tillagde hans anskuelser den allerstørste vegt Paa et kirkemøde ved midten af det 4de aarhundrede blev der

endog tilstaaet den romerske biskop et slags over-hoihedsret over samtlige biskoper i det romerske riges vestlige lande. Uagtet et senere kirkemøde indrømmede biskopen i Konstantinopel samme ret for ostens vedkommende, var dog Rom i virkeligheden kommen langt frem mod det maal: at blive verdens kirkelige hovedstad. I aaret 445 erklærede keiseren endog uden omsvøb, at han anerkjendte den romerske biskop som hele kristenhedens overhoved. Men dette var dog mere en æres-rang end en virkelig magtstilling.

Imidlertid var folkevandringens vilde tid oprunden. Som et ustanseligt sneskred velter de forskjellige germanske stammer sig over det romerske rige og nedsætter sig i de erobrede lande. Sydtyskland, Frankrige, Britanien og Spanien løsrives fra det romerske rige, og af Italien har keiseren kun tilbage en ubetydelig landstrækning foruden byen Rom. 1 disse forvirringens tider opløses ogsaa de kirkelige forholde i betænkelig grad. De fleste germanske folk var, før folkevandringen begyndte, blevne omvendte til kristendommen ved arianske missionærer, og de indtog derfor en yderst fiendllig holdning til de rettroende kristne i de lande, hvor de skaltede og valtede som seierherrer. De gamle menigheder med sine rettroende biskoper saa 1111 paa sin side i disse arianske seierherrer kun barbariske kjættere, vranglærere, undertrykkere af den rette tro og dens bekjendere. Samtidig med disse rivninger mellem seierherrerne og de beseirede griber slappelse, tugtløshed og anden aandelig udskejelse mere og mere om sig inden selve den ret-147

troende kirke. Det nylig organiserede klostervæsen forgiftes af tidens moralske elendighed, geistligheden demoraliseres, de kirkelige embeder er gjenstand for kjob og salg, menighedslemmerne haaner kirkens tugt og lever et liv, der ofte ikke er bedre end hedningens. Paa samme tid svækkes ogsaa forbindelsen mellem menighederne, hovedstads-biskoperne har kun lidet at sige over sine embedsbrødre i provinserne. Midt i al denne kirkelige elendighed stod da biskopen af Rom afmægtig ligeoverfor tidens forfald, i navnet vistnok den vesterlandske kirkes overhoved, i virkeligheden kun kirkens tilsynsmand i byen Rom, uden synderlig forbindelse med provinserne og uden nævneværdig indflydelse paa den daværende kirkes bedrøvelige stilling.

Det er i denne ved folkevandringen skabte forfaldstid, at Gregor den store lever og virker.

Gregor var født i Rom omkring 540; hans fader var romersk senator, hans moder, som hed Sylvia, var en from kvinde, hvem den senere katholske kirke ærer som en helgen. Om hans ungdomstid har man ingen efterretning. Da videnskabeligt liv og klassisk studium ganske laa nede paa den tid, blev hans uddannelse temmelig ufuldkommen. Hverken lærte han græsk, heller ikke blev han synderlig bevandret i den romerske literatur. I romersk ret fik han derimod nogen undervisning, da hans aristokratiske fader havde bestemt ham for statstjenesten. I sit 30te aar gjorde han da ogsaa det første skridt paa embedsbanen, idet han af keiseren blev udnævnt til dommer i Rom. Befatningen med de verdslige gjøremaal havde imidlertid intet tillokkende148

for ham. Allerede fra barndommen af hendroges han til det religiøse, og da tidens religiøsitet saa idealet i klosterlivets flugt fra verden, i munkelivets gudfrygtigheds-øvelser, havde han allerede tidlig følt trang til at slaa ind paa denne vei, der efter alles mening førte til fuldkommenheden. Da saa hans fader var død, og baandene, der hidtil havde knyttet ham til verden, var løste, nedlagde han sit embede, solgte sine eiendomme og byggede for de indkomne penge 7 klostre, 6 paa Sicilien og 1 i Rom I dette sidste, som han opkaldte efter den hellige Andreas, traadte han selv ind som munk, ivrig optagen af sine nye pligter, vedholdende i betragtning og bon, streng til det yderste mod sig selv, saa at han endog nedbrød sine legemskræfter i den grad, at han senere aldrig gjenvandt sin fulde sundhed. Det blev ham imidlertid ikke forundt at leve længe i denne klosterlige stilhed. Biskopen af Rom, der vilde nyttiggjøre hans evner for kirken, hævede ham først til en af Roms høieste prestestillinger og lod ham senere gaa som sendebud eller nuntius, som man nu vilde kalde det, til Konstantinopel, ved hvis keiserhof han snart vandt indflydelse og anerkjendelse. Vendt tilbage til Rom virkede han et par aars tid som abbed elier forstander i sit kjære kloster, indtil han i aaret 590 mod sin vilje, ved folkets enstemmige valg blev tvungen til at overtage embedet som biskop i verdens gamle hovedstad.

1 14 aar, fra 590 til 604 virkede Gregor i denne-stilling. Hans virksomhed var saa gjennemgribende, saa

omfattende og betydningsfuld, at den ikke kan betegnes mere tydelig og bestemt end ved at sige,9

at det egentlig var ham, som i disse aar grundlagde pavedømmet saaledes, som det senere artede sig i middelalderen. Biskopen af Rom, der hidindtil havde indehavt æres-rangen blandt sine medbrødre, og hvis overhoihed over disse væsentlig kun havde været af moralsk art, bliver fra nu af den samlede kirkes øverste styrer og dommer og staar i samme forhold til de øvrige biskoper som keiseren til sine embedsmænd. Vi kaster i korthed blikket paa de forskjellige sider af denne hans virksomhed

Her er det da at merke, at Gregor forst og fremst rettede sin opmerksomhed paa. at ordne de kirkelige forholde i sine egne provinser, idet han ophjalp fattigpleien, gjenindførte tugt i klostrene, afsatte uværdige prester og biskoper og søgte med stort alvor at hæve sin geistlighed i moralsk henseende. Man tør ikke tvile om, at Gregor i denne retning virkede til overmaade stor velsignelse baade for sin egen samtid og for fremtiden. Dernæst tog han sig med stor dygtighed af bestyrelsen af sin bispestols eiendomme. Ved milde gaver var bispesædet i Rom bleven eier af overmaade betydeligt jordegods saavel i Roms nærhed som over hele Italien Forvaltningen af disse kirkens eiendomme, der hidindtil for det meste havde været i lægfolks hænder, overdrog Gregor til dygtige prester, der ikke blot skulde paase bispestolens tarv, men ogsaa have folkets vel for øie. Endnu vigtigere var det, at keiseren i Konstantinopel indrømmede ham og hans efterfølgere fyrstelig høihedsret over disse udstrakte eiendomme. Derved var grunden lagttil pavernes verdslige magt, Kirkestaten begynder at dannes.

Men clet var ikke blot de kirkelige og verdslige forholde inden sine egne provinser, som Gregor tog sig af og bragte orden i; hans blik var rettet udover hele kristenheden, og maalet for hans arbeide i den henseende var i korthed dette: at drage hele den samlede kirke ind under Roms o ver hø i hed.

Over Norditalien herskede longobarderne, der tilhørte den arianske troesbekjendelse, og som paa mange maader ikke blot øvede tryk paa den gamle romerske befolkning, men ogsaa gjorde den rettroende kirke fortræd. 1 kampen mod longobarderne var det da baade nationale og religiøse interesser, som gjorde sig gjældende. At den katholske kirke med Rom i spidsen blev midtpunktet, hvorom alle Italiens katholske kristne samlede sig, og hvorfra kampen mod de arianske longobarder udgik, var en naturlig følge af tidsomstændighederne, at Gregor forstod dette og stillede sig i spidsen for bevægelsen, vidner som alt andet om det skarpe blik, hvormed han overskuede forholdene. Saa vandt da ogsaa Rom en stor seier, da det endelig lykkedes Gregor gjennem sine forbindelser med den longo-bardiske dronning The od ol in de at bringe istand en udsoning mellem katholikerne og longobarderne, idet disse sidste, ialfald for en stor del, forlod sin gamle arianske tro og gik over til den katholske kirke. Det var en stor seier; thi ved longobardernes overgang til katholicismen var Roms kirkelige over-liøihed over Norditalien med det samme grundfæstet.151

De arianske vestgother i Spanien var aaret før Gregors udnævnelse til biskop gaaede over til den katholske tro paa det store kirkemode i Toledo 589. Gregor, der med spændt opmerksomhed fulgte udviklingen overalt, indtraadte som biskop i den nøieste forbindelse med den vestgothiske kirke i Spanien og lagde den ind under sit magtomraade.

Allerede som munk skal Gregor have fattet den plan at gaa som missionær til England forat omvende angelsakserne til kristendommen. Denne plan blev vistnok opgivet; men angelsakserne havde han dog ikke forglemt. Efterat være bleven biskop satte han i gang en fra Rom udgaaet mission blandt angelsakserne, der saaledes paa engang blev omvendte til kristendommen og stillet i den nærmeste forbindelse med den romerske biskop.

Med de frankiske konger i Gallien stod Gregor i den intimeste forbindelse, hans stedfortræder eller vikarius i dette land var i virkeligheden den frankiske kirkes øverste styrer og leder.

I Nordafrika havde der lige siden Augustins tid existeret en sekt, hvis tilhængere blev kaldte donatister; skjønt deres lære oftere var bleven fordømt af kirken, talte sekten dog mange tilhængere baade blandt biskoperne og lægfolket. Disse kjætterske donatister var Gregor en forargelse. Han henvendte sig til den nordafrikanske kirke og satte ved sin indflydelse igjennem, at alle donatistiske biskoper blev afsatte, og at donatisterne forøvrigt

skulde bekjæmpes og forfølges baade med moralske midler og verdslig magt. Paa denne vis blev paa en gang den donatistiske sekt udryddet og den norcl-afrikanske kirke trukket nærmere ind under Roms kirkelige overhøihed.

Med biskopen i Konstantinopel kom Gregor i en heftig strid. Nogle aar for Gregors embeds-tiltrædelse havde nemlig biskopen af Konstantinopel antaget titelen «universalbiskop». Da Gregor havde besteget Roms bispestol, reiste han øjeblikkelig krav paa, at hans embedsbroder i keiserstaden skulde aflægge denne titel, som han fandt anmassende og krænkende for Roms værdighed. Da dette ikke skede, afbrod han forbindelsen med Konstantinopel, og der opstod nu mellem osten og vesten en bitter strid, der først blev endt 2 aar efter Gregors dod, da keiseren forbød biskopen i Konstantinopel at bære den omtvistede titel og uden omsvøb erklærede romerb iskope n for at være al le kristne menigheders overhove d. Saaledes havde ogsaa her Gregor seiret. Naar han i modsætning til sin rival i osten antog titelen: «Guds tjeneres tjener», saa havde han derved vistnok udtalt en ret evangelisk forstaaelse af det kirkelige embedes væsen, men tillige lagt for dagen sit krav paa at staa i spidsen for kirken.

Gregor, der i kraft af denne sin gjennemgribende virksomhed, har faaet navnet: den store, staar paa grænsen af to tidsaldre; i ham afsluttes oldkirken, med ham begynder middelalderen. Saa er der da ogsaa hos ham træk, der minder om begge disse perioder. Fra oldkirken har han arvet det strenge, moralske alvor, sin iver for den rette tro, sin omhu for de fattige og betrængte, sin kjærlighed til den kirkelige kunst, sin sands for ordningen af skjønne53

gudstjcnstlige ceremonier. Desuagtet er der dog mere af middelalderen ved ham. Han er en saa nidkjær tilhænger af klostervæsenet, at han endog anser dette for en ufeilbarlig vei til himlen. Han er en ivrig martyrtilbeder og saa formørket i sin tro paa relikviers kraft, at han mener, at brugen af et kors, der indeholder en splint af st. Petri lænker, kan frigjøre fra alle synder. Han indskjærper helgen-tilbedelsen, idet han gaar ud fra, at helgenerne ved sin store hellighed har indlagt sig saa megen fortjeneste hos Gud, at denne ogsaa kan komme andre tilgode. Han holder vistnok frem Guds naade og Kristi fortjeneste, men formorker og fordunkler denne i ikke ringe grad ved sin lære om de gode gjerningers fortjenstlighed og gjør saaledes menneskets frelse i virkeligheden afhængig af gjerninger og ikke af naade. Og som hans mangel paa grundig videnskabelig dannelse vidner om, at middelalderens mørke allerede er begyndt, saa er det samme ogsaa tilfældet med hensyn til hans tro paa det tilladelige i at bruge verdslige tvangsmidler til kristendommens fremme. Det var egte middelaldersk, naar han f. eks. vil udrydde hedenskabet paa Sicilien ved at paalægge de hedenske bønder trykkende skatter, eller ved at anvende paa dem korporlig revselse, eller ved at sætte dem i fængsel, indtil de omvendte sig.

Gregor var helt igjennem en mand af dyb fromhed, brændende nidkjær for Guds rige og folkenes vel. Poetisk begavet og praktisk anlagt var han en fremragende prædikant, der som saadan øvede en stor indflydelse paa sin samtid. Udadtil optraadte han med fasthed og takt og viste sig til54

sine tider som den fine diplomat, der endog gik ud over grænserne af, hvad vi nu vilde anse for at være forsvarligt.

Frugten af Gregor den stores livsgjerning er pavedom 111 et i middelalderen Retfærdigheden byder os at bemerke, at det visselig ikke vat-personlig ærgjerrighed og magtbegjærlighed. der ledede ham, men at han virkelig stod i den tro, at Roms biskop som st. Peters efterfølger var kaldet af Gud til at lede og styre den samlede kirke, og at Guds rige paa jorden kun paa denne maade kunde ove sin indflydelse i verden. Jeg behover ikke for protestanter at udvikle det falske i denne opfatning. Jeg behover ikke at minde om det store ord af kirkens grundlægger: Mit rige er ikke af denne verden. Jeg vil kun pege paa, at som det var den tids eiendommelige forhold, der gjorde det muligt for Gregor den store at grundlægge det romerske pavedømme, saa blev dette ogsaa ved Guds styrelse paa mange maader til gavn og velsignelse i hine opløste og forvildede tider. Det var pavekirken, der holdt folkene sammen i middelalderen, det var pavekirken, der var bærer af al kultur og dannelse, det var pavekirken, der var det eneste værn for den undertrykte, det eneste bolverk imod de raa fyrsters og de tugtlose verdslige herrers vilde færd. Da pavekirken havde opfyldt denne mission, da sendte Gud en Luther og andre reformatorer for at føre den udartede kirke tilbage til dens apostoliske udgangspunkt.

Dr. Martin Luther.

Et tilbageblik i anledning af hans firehundredaarige fødselsdag.

I.

At reformationen i det 16de aarhundrede er et af de allerstørste vendepunkter i menneskehedens udvikling, derom er baade kirkehistorien og verdenshistorien enige. At Dr. Martin Luther er en af historiens allermerkeligste personligheder, og at det bedste af, hvad den nyere tids udvikling har frembragt, for en betydelig del skyldes ham, det er en betragtningsmaade, som alle protestanter har fælles med hverandre. Nu er det vistnok saa, at Luther deler skjæbne med alle historiens mest fremragende skikkelser, idet alle søger at tilegne sig ham, alle betragter sig som hans rette og egte aandelige børn, alle ser i ham repræsentanten for sin anskuelse. Som man mere end en gang har seet, hvorledes baade protestanter og katholiker har søgt at tilegne sig den store kirkefader Augustin, saa har man ogsaa ligesaa ofte bemerket, hvorledes hinanden stikmodsatte retninger inden protestantismen har erklæret sig at være Luthers eneste berettigede arvetagere. Dette kan kun forklares paa en maade. Ligesom der f. eks. hos Augustin er to sider, en protestantisk, og en katholsk, saa er der hos Luther forskjellige udviklingstrin og i hans virksomhed forskjellige sider, i hvilke forskjellige retninger med større eller mindre grund kan se et udtryk for sin aand, for sit syn. Ved en nærmere betragtning af Luthers gjerning vil det fremgaa, at denne frembyder væsentlig to sider, en nedrivende og en opbyggende, en liberal og en konservativ. Fremstillingen af førstnævnte side kunde man give overskriften: Fra Wittenberg til W a r t b u r g, og af sidstnævnte: F r a W a r t b ii r g til Augsburg. Men førend vi gaar over til at tage begge disse sider ved Luther i øiesyn, bør vi soge at komme til klarhed i henseende til Luthers kald og hans gjernings histori.-ke berettigelse.

Man har oftere søgt at fremstille de forskjellige momenter i tiden, ud af hvilke den lutherske reformation skulde være fremgaaet som et saa at sige naturligt resultat. Man har peget paa den over hele verden ligesom i luften liggende trang til paa alle felter at vende tilbage til den antike tids klassiske forbilleder. Videnskaben, digtekunsten, maleriet og skulpturen gjør ved denne bevægelse et før ikke kjendt, ikke anet fremskridt. At man paa religionens omraade vender tilbage til aposteltidens klassiske periode, er visselig en hermed beslegtet foreteelse, ligesom det jo er en forunderlig historiens symbolik, at Luther og Rafael fødes i et og samme aar. Og dog turde man neppe hos nogen, der har et dybere kjendskab157

til historiens lob, finde modsigelse for den paastand, at den bevægelse, der skabte renaissancen i Italien, ikke paa nogensomhelst maade vilde have været istand til at kalde reformationen i Tyskland tillive. Man har fremdeles gjort opmerksom paa den samtidige sociale omveltning i samfundet, idet adelens magt i saa stort mon bliver undergravet af den fremblomstrende borgerstand, der baade ved sin pengemagt og sin oplosning danner et ligesaa indflydelsesrigt som intelligent frisindet moment i tiden, paa samme tid som repræsentanterne for clet gamle, som adelskab og riddervæsen, dels befinder sig i et økonomisk og moralsk forfald, og dels bliver grebet af tidens nye luftninger, af tidens frihedstrang. Man har endvidere fremdraget den bevægelighed inden gemyterne, det starre og videre syn paa verden, der var en frugt af de store opdagelser af for ukjendte lande, ja af hele verdensdele. Man har ligeledes henledet opmerksomheden paa den af humanismen udgaaede oposition mod de udartede munkevæsens daarskaber og dumheder, paa folkeliteraturens opkomst, paa de gjennemgribende folger af bogtrykkerkunstens opdagelse. Man har endelig fæstet sin betragtning ved de samtidige politiske forhold, der ligesaameget var til fremme af reformationen, som forandrede forhold vilde have gjort den umulig. Og ingen vil kunne negte, at alle disse omstændigheder har havt sin store betydning baade med hensyn til reformationens begyndelse og videre udvikling. Kun dette paastaar vi, at alt dette ikke vilde have været istand til ad den rene udviklingsvej at skabe nogen reformation. Hvad der kan naaes paa denneijS

maade, ad denne vei, det er i det høieste en renais-sance, men ingen reformation.

Hele det foran reformationstiden gaaende aarhundrede havde været ligesaa overbevist om, at en reformation var absolut nodvendig, som det forgjæves havde forsøgt at løse opgaven. Det ene reformatoriske kirkemøde efter det andet var blevet atholdt, snart var kirkens bedste, lærdeste og frommeste mænd samlede i l'isa, snart i Konstants, snart i Basel for at raadslaa om midler til at reformere kirken «baade paa lemmer og hoved», hele det 15de

aarhundrede opbruger hele sin rige aandelige kraft for at naa et maal, som alle er enige om maa naaes. Men der er ingen tvil om, at man ved aarhundredets ende var længere fra maalet end ved dets begyndelse. Det var bleven historisk fastslaaet, at en reformation var umulig i kraft af en ren historisk udvikling. Derfor tror vi, at kirkehistorikeren Kahnis, denne saa dybe og aandfulde mand, har ret, naar han siger, at alle forsog paa pragmatisk at forklare reformationen tilsidst bliver staaende foran en hemmelighed, der kan udtrykkes i dette ord: guddommelig kaldelse. Lader historien sig ikke forklare som et spil af tilfældigheder eller som en udvikling af naturnødvendigheder, viser det sig fremdeles, at den ene mand Luther har udrettet, hvad der før viste sig umuligt, er det endvidere øjensynligt, at denne mand baade kommer i rette tid, netop da, naar alt ligesom er lagt tilrette, naar alt ligesom venter paa det forløsende ord, og at han tillige indehar alle de betingelser, er udrustet med summen af alle de egenskaber, der er fornødne til udførelsen159

af den store gjerning, saa formaar vi fra vort synspunkt kun at betragte den lutherske reformation som frugten af den mands arbeide, der har et guddommeligt kald i historien.

Der har været skrevet meget og skrevet dygtigt om Luthers aandelige udvikling fra hans barndom af, indtil han staar der fuldt rustet til sin gjerning. Men vi mindes ikke at have stødt paa en nævneværdig ren psykologisk analyse af hans indre liv. Og dog vilde en saadan have frembudt overmaade meget af den største interesse. Rent psykologisk betragtet fremviser Luthers indre liv de største modsætninger, han minder i denne henseende ikke lidet om apostelen Paulus. Mod og frygt, standhaftighed og pirrelighed, silkeblødhed og jernhaardhed, sygelig uregelmæssighed og kjernesundhed staar tilsyneladende uformidlede ved siden af hverandre. Omendskønt disse forskjellige sider i Luthers natur visselig kan fores tilbage til et personlighedens enhedspunkt, der maaske kunde udtrykkes ved begrebet humor, saa vil det for selv den flygtigste betragtning snart vise sig, at der ad den rent menneskelige udviklingsgang ikke vilde være bleven en reformator hverken af studenten fra Erfurt eller af munken fra Augustinerklosteret i samme stael. Ad disse veie vilde der kunne have udviklet sig en vel ikke fint, men dog sprudlende begavet humanist, eller nervøs, udtæret asket, kun ikke den Martin Luther, som alle kjender af historien; med hele sin dybe og rige naturlige begavelse vilde han ikke være bleven den epokegjørende historiske personlighed. Dette pius, som kommer til, denne nye indsats i hans liv, der samleri6o

og forklarer hans naturs forskjellige sider og gjør en reformator af munken, det er den guddommelige naade, grebet i en tro, der er udtrykket for en gjenfødt personligheds hele energi. Som det, objektivt betragtet, er det guddommelige kald, saa er det, subjektivt seet, den levende tro, der har skabt den reformator, ved hvis firehundredeaarige fødselsdag hele den lutherske kirke holder fest. Derfor er ogsaa udviklingen af Luthers religiøse liv, som vi senere vil tage i øiesyn, hovedsagen, naar man vil forstaa hans gjerning.

Dersom man vilde lade en romersk katholik fælde dommen over Luther, da maatte en saadan ud fra sit standpunkt betegne ham som kjætter og schismatiker paa en gang; kjætter, foreli han lærer anderledes end den romerske kirke, schismatiker, fordi han har dannet et kirkeligt samfund, der ikke staar i kirkelig forbindelse med den almindelige, med den eneste saliggjørende kirke. Ja, en romersk katholik maatte endog have sagt, at selvom Luther og hans tilhængere ikke havde været kjættere, ikke havde fulgt en fra romerkirken forskjellig læreform, men kun var schismatikere, og som saadanne altsaa havde stillet sig udenfor storkirken, saa vilde baade han og hans venner være under fordømmelsen. Og han vilde til støtte for denne sin dom have kunne paaberaabe sig, ikke blot flere pavelige banbuller, men endog selve kirkefaderens Augustins ord: «Udenfor den katholske kirke kan aldeles ikke haves nogen frelse. Man kan have kirkelige værdigheder, man kan have sakrament, man kan synge haleluja, man kan svare amen, mani6i

kan holde fast paa evangeliet, man kan baade have og prædike troen i navnet Faderens og Sønnens og den Helligaands, men intetsteds uden i den katholske kirke kan man finde frelsen». Det vil derfor ind-sees, at man fra et protestantisk synspunkt ikke kan dvæle ved Luthers gjerning uden tillige at gaa ind paa spørgsmaalet om reformationens historiske berettigelse.

Som alt, hvad der har sin tilværelse i denne verden, er underkastet den historiske udviklings lov, saa er dette tilfældet ogsaa med Kristi kirke, der efter sin stifters ord skulde udvikle sig fra et senneps-korn til det store træ.

Da nu kirken paa den ene side er forlenet med guddommelige kræfter, og da paa den anden side dens medlemmer bestaar af syndige mennesker, saa er det klart, at al sund kirkelig udvikling er betinget af, at det guddommelige faar gjennemtrænge det menneskelige. Sker ikke dette, da kommer udviklingen ind paa skjæve spor, og muligheden herfor er altid forhaanden. Fordi noget er blevet til i kraft af udviklingen, derfor kan det ikke uden videre stemples som berettiget, som stemmende med den guddommelige vilje. Derfor tiltrænges der en rettesnor, efter hvilken enhver udvikling maa bedommes og korrigeres. Og en saadan rettesnor haves i det nye testamentes skrifter. Denne betragtningsmaade danner en af de dybeste modsætninger mellem den protestantiske og romerske kirke. Katholikerne siger: Kirken har Guds aand, den kan ikke feile. Protestanterne siger: Kirken kan feile og har feilet, dens udvikling skal altid bedommes og rettes efter skriften. Den katholske

betragtningsmaade er meget gammel, den lader sig forfølge lige op i det andet aarhundrede, da traditionsbegrebet begyndte at danne sig. Men dersom alt, hvad man har tradition for at have været skik og brug inden kirken, derved ogsaa er blevet anerkjendt som guddommelig berettiget, da er der givet det videste spillerum for alle de misligheder og misdannelser, alle de menneskelige synder og skrøbeligheder, som enhver historisk udvikling i denne syndens verden altid er belemret med. Vistnok var ikke oldkirken ganske blind for, at det apostoliske skriftord ogsaa har noget at sige, naar talen er om udviklingen; men paa grund af en flerhed af omstændigheder blev der aldrig gjort noget egentligt alvor med at bringe skriftprincipet i anvendelse. Hvor tradition og skrift stod i modsætning til hinanden, der søgte man ikke at rette traditionen efter skriften, men at fortolke skriften i overensstemmelse med traditionen for saaledes at bringe samklang tilveie. Ingen kan da forundre sig over, at kirken i den i aandelig henseende saa udsvævende middelalder kom til at udvikle sig saaledes, at en mand fra aposteltiden umulig vilde have kunnet gjenkjende den. Det er sandt, benævnelserne er de samme, men selve sagen er bleven en ganske anden. Var kirken i aposteltiden «Herrens hus» eller «Herrens legeme», hvis lemmer ved troens usynlige baand var forenede med sit himmelfarne hoved, saa var kirken nu bleven et stort verdensrige, hvis synlige hoved krævede sig anerkjendt som Kristi statholder paa jorden og som saadan i besiddelse af al magtfylde baade aandelig og verdslig. Var kirkens tje-_i63

nere tidligere intet andet end ordets tjenere og sakramenternes forvaltere, saa var de nu blevne et jodisk presteskab, mellemmænd mellem folket og Gud, hierarcher, eier ikke bluedes ved at kalde sig underguder paa jorden. Havde sakramenterne for været naadens bærere og formidlere for de troende, saa var de nu for det første blevne overgroede af snylteplanter, dernæst lemlæstede og havde endelig antaget karakteren af et slags magiske tryllemidler, der virkede uimodstaaelig «af gjort gjerning.» Var de afdode hellige i den ældste tid de manende forbilleder, hvis «tro» det gjaldt at efterligne og efterfølge, hvis vidnesbyrd* det gjaldt at holde fast ved, saa var de nu rykkede op til væsener af engles rang, til forbedere hos Gud, til mellemmænd mellem himmel og jord, paa samme tid som jomfru Maria var bleven himmeldronningen, der stod for bevidstheden saa at sige som den fjerde person i guddommen. Havde omvendelse fra de døde gjerninger og tro paa Guds søn fordum været den eneste vei til syndernes forladelse, til frelse og fred, saa var nu traadt istedet herfor askese, bodsøvelser og deslige ting, ikke at tale om de tilfælde, da man handlede slig med det arme folk, at dette troede at have faaet tilkjøbt sig alle sine synders forladelse for klingende mynt. Det er sandt, alt dette væsen var ikke blevet til paa en gang, det var et produkt af en udvikling, hvis historiske aarsager det ikke er vanskeligt at eftervise. Men netop denne omstændighed er det mest talende vidnesbyrd for den protestantiske opfatning, det uimodsigelige bevis for, at den kirkelige udvikling maa korrigeres af skriften, hvis man ikke164

vil lade det komme derhen, at kirken tilslut ophorer at være kirke.

Er da reformationen saaledes i sin gode ret, saa er den tillige afslutning af en reaktion inden kirken mod den ubibelske udvikling, der er ligesaa gammel, som denne selv. Reformationstidens lærde dvælede med flid ved fortidens «sandhedsvidner

i

senere tider har mere end en gang fremdraget for betragtningen «reformatorerne for reformationen.» I\Ian vil

finde disse inden alle klasser af samfundet, fra klostrene til pavestolen, fra uoplyste bønder til de lærde ved universiteterne. Nogles ord blev som raabende roster i ørkenen, andres optræden slog an i videre kredse, nogle indlagde sig ære og berømmelse ved sin opposition, andre blev martyrer for sin overbevisning. Med sin kritik, med sin protest, med sit skriftprincip er reformationen i det 16de aarhundrede den lykkelige realisation af et arbeide, der i et aartusinde havde optaget flere af kirkens mænds bedste kræfter. Naar den protestantiske kirkes afvigelser fra den i en falsk, ubibelsk udvikling stagnerede romerske kirke stemples som hæresi, som kjætteri, saa er det en beskyldning, der igrunden blot kan geraade den til ære og ros.

Vi tager dernæst under overveielse schismaet, bruddet med storkirken. Der kunde i denne henseende være saare meget at sige; vi indskrænker os til at bemerke følgende.

I henseende til kirkens ydre forfatning og organisation er der hverken af menighedens stifter eller af hans apostle givet nogen direkte forskrift; kirken har saaledes den fuldeste frihed til at indrettesig saaledes, som tidsomstændighederne gjor det hensigtsmæssigt; selvfølgelig har den under dette altid at tage hensyn til, at den ikke paa noget punkt kommer i strid med det aabenbarede ord. Sporger man, hvorledes kirken historisk viser sig at være organiseret ved den apostoliske tids afslutning, saa er svaret følgende: Kirken bestaar af en række, over hele den græsk-romerske verden spredte, menigheder, der vel deler med hverandre tro og haab og vel holder fast paa aandens enhed i fredens baand, men som i henseende til, hvad vi kunde kalde kirkeregimentet, er aldeles uafhængige af hverandre. Der foreligger ingen guddommelig befaling for, at kirkeforfatningen skal være independentistisk; men at den var dette ved enden af iste aarhundrede efter Kristus, derom kan der ikke disputeres. I spidsen for hver menighed staar en samling af presbytere eller ældste; diakoner gaar dem tilhaande paa forskjellige maader. Der foreligger intet forbud mod, at disse selvstændige, uafhængige menigheder kunde udvortes slutte sig sammen i en stor organisation. At dette skede i tiden nærmest efter Konstantin den store, at kirken, istedetfor som tidligere at bestaa af en flerhed af uafhængige menigheder, kom ved denne udvikling til at bestaa af en stor konføderation af afhængige menigheder, var visselig baade en historisk nødvendighed og tillige efter Herrens vilje og plan. Ingen bestrider de store kirkefædres ret til paa den store samling, den store konføderation af menigheder at anvende alle de herlige udtalelser, der forefindes i Guds ord om Herrens kirke. Vi giver den vort fulde bifald,166

naar de kalder sin samtids forbundne menigheder en Guds ståt, - naar de sammenligner den med Noahs ark, der svævende paa de brusende vande gjemmer inden sig de sjæle, der skal frelses, naar de sammenstiller den med enken af Sareptas krukke, der aldrig manglede olje, eller naar de ligner den med dronningen af Saba, der forbauses over de bestandig nye undere i sin fraværende herres skatkammer. Men paa samme tid maa vi nedlægge den mest bestemte protest mod de samme fædre, naar de, blendede af herligheden ved denne kirkens ydre organisation og den hermed forbundne udvortes magtstilling, sammenblandede det synlige med det usynlige og gjorde tilslutning til kirkens ydre organisation til en uomgjængelig betingelse for at kunne blive salig. Ligeoverfor en saadan paastand er det at merke for det förste, at Guds ord aldrig har sat tilslutning til en ydre konføderation som nogen frelsens vei, for det andet at samme konføderation, netop som den havde dannet sig, aabenbarlig vilde have oplost sig igjen, hvis den ikke var bleven holdt sammen ved hjælp af verdslig magt, og for det tredje, at den aldrig havde været fuldstændig, aldrig omfattet alle kristne menigheder. Den gammelkatholske kirke var i flere henseender et geografisk begreb, idet den havde dannet sig i overensstemmelse med det romerske riges mu-nicipial- og provinsialforfatning. De menigheder, der var grundede udenfor rigets grænser, stod i virkeligheden udenfor storkirken, ligesom der indenfor selve rigs-grænserne, som f. eks. paa Cypern, var menigheder, hvem det lykkedes at bevare sin selvstændighed og uafhængighed.167

Hertil kommer endnu en anden omstændighed. Omtrent ved middelalderens midte blev den gammel-katholske kirkekonfoderation som bekjendt sprængt, idet den græske og romerske kirke gjensidig satte hinanden i ban, eiter forst ganske at have hævet enhver kirkelig forbindelse med hinanden. Paa reformationstiden er kirken en delt, en splittet. Kirken i vesten har ikke mere ret end kirken i osten til at proklamere sig som den eneste saliggjorende.

At der ved reformationen skede en ny kirke-spaltning, det var ikke dens skyld. Var den samlede kirke i en saa hoi

grad kommen ind paa ubibelske stier, da var det ogsaa dens hellige pligt at lade sig reformere i sin helhed, naar besøgelsestiden var kommen, ligesom det tidligere havde været jodefolkets pligt i sin helhed at antage kristendommen. Men i det 16de aarhundrede skede det selvsamme som i det iste: en større minoritet lader sig føre ind paa de nye spor, medens en endnu større majoritet dels frivillig, dels tvungen ved ydre vold stagnerer i det gamle og udstøder og fordømmer minoriteten. Det er det gamle sporgsmaal om minoritetens ret, der atter kommer frem ved reformationen; vi taler her selvfølgelig ikke om den politiske, men om dens kirkelige ret. Spørgsmaalet havde ofte været oppe i tidernes løb fra de puritanske donati-sters periode og senere, hvergang mere eller mindre talrige sekter havde dannet sig i opposition til den katholske kirke; det var kun blevet løst ved brutal anvendelse af sverd og baal, man havde ikke taget i betænkning at hævde kirkens ydre enhed ved at skabe en ny klasse af martyrer. Idet reformationen_i68_

gik tilbage til skriften, maatte selvfølgelig dens betragtning af kirken og kirkens enhed blive en ganske anden end den, som en tusenaarig skjæv udvikling havde skabt. Saa man i kirken ikke et udvortes, hierarkisk verdensrige, men et Herrens hus, en samling af troende, da maatte ogsaa den kirkelige enhed ikke være at soge i ydre tilslutning til en stor majoritet, men ved at holde fast paa «ham, som er hovedet, Kristus.» I kraft heraf har reformationskirken med den fuldeste grund hævdet sin rot til at bestaa, ikke som en sekt, men som en ret kirke. Spørgsmaalet om mange eller faa har i denne sammenhæng intet at sige: Kirken er der, hvor Guds ord rettelig forkyndes og sakramenterne rettelig forvaltes.

Vi slutter disse betragtninger med at lade Luther selv tale.

Ja, siger de, vi papister er forblevne i den forrige gamle kirke fra apostlernes tid, . . men I er faldne fra os og er blevne en ny kirke imod os. Svar; Om jeg nu beviste, at vi har holdt fast ved den rette, gamle kirke, ja at vi er den rette, gamle kirke, men I er faldne fra os, det er fra den rette, gamle kirke 1

For det første vil ingen negte, at vi saavel som papisterne bliver kristne ved den hellige daab. Nu er daaben ikke noget nyt, som vi har opfundet i denne tid, men det er netop den samme gamle daab, som Kristus har indsat, og hvormed apostlerne og den første kirke og siden alle kristne til denne dag er blevne døbte. Har vi nu den samme daab og er døbte med den, da tilhorer vi visselig den samme gamle og almindelige kirke, som er lig med os, og vi med den.169

For det andet kan ingen negte, at vi har det samme alterens sakramente saaledes og just saaledes, som Kristus selv har indsat det, og apostlerne og siden den hele kristenhed har brugt det, og saaledes æder og drikker vi med den hele gamle kristenhed af et bord og modtager med den det samme gamle sakramente og har ikke lagt noget nyt dertil eller gjort det til noget andet. . .

For det tredje kan ingen negte, at vi har det rette gamle nogle-embede og bruger det ikke til noget andet end til at binde og lose synden mod Guds bud, saaledes som Kristus har indsat det, og apostlerne og den hele kristenhed har brugt det. Har vi altsaa nogle-embedet sammen med den gamle kirke, saa er vi derfor ogsaa just den gamle kirke, eller vi er i den. . .

P'or det fjerde kan ingen negte, at vi har præ-dike-embedet og Guds ord rent og rigeligt, at vi lærer og arbeider flittigen, uden tilsætning af nye, egne, menneskelige lærdomme, saaledes som Kristus har befalet, og apostlerne og den hele kristenhed har gjort. Vi opdigter intet nyt, men vi holder fast paa og bliver ved det gamle gudsord, saaledes som den gamle kirke har gjort. Derfor er vi den rette gamle kirke. . .

For det femte kan ingen negte, at vi har fælles med den gamle kirke det apostoliske symbol, den gamle tro, som vi bekjender uden at forandre noget eller lægge noget nyt dertil; derfor tilhører vi den gamle kirke og er et meel den. . .

For det sjette kan ingen negte, at vi har en fælles bon med den gamle kirke, det samme fader-170

-vor, som vi ikke lægger noget nyt til, at vi har de samme salmer og med endrægtig mund og hjerte lover og priser Gud, saaledes som apostlerne har lært og apostlerne og den gamle kirke liar gjort. . .

For det syvende kan ingen negte, at vi med den gamle kirke holder fast paa og lærer, at man skal ære det verdslige regimente og ikke tvinge det til at kysse pavens fodder. . .

For det ottende kan ingen negte, at vi priser og ophøier egtestanden som en guddommelig og velsignet ordning og skabning. Vi har ikke opdigtet den og dens brug, endnu mindre har vi med en ny lære forbudt den. Vi er forblevne i den gamle regel, og dermed er vi den gamle kirkes rette lemmer.

For det niende kan ingen negte, at vi har de samme lidelser, som vore brodre i verden . .; det gaar os ligt med den gamle kirke, vi er som denne lig den herre Jesus paa korset. . .

For det tiende kan ingen negte, at vi ikke udgyder blod, dræber eller tager hevn, som vi ofte har kunnet og endnu kan gjøre; men som Kristus, apostlerne og den gamle kirke har gjort, saa taaler ogsaa vi, vi beder (for vore modstandere) i litanierne og prædikenerne i vore kirker, saaledes som Kristus har lært og den gamle kirke ligesaa, saa at vi ogsaa i denne henseende holder os til den gamle kirkes væsen.»

II.

For enhver, i hvis natur der ligger lyst og trang til opposition, maa det være et tiltrækkende syn171

at betragte Luther i hans reformatoriske virksomheds første tid, denne, hans storm- og trængselsperiode, da han, denne ene mand, denne fattige munk, kjæmper sin kamp med verdens 2 største magter, paven og keiseren, denne hans oppositionstid, da han uden barmhjertighed omhugger det gamle raadne træ, og uden at skjælve paa haanden antænder torpedolunten under den gamle ark. Denne Luthers opposition er imidlertid, nærmere beseet, af en saa eiendommelig natur, at den ikke vil kunne rettelig forstaaes, uden man ser den i belysning af de reformatoriske principer, der var resultatet af hans religiøse udvikling. Denne tager vi altsaa først i øiesyn.

Martin Luther var udgaaet fra et fromt fædrene-hus, hans ungdom var henlevet under stor armod og strengt arbeide, senere havde en barmhjertig families understøttelse lettet ham byrden, og han var bleven en livsfrisk juridisk student. Da er det, at en religiøs krisis indtræder i hans indre liv, hele hans naturs energi samler sig for at gribe det evige. Det er frygten, angsten, som er det fremherskende, og som driver ham ind i klosteret. Thi klosterlivet er jo efter tidens betragtning det «religiøse liv» i udmerket forstand, at omvende sig og at gaa i kloster er fuldkommen ensbetydende begreber; for den, der med alvor vilde «forarbeide sin saliggjørelse», kjendte tiden kun et ufeilbart middel: Askesen. Saa har han da faaet et nyt maal at kjæmpe for, og han optager arbeidet med det fuldeste alvor. Fasten, vaagen, selvpinsler, læsning af bonner, stille selvbetragtning, kort, hele det asketiske apparat72

kommer til nnveiidelse. iVIen alt er til ingen nytte; et oprevet, nervøst sjæleliv, fuldt at morke tanker, fristende roster og dybe anfegtninger er det eneste resultat, der opnaaes. Da er det, at han bliver fort tilbage til clen gamle kirkes frelsesvei, til den bibelske, paulinske tro paa frelsen af naade uden menneskelig fortjeneste, da er det, at han lærer betydningen af ordet i det apostoliske symbol: Jeg tror syndernes forladelse.» Denne den bibelske kristendoms grundtanke, at mennesket retfærdiggjøres ved troen alene, uden lovens gjerninger, havde saaledes Luther personlig tilegnet sig, efter tidligere forgjæves at have forsogt gjerningernes, bodsøvelsernes ufremkommelige vei; som denne grundtanke blev midtpunktet i hele hans aandelige syn, hele hans religiøse liv, saa blev den ogsaa netop derved tillige r efor mationens förste og store princip. Som reli-gios personlighed — og uden at betragte ham fra denne side vil man kun faa en skjæv opfatning baade af ham og hans gjerning — samler hele hans dybe og sterke natur sig omkring dette ene punkt: Troen paa den frie naade. Det er denne tro, aldrig vaklende, altid urokkelig, der gjør ham til den modige, seierrige, uovervindelige reformator. Det er i kraft af denne, at han baade river ned og bygger op.

Fra Erfurt til Wittenberg, fra klosteret til universitetet, det er det næste trin i Luthers liv. Den mere frie bibelske retning, der tidligere havde slaaet rod paa sidstnævnte sted, faar nu sit rette stempel. Som doctor i den hellige skrift, som professor i Wittenberg skulde snart den hele verden lære ham at kjende.173

Det er med reformationen som med saa mange andre store begivenheder i verdenshistorien: en tilsyneladende ringe og hverdagslig begivenhed danner dens ydre foranledning. Thi der, hvor fængstof-fet ligger færdigt, skal

der kun en eneste liden gnist til for at antænde det. Rom var i samme forfatning, som saa mange gange baade for og siden, Rom trængte til penge, mange penge. Renaissan-sens paver havde mange udgifter; fremfor alt var den paabegyndte ombygning af Peterskirken en afgrund, der slugte alt. Saa greb man til at spekulere i «tyskernes synder,» og afladshandelen var i fuld gang.

Dette uvæsen var forholdsvis nyt inden kirken. Vistnok havde man oftere omsat lidelser af kanoniske straffe til ydelse af en pengebod, og ud fra dette synspunkt maa ogsaa afladshandelen forklares. Men uvæsenet havde først taget rigtig fart, efter at pave Sixtus den fjerde i 1477 havde fremsat den af tidligere paver forkastede anskuelse, at Kristi statholder i kraft af sin forbøn ogsaa havde raadighed over sjælene i skjærsilden. Snart uddannedes nu den theori, at paven havde ret til at tilgive baade levende og de døde i skjærsilden deres synder, «efter at de havde gjort en god gjerning,» det vil sige, efter at der var ydet paven penge. Sandheden byder dog at bemerke, at der for de levendes vedkommende udkrævedes, at de «gjorde pønitense og omvendte sig.» Men i virkeligheden, i livet blev der ikke lagt nogensomhelst vegt herpaa, afladspræ-dikanterne forkyndte uden at faa nogen irettesættelse af sine kirkelige overordnede, at naar pengene_ 174

klang i kisten, saa for ogsaa sjælene ud af skjærsilden.

Det var Tysklands storste kirke fyrste, erkebiskopen af Mainz, der, mod at beholde halvdelen al nettoudbyttet, havde forpagtet afladshandelen i sit fædreland, og han havde i Johan Tezel fra Leipzig fundet en ligesaa begavet som fræk afladsprædi-kant. Den moralske forbitrelse, som dette uvæsen havde vakt inden det tyske folk, og som visselig ikke blot beroede paa kristelige, men ogsaa paa nationale interesser, fandt nu i Luther sin rette kirkelige talsmand

Luthers opposition mod afladshandelen, denne hans første optræden, der bragte ham i strid med det bestaaende, er af udelukkende religiøs natur, udelukkende skeet for at fremme religiøse interesser og udelukkende fort med religiøse vaaben. Retfær-diggjøres mennesket alene ved troen paa Guds naade, saa var der selvfølgelig ikke nogen plads for den < aldeles uhørte naade», som afladshandleren prædikede; meget mere maatte det jo stille sig saa, at jo mere tillid man fattede til den naade,;, der var at faa kjøbt for penge, desto længere bort kom man fra den naade, der er en synder kjøbt ved Kristi blod. Det var ogsaa at merke det ydre, at afladshandelen kun havde denne ene virkning: at gjøre den urolige sikker, at gjøre den sikre fræk, saa ringeagt og foragt ligeoverfor det Guds ord og de naadens midler, der tilbyder og rækker den søgende sjæl Guds naade, tiltog i en foruroligende grad, naar forholdene betragtedes ud fra et alvorligt synspunkt.Da Luther den 31te oktbr. 1517 opslog sine 95 theses om bod og aflad paa dorene af slotskirken i Wittenberg, gjorde han blot en gjerning, som hans samvittighed havde tvunget ham til at udfore. Men uagtet visselig grunden til hele den lutherske reformation blev lagt ved denne leilighed, saa var dette ingenlunde hans tanke og mening. Det var en akademisk kamp, han mente at have begyndt, men ingen strid med kirke og pave. Ligesom han troede, at erkebiskopen selv vilde være den förste til at fordomme det uvæsen, der blev drevet i hans navn, saa var han ikke et øieblik i tvil om, at han havde paven og kirken med sig; at kirkens overhoved aldrig vilde kunne støtte denne skjændsel, det var hans dybeste overbevisning. Men derom kan der ikke være nogen tvil, at idet Luther ud fra sit paulinske standpunkt udviklede læren om boden, idet han sagde, at enhver kristen, der angrer og fortryder sine synder, har syndernes forladelse uden at behove nogetsomhelst afladsbrev (Thesis 37), og at han er delagtig i alle Kristi og kirkens goder, selv om han ikke har aflad (Thesis 38), saa pavens gjerning kun kan bestaa i at forklare for den enkelte kristen og styrke ham i troen paa, hvad der allerede er givet ham af Gud (Theses 6 og 38), idet Luther udtalte disse synsmaader ud af en overbevisning, der aldrig tillod ham at tilbagekalde dem, da havde han allerede mod sin vilje og uden sit vidende ulægelig brudt med hele den bestaaende kirke. Trods begyndelsen er saa ganske uden nogen vidtrækkende plan, saa tilsyneladende ringe og bramfri, saa er den ikke desto mindre af den art, at der efter deni ;6

31te oktober 1517 kun kan være tale om to ting: enten maa kirken bryde meel sin tidligere ubibelske udvikling, eller ogsaa maa den udstøde Luther, og denne maa danne et nyt samfund. Thi Luther af 1517 har i virkeligheden ikke noget rum inden middelalderens romerske kirke.

Hvorledes det ideelle brud bliver et faktisk, hvorledes de reformatoriske, i de 95 theses spirende tanker træder frem, hvorledes oppositionen bliver mere og mere bevidst fra det ene punkt til det andet, hvorledes kampen blusser op over hele linjen, dette gaar vi nu over til at tage i oiesyn, idet vi følger Luther fra Wittenberg til Wartburg.

Den nærmeste følge af de 95 theses var en literær strid mellem Luther paa den ene side og en flerhed af den gamle slendrians forsvarere paa den anden side, som f. eks. dominikaneren S}-1 vester de Frierias, prokansleren ved universitetet i Ingolstadt Johan Eck, overkjætterdommeren i Köln Jakob von Hoogstraten o. fl. For Luther havde denne strid kun denne ene folge, at han fæstnedes og modnedes mere og mere i sine nye synsmaader. For hans person derimod syntes kun frugten at blive den, at kjætterdommen hang mere og mere truende over hans hoved. Rom havde paa grund af flere omstændigheder liden lyst til at lade det komme til det yderste; man slog altsaa ind paa underhandlingernes vei for med det gode at bringe den urolige munk til at tilbagekalde sit kjætteri. Enhver kan imidlertid forstaa, at de forhandlinger, der blev forte mellem Luther og den pavelige kardinallegat Cajetan, ikke kunde føre tilnoget andet resultat end at bringe modsætningen mellem det gamle og det nye frem til større klarhed. Naar den ene gik ud fra skriftens ord, den anden fra de faktiske tilstande, der var blevne til i kraft af en mod skriften stridende udvikling, da kunde der ikke blive tale om nogen enighed, og Luther var for dybt rodfæstet i sit standpunkt til, at han skulde kunne tilbagekalde lærdomme, som ingen kunde modbevise af skriften. Endnu er der dog ikke tanke om noget brud med paven; Luther befinder sig nu i samme stilling, i hvilken saamangen mand senere har været, der paa en gang søgte at reformere og at holde fast paa romerkirkens overhoved, han appellerede fra den slet underrettede til den bedre underrettendes pave. Men den «bedre underretning», som denne kunde tilegne sig, file intet andet udtryk end en bulle, der uden at nævne Luthers navn udtalte fordømmelsesdommen over den anskuelse vedrørende aflad, som af -nogle» var bleven sat i omløb. Idet Luther svarede herpaa med at appellere fra paven til et almindeligt koncil (28de november 1518) havde han i virkeligheden bevidst brudt med pavedømmet.

Nye forhandlinger fandt sted det følgende aar under den bekjendte og skjæbnesvangre disputats i Leipzig mellem Luther og Eck, selvfølgelig med samme resultat som tidligere. Forhandlingerne har dog denne gang ikke til hensigt at faa forlig istand, Eck ser sit maal i at bringe det til klarhed, at Luther er frafalden fra kirken, hvorfor alle forhandlinger snart udelukkende kommer til at dreie sig om det pavelige primat og dettes guddommelige ret. Vor

reformator ser nu i dette vistnok noget, der er blevet til ifolge den guddommelige styrelse af historiens gang, medens han ikke paa nogen maade vil indrømme, at pavemagten er til i kraft af nogen guddommelig indstiftelse, med nogen guddommelig ret. Naar man lyder paven, saa er det en lydighed mod Guds førelse paa samme maade, som naar man boier sig for tyrkens magt. Idet Luther gaar ud fra, at hvad der i Math. 16 er sagt til Petrus, det gjælder alle kristne, saa opstiller han videre den lære, at nøgle-embedet ikke tilhører nogen enkelt, men den hele kirke, og videre, at denne ikke er andet end samlingen af alle rette kristne, og at den vistnok er et monarki, men at kun Kristus og ikke noget menneske er dens hoved. Saa ligetil og selvsagte, som disse tanker nu synes os, saa radikale var de selvfølgelig dengang; rækkevidden af dem blev ogsaa mere og mere klar for Luther dag efter dag. Enten jeg vil eller ikke, saa tvinges jeg daglig til at blive mere oplyst,» skriver han. Den fortgang paa oppositionsveien, der maatte blive en følge heraf, har givet sig udtryk saavel i skriftet af 15 IQ om «det hoiværdige sakrament , som i hans to store arbeider fra det følgende aar.

I førstnævnte bog protesterer han mod den ubibelske skikkelse, i hvilken nadverden forefandtes inden kirken, lige tvert imod Kristi indstiftelse og klare ord, og han forlanger et almindeligt koncil, der skal gjenirtdføre sakramentet i begge skikkelser. Paa samme tid erklærer han den romerske kirkes lære om 7 sakramenter for en fabel; den prestelige stand skal føres tilbage til det almindelige preste-179

dømme, de kirkelige bestemmelser har ingen absolut bindende kraft, troen paa skjærsilden hviler paa usikker grund, alle gjerninger, der sker i og af tro, er uden forskjel lige gode, og udenfor disse gives delingen god

gjerning o. s. v.

Af endnu større betydning i oppositionel retning er Luthers to store reformatoriske hovedskrifter Ira 1520, med hvis tanker vi kortelig søger at gjøre os bekjendt.

Vi nævner først hans «Præl uclium angaaende kirkens babyloniske landflygtighed.» Saa skarpt, som han kunde det, angriber han i dette skrift den pavelige magt, under hvilken kirken har levet i en tilsand, der ei- lig den, i hvilken jøderne levede i Babylon i landflygtighed. Han forkaster det romerske inesseofifer, sjælemesserne, klosterløfterne og munkevæsenet, han protesterer mod den romerske bodslære, mod fortjenstligheden af ydre bodsøvelser, mod fjernelsen af kalken i nadverden, mod læren om skjærsilden, mod den sidste olje o. s. v. Af sakramenter vil han kun anerkjende de to, for hvis vedkommende en guddommelig indstiftelse fore-ligger. I henseende til nadverden protesterer han mod den romerske forvandlingslære. Hvad daaben angaar da afleder han hele kristenstanden netop fra denne, der gives ingen anden aandelig karakter end den, der skjænkes i daaben. Hans tale er i menighedens navn rettet til øvrigheden, hvem han opfordrer til at skride ind mod det herskende frafald. Hvad de evangeliske fyrster senere gjorde, idet de overtog kirkeregimentet, det er her fremstillet som øvrighedens pligt.i So

Vi fremtager dernæst Luthers andet store reformatoriske skrift fra 1520: «Til den tyske nations kristelige adel». Hvad han allerede havde antydet i sit nævnte verk, kommer her frem med fuld klarhed. Naar der er tale om forbedring af den kristelige stand», saa er intet at vente i saa henseende af dem, der hidtil har raadet i kirken; menighederne, lægfolket maa selv gribe, ind, og det er i egenskab af repræsentanter for menighederne, for lægfolket, at fyrsterne og de frie rigsstænder bliver opfordrede til at lægge haanden paa verket. Thi da alle i kraft af sin daab er prester og af geistlig stand, omendskjønt ikke alle, men kun de, der faar bemyndigelse dertil af menighederne, kan udove det kirkelige embedes funktioner, saa har ogsaa menighederne den fuldeste ret til selv at tage de kirkelige anliggender i sin haand. Da nu den verdslige øvrighed bedre end nogen anden er istand til at faa tilveiebragt et almindeligt koncil, saa bliver altsaa dette de verdslige myndigheders hellige pligt. Fordi nu Luther saaledes henvender sig til disse, derfor bliver der ikke synderlig tale om de misligheder vedrørende den kristelige lære, som det forlangte almindelige koncil skulde afhjælpe, men saa meget mere om de kirkelige misbrug, der burde afskaffer, misbrug, som havde været klagede over paa mere end en rigsdag, misbrug, som de store reformatoriske kirkemøder i det 15de aarhundrede ligesaa klart havde erkjendt, som de forgjæves havde søgt at bekjæmpe dem og faa dem al skaffede. Som saadant uvæsen, der skal afskaffes, nævner nu Luther en stor mængde. Kardinalernes antal skal formindskes,81

paven skal ikke gjøre krav paa udvidelse af sin verdslige magt, men meget mere anerkjende fyrsternes og øvrighedens vælde i sin af Gud givne selvstændighed, interdiktet skal afskaffes, ligesaa valfarterne, ligesaa de mange festdage, ligesaa munkenes betleri og luksus. Fremdeles reises der krav paa, at det kirkelige ban ikke skal misbruges, og at universiteterne skal reformeres, saa at ikke Aristoteles, men Paulus kunde blive theologiens hjørnesten. Endelig reises der krav paa, at cølibatet skal afskaffes, og at egtestanden, som Gud har givet fri for alle, ogsaa skal være tilladt for den geistlige stand.

Som Luther fra sit standpunkt saaledes nedbrød det ene stykke efter det andet af romerkirkens stolte bygning, saa at der knapt blev sten paa sten tilbage, saa havde Rom paa sin side kun et svar paa dette: fordømmelse, ban; med dette havde Rom talt sit sidste orel, medens Luther knapt havde sagt sit første. At kirkens synlige overhoved fordømte den rene, bibelske lære, det havde for Luthers overbevisning kun clen følge, at han ikke mere i ham kunde se en magt, eier i kraft af Guds forsyn indehavde kirkeregimentet; han havde nu sat sig op mod selve Kristus og skriften, altaa var han antikrist, fordømmelsesdommen fra Rom var «antikristens fordømmelige bulle». At Luther højtidelig lod denne opbrænde, var afslutningen af bruddet meel Rom.

Men at blive som kjætter udstødt af den romerske kirke, det havde fordum ganske andre vidtrækkende følger end nu til dags. Det «hellige romerske rige» var pavens sterke arm, der mere end en gang havde anvendt al sin kraft til a.t udføre den «hellige182

faders» beslutninger. Rigtignok var nu forholdene blevne ganske anderledes end tidligere, idet halve Tyskland alt

stod i brand, saa kravene paa den pavelige banstraales træden i kraft blev mødt med ligesaa mange protester fra de mest indflydelsesrige hold. Foreløbig blev saaledes fordømmelsesdommen over Luther som en røst i ørkenen; det var ikke pavens magt, men netop hans vanmagt, der var kommen til aabenbarede. Man maatte endog bide i det sure æble at gaa ind paa rigsstænderne-; krav paa at give den fordømte kjætter frit leide til Worms, hvor rigsdagen skulde tale rigets sidste ord i hans sag.

Fra Wittenberg til Worms, fra bansætning til at blive dømt i rigets aclit , det er det næste skridt paa Luthers oppositionsbane. Hans stilling er den samme; han «erkjender ingen anden autoritet end skriften i kirkens sag, hans samvittighed er bunden af det guddommelige ord. Ligesaalidt som han under sine forhandlinger med sine geistlige modstandere havde kunnet tilbagekalde, hvad der stod i samklang med skriften, ligesaalidt var det ham muligt ansigt til ansigt med keiser og riget at gjøre det. Da nu, som den store historiker Ranke har paavist, rigsstændernes stilling var den, at de nok kunde finde sig i, ja endog til en vis grad sympathisere med Luthers angreb paa det ydre kirkevæsens udartning og Roms mange misbrug, men aldeles ikke vilde finde sig i hans anfald paa den herskende kirkes lærdomme, saa var det klart, at Luthers sammenstod med kirken tillige maatte blive et sammenstød med riget; at bannet blev efterfulgt af rigets akt, var under disse omstændigheder en lige-83

frem og uundgaaelig nødvendighed. Til dette punkt havde altsaa Luthers opposition ført ham: ulægelig havde han brudt med kirken, han var bleven udstødt af denne, han var bleven dømt for tid og evighed; paa samme tid var han tillige bleven gjort «utlæg», udstødt af det borgerlige samfund, han var bleven som den, der maatte frygte for, at «enhver, der fandt ham, vilde slaa ham ihjel». Den ene mand var kommen i strid med begge den daværende verdens stormagter, og han var sterkere end dem begge.

Men længere kunde Luther ikke komme; striden havde udviklet sig til at blive ført tilbage til selve grundprinciperne, der gaves ingen flere magter at komme i strid med, oppositionen var ført til sin yderste grænse. Han er færdig med sin i forhold til samtiden saa radikale nedbrydende gjerning, idet han drager ind paa W artburg.

Vi søger nærmere at orientere os vedrørende denne side af den lutherske reformation.

Først vil vi da bemerke, at Luthers opposition udelukkende var af religiøs natur og skede i religiøse interessers tjeneste. Tvungen af sin religiøse over bevisning var han traadt frem uden nogensomhelst tanke om at blive den epokegjørende Reformator; tvungen af sin samvittighed maatte han fortsætte, trods han saa, at hvert af hans skridt førte ham frem mod, hvad derefter verdslig betragtning kun maatte betegnes som undergang.

For det andet viser det sig ligesaa klart, at som hans opposition var af religiøs art, saa var det ogsaa kun hans i Guds ord grundede sterke religiøse184

tro, der gjorde ham det muligt at fortsætte, som han havde begyndt. Vistnok var han af naturen udrustet med den egenskab, som vi kalder mod; man kan gjerne medgive, at han var en af de personligheder, der synes fodte til at merke sine omgivelser med sit præg. Dog er det ligesaa klart, at intet menneskeligt mod, ingen medfødt personlig overlegenhed vilde have strukket til i en kamp som Luthers. Det er bevidstheden om at have Gud med sig, den faste overbevisning om at føre hans sag. den urokkelige tro paa denne sags sandhed og seierskraft, det er dette, som er Luthers styrke, det er dette, som driver ham frem uden betænkelighed, uden frygt, det er dette, som holder ham oppe i de tungeste tider og farligste omstændigheder: det er hans tro, som gjør ham uovervindelig.

For det tredje bør det udhæves, at Luthers opposition var ligesaa nødvendig som berettiget. Den bevægelse i historien, der pleier at betegnes med navnet «liberalisme», har altid sin berettigelse, naar det gamle bliver raaddent og taber sin livskraft, saa noget andet maa sættes i stedet. Hvad der saaledes gjælder i almindelighed, det har ogsaa sin gyldighed, naar talén er om kirken. Vi har tidligere peget paa den daværende kirkes tilstand. Skulde denne blive anderledes, da maatte der selvfølgelig begyndes med at rydde urskoven, at nedhugge snylteplanterne, at afhugge udvæksterne, at oprykke med roden de raadne trær. Ligesaalidt som en reformation kunde komme istand blot hermed, ligesaa nødvendigt paa den anden side var det dog, at dette arbeide blev gjort og blev gjort först185

For det fjerde er det af vigtighed at holde fast paa, at hvor negativ, hvor nedbrydende end Luther optræder under det første afsnit af sin reformatoriske virksomhed, saa er han dog paa ethvert punkt ledet af positive grundtanker, som han aldrig en eneste gang afviger fra. Disse positive grundtanker, til hvilke hans religiøse udvikling havde fort ham, og hvis sandhed gik alt klarere og klarere op for ham, eftersom hans gjerning skred frem, disse principer, der tillige er den lutherske kirkes grundtanker, tager vi til slutning nærmere i øiesyn.

Luthers første og store grundsætning var, at naar talen er om kirkelige og kristelige spørgsmaal, saa er den hellige skrift den eneste gyldige og afgjørende autoritet. Dette var nu egentlig ikke nogen ganske ny eller inden kirken uhørt tanke; meget mere kunde man fremdrage en række af vidnesbyrd for samme fra alle tiders kirkelærere. Men, medens man tidligere var gaaet ud fra den kirkelige udviklings, den kirkelige traditions selvstændige berettigelse ved siden af skriften, saa var det Luthers og reformationens krav, at den kirkelige udvikling skulde korrigeres efter skriften. Kirkefædrene, paverne, koncilierne, alle kan feile, skriften alene er den ufeilbare autoritet. Hvad der ikke stemmer overens med skriften, det maa uden barmhjertighed fjernes.

Luthers anden og store grundtanke var den, at et menneske retfærdiggjøres ene og alene ved troen paa Guds naade i Kristo. Havde man tidligere gjort delagtighed i Guds frelsende naade afhængig af lydighed under kirken, af ydre bodsøvelser, af gode186

gjerninger, saa vendte nu Luther tilbage til apostelen Pauli klare lære oin retfærdiggjorelsen af troen. Med denne paulinske opfatning kunde nu hverken afladshandelen, bodsvæsenet, helgendyrkelsen, klosterlivet eller det øvrige asketiske apparat bestaa.

Luthers tredje og store grundtanke var, at kirkens væsen er de helliges samfund og altid forefindes der, hvor Guds ord rettelig forkyndes og sakramenterne rettelig forvaltes. Men er dette kirkens væsen, da er ogsaa ethvert kirkeligt samfund med rent ord og rene sakramenter en ret kirke, selv om man ikke staar i nogen kirkelig forbindelse med den romerske. At reformere denne fra dens uevangeliske væsen, det havde vist sig umuligt, Rom havde besvaret evangeliet med at slynge banstraalen over dets forkynder. Det var saaledes klart, at siden den gamle kirke ikke vilde lade sig reformere i overensstemmelse med evangeliet, saa maatte kirken bygges op fra nyt af.

Men heraf folger nu, at der efter oppositionen maatte komme en virksomhed af en anden art. Den nye kirke maatte opbygges; efterat alt, hvad der var stridende mod evangeliet, var bortfjernet, maatte selve de evangeliske principer positivt gjennemføres, eller med andre ord, reformationen maatte kirkelig organiseres efter evangeliet. Uden at betragte Luther i denne opbyggende, organiserende, konservative virksomhed er det kun den halve mands halve gjerning, man har taget i øiesyn. Vi gaar over til i næste stykke at gjöre denne side af reformationen til gjenstand for vor betragtning,187 III.

Det er med rette bleven sagt, at medens Luther i Worms udtalte sin personlige tro som enkeltmand, saa er det de protestantiske rigsstænder, der som repræsentanter for allerede organiserede evangeliske menigheder fremlægger sin bekjendelse for rigsdagen i Augsburg. Den periode i Luthers liv, der kan overskrives: Fra W art burg til Augsburg, betegner saaledes en organisations-tid for reformationen; Luthers gjerning, der tidligere havde været nedrivende i saa stor udstrækning, bliver nu væsentlig af opbyggende natur.

Den nærmeste aarsag til, at Luther saa sig nodt til, trods alle venners raad og alene støttet af sin urokkelige tro, at forlade Wartburg og optræde i Wittenberg paanyt, var, som bekjendt, det uvæsen, som de fanatiske billedstormere med Karlstad i spidsen var begyndt at drive baade i Zwickau og i den by, hvor Luther tidligere havde udfoldet sin virksomhed. Aanderne var slupne løs, det subjektivistiske sværmeri var i fuld gang, den falske aande-lighed havde naaet sit toppunkt. Det var ikke længer Luther, der nedbrød, hvad der stred mod Guds ord, det var sværmere, der vilde jevne alt med jorden; ikke skriften, men foregivne aaben baringer var bleven den eneste gyldige autoritet. Alle levninger fra den tidligere udvikling, som billeder og altere, krævedes tjernet, den geistlige stand skulde afskaffes, videnskaben banlyses, barnedaaben udryddes, og en menighed af lutter hellige skulde oprettes188

uden organisation. Man har mere end engang fra romersk hold veltet skylden for disse og lignende samtidige udskeielser over paa Luther, idet man har paastaaet, at sværmerne kun havde sagt K, hvor han havde sagt A, at disse kun havde udviklet konsekvenserne af hans principer. Men der gives ingen grund for saadan paastand. Thi, som der selv i hans mest lynende reformatoriske skrifter, som præludiet om kirkens babyloniske landflygtighed og henvendelsen til den tyske nations kristelige adel, ikke lader sig paavise nogetsomhelst udgangspunkt for de sværmeriske udskeielser, saa var han tillige selv den förste til med hele sin personligheds magt at optræde derimod. Og med denne hans optræden tager hans opbyggende, konservative gjerning sin begyndelse.

Den grundbetragtning, der adskilte Luther baade fra sværmerne i Nordtyskland og senere fra de reformerte i Schweiz, kan i korthed udtrykkes saaledes: Skriften er sandhedens kilde og norm, men ingen lovbog; i henseende til alt udvortes har kirken faaet frihed til at indrette sig saaledes, som udviklingen har vist det at være bedst og hensigtsmæssigt; alt, hvad der forefindes i den nuværende kirke som frugt af den tidligere udvikling, skal opretholdes, saafremt det ikke strider mod skriftens klare og bestemte ord; kun det, som er i strid med skriften, skal forandres eller afskaffes. Denne forening af kritik og konservatisme er en af ejendommelighederne ved den lutherske reformation. Vi vil soge at eftervise, hvorledes dette væsensmerke gaar igjen under Luthers hele opbyggende virksomhed.189

Som vi tidligere har antydet, var det Luthers oprindelige tanke at reformere kirken med fastholden af pavemagten. Vistnok vilde han ikke anerkjende, at denne grundede sig paa nogen guddommelig indstiftelse, men paa den anden side fandt han i Guds ord intet til hinder for, at kirken ifølge udviklingens ret havde et synligt overhoved. Da det nu viste sig, at pavemagten stillede sig udenfor evangeliet, saa var det Luthers næste tanke vistnok at afskafte denne, men at lade episkopatet, bispeværdigheden, blive staaende og at overdrage kirkeregimentet til samme. Kirkeforfatningen vikle da omtrentlig have seet ud som paa Cyprians tid, som i det tredje aarhundrede, da alle biskoper var jevnbyrdige og ikke kjendte eller anerkjendte nogen anden magt over sig end Gud. Det har aabenbart smertet Luther, at han maatte opgive denne tanke, idet kirkens samlede episkopat stillede sig i samme opposition til evangeliet, som paven. Denne smerte træder vemodigt frem ogsaa i apologien for den augsburgske bekjen-delse, naar det heder: «Vi har ofte forsikret, at vi er til det høieste tilbøielige til at opretholde den gamle kirkeordning og det biskopelige regimente, forsaavidt som biskopeme vilde taale vor lære og anerkjende vore prester. Men nu har biskoperne forfulgt vore og dræbt dem imod al ret. Derfor er det vore modstanderes skyld, at vi negter biskoperne lydighed; og vi har for Gud og mennesker ingen skyld herfor. Da vi er Gud skyldige at holde fast paa denne lære, saa maa vi lade biskoperne fare og være Gud mere lydige (end dem) vidende, at kirken er der, hvor Guds ord bliver lært rettelig-.»i go

Efterat Luther saaledes paa grund af omstændighederne maatte opgive episkopatet, var der da intet andet at gaa ud fra, end selve menighederne, af hvilke han afledede al kirkelig ret eller nogle-embedet-, som han pleiede at udtrykke sig. «Nøglerne», siger han gives den, som staar i troen fast paa denne klippe, (se Matth. 16, r6). Nu kan man ikke se hen til nogen person, som bliver staaende paa klippen; thi den ene fakler idag, den anden imorgen, ligesom st. Peter er falden. Derfor er der ingen bestemt, hvem nøglerne tilhorer, undtagen kirken, det vil sige dem, som staar paa klippen. Den kristelige kirke alene har nøglerne, ellers ingen. En prest forvalter nøgle-embedet, ikke paa egne, men «paa menighedens vegne». Som nu saaledes Luther maatte gaa ud fra menigheden, saa maatte han tillige, da denne menighed var uden embede, og havde sagt sig løs fra sine, evangeliet forkastende, biskoper, tillige gaa ud fra, at det evangeliske hyrdeembede ikke er noget andet, end en udstraaling af det almindelige prestedømme, til hvilket enhver kristen fødes ved daaben. Ingen af os,» saaledes lyder hans ord, bliver i daaben født til apostel, prædikant, lærer, sogneprest, men til idel prester fødes vi alle; af disse fødte prester tager, kalder og udvælger man sidenefter til disse embeder dem, der skal udføre saadant embede paa alles vores vegne». Og paa et andet sted: De, som nu kaldes prester, skal altsaa være lægfolk, ligesom de øvrige. Der er altsaa kun en udvortes forskjel, nemlig formedelst embedet, hvortil en kaldes af menigheden. Nogle af hoben udtages alene for iT9I

menighedens sted at forrette og skjotte embedet, hvilket alle har.» Men ligesaa bestemt som Luther betonede, at al kirkelig ret og al kirkelig tjeneste har sin grund i det almindelige prestedømme, ligesaa energisk fastholdt han

fra forst af nødvendigheden afdet kirkelige embede. Naar han taler om, at alle er prester, saa er det en theori; naar der handles om livets virkelighed, saa hævder han ligesaa bestemt, at der maa et ordentligt kald til, for at nogen kan optræde i menigheden. Hans betragtning fra forst af kan fremstilles saaledes: Da alle er fødte prester, er alle altsaa lige berettigede til at udføre de kirkelige funktioner. Men da dette ikke vilde kunne lade sig gjøre uden den allerstørste forvirring, saa indretter man sig for ordens skyld saaledes, at de alle indbyrdes ligeberettigede overdrager en enkelt at udføre, hvad alle havde ret til, men hvad omstændighederne forbyder dem at gjøre. Det er gjennem kaldelsen, at menigheden overdrager denne sin ret til den enkelte; derfor erklærer den augsburgske bekjendelse denne for nødvendig for enhver, der skal forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne, paa samme tid som Luther gjør gjældende, at den, der uden at være kaklet, vilde fremstaa i menigheden og gjøre krav paa at være berettiget til at udføre en eller flere af det kirkelige embedes funktioner, ogsaa maa bevise sin berettigelse hertil ved et guddommeligt tegn, saaledes som profeterne gjorde det.

Der kan ikke disputeres om, at denne betragtning, som man nu pleier at kalde den lavkirkelige, var udgangspunktet for Luthers kirkeorganisatoriske192

virksomhed. Det bor heller ikke forties, at Luther fastholdt denne betragtningsmaade til det sidste. Imidlertid skal det heller ikke lades ud af betragtning, at Luther tillige har fremholdt den anden side ved sagen, dette nemlig, at det kirkelige embede, forvaltningen af ordet og sakramenterne, er en paa Guds vilje hvilende guddommelig ordning, saa at altsaa denne, og ikke det almindelige prestedømme, til syvende og sidst er embedets virkelige grundvold.

Det er fornødent,» skriver Luther, «med hensyn til kirkens embede og styrelse, at der fremfor alt er et sikkert vidnesbyrd om, at man kan vide, at Gud har befalet og ordnet dette embede. Og fremdeles: Og ikke nok dermed, at saadant embede og befaling maa kjendes at være Guds embede og befaling, saa skal man ogsaa vicle og vise folkene hen paa, at den kraft, som skal skabe og virke saadant embede, ei staar i menneskets magt, men er Guds verk og kraft; det er, at det gjælder og sker, hvad embedet skal udrette og hvortil det er givet, ei fordi jeg siger eller gjør det, men i kraft af Guds befaling eller ordning. Betragter man den hele Luther, saa maa man sige, at hans kirkelige stilling er hverken den rent lavkirkelige eller rent høikirkelige, men foreningen af begge disse ensidige synspunkter; kirken er ham en levende organisme, der ligesaalidt bestaar af menighed uden embede som af embede uden menighed, men af begge dele tilsammen.

Men man skulde rigtignok have ment, at siden Luther saaledes, som ovenfor vist, begyndte med at aflede al kirkelig ret af menigheden, saa vilde han193

ogsaa have lagt dette til grund for den nye kirkelige ordning og ladet den nye kirke organiseres efter presbyterianske principer, saaledes som reformatorerne i Schweiz gjorde det. Uagtet vistnok Luther i en fuldkommen fri kirke saa mønstret for den rette art evangeliske ordning», saa vovede han dog ikke at organisere en saadan. «Naar man havde de folk og de personer, som med alvor vilde være kristne, da var en saadan ordning og indretning snart bragt istand. Men jeg kan og vil endnu ikke ordne efter saadan forsamling eller menighed; thi jeg har endnu ikke folk eller personer dertil . . . Vi tyskere er et vildt, raat, uregjerligt folk, med hvilket det ikke er let at bringe noget istand, uden at den høieste nød driver dertil.» Paa grund af menighedernes aandelige forfatning ansaa Luther det for aldeles uforsvarligt at istandbringe en kirkeorganisation, i hvilken kirkeregimentet udøvedes direkte af menighederne. Luthers konservative aand maatte da søge efter en menighedernes repræsentation, til hvilken kirkeregimentet kunde overdrages, og af hvem det kunde udøves. En saadan fandt han i den kristne øvrighed. Man kunde her vistnok bebreide Luther for, at han saaledes gjorde sig skyldig i samme synd, som han saa haardelig havde angrebet den romerske kirke for, nemlig at sammenblande den verdslige og aandelige magt. Hertil maa der imidlertid svares, at paa samme tid som Luther saa ivrig krævede, at «embederne skulde holdes adskilte fra hverandre,» saa betoner han ligesaa sterkt, at naar han paa grund af omstændighederne havde overdraget øvrigheden kirkeregimentet,

13 — Kirkehistoriske smaastykker.194

saa var dette skeet, ikke fordi «øvrigheden var øvrighed, men fordi den var medlem af kirken. Det er, fordi

konger og fyrster er kirkens ypperste lemmer, at de skal hjælpe og se til med, at alskens vildfarelser kan udryddes og samvittighederne rettelig undervises.» Kaldelse og valg af rettroende tjenere for kirken er egentlig og oprindelig ikke øvrighedens, men kirkens sag. Men naar øvrigheden er troende og et medlem af kirken, saa kalder den.» Eller med andre ord, udøvelsen af det kirkelige regimente fra øvrighedens side sker saaledes ikke i kraft af nogen ret, men ifølge en kristelig kjærligheds-pligt. Derfor skriver ogsaa Luther til visitatorerne i kurfyrstens land, at denne - af kristen kjærlighed — thi som verdslig øvrighed havde han ingen forpligtelse dertil •—- havde sat nogle duelige personer til dette hverv for Guds skyld, evangeliet til gode og de arme kristne til nytte og gavn.

Idet Luther ansaa det for den store hovedsag, at evangeliet fik sit lob, og at sakramenterne blev rettelig forvaltede, saa vilde han ved denne lands-kirkelige ordning forebygge al uorden og faa tilvejebragt orden inden kirken Luthers konservative modbydelighed for al uorden var lige stor, enten talen var om staten eller kirken, og den har givet sig luft paa en fast utallig mængde steder i hans skrifter; vi henviser i denne henseende til hans formaning til alle kristne at vogte sig for oprør» Derfor var ogsaa Luther paa det bestemteste imod, at menighederne selv begyndte at reformere sig og gjennemføre hans grundtanker i livet. Dette vilde han altid skulde udgaa fra den kristne øvrighed.195

Og efter hvert som enkelte evangeliske menigheder blev organiserede, saa skede dette altid paa den maade, at myndighederne gik i spidsen for det evangeliske folk.

Samme paa en gang kritiske og konservative holdning, der kommer tilsyne paa kirkeforfatningens omraade, træder os ogsaa imøde, naar vi gaar over til at betragte Luthers ordning af den evangeliske gudstjeneste af 1526. Ogsaa her staar man ligeoverfor principet; Hvad der af det bestaaende er mod Guds ord, det skal fjernes, alt øvrigt fastholdes. Af alt, hvad Luther forefandt i den romerske kirkes kultus, var «messens vederstyggelighed» og fjernelsen af kalken i nadveren det, som mest skrigende brod mod skriften, og som han derfor nærede den dybeste uvilje imod. Derimod havde han ingen principiel indvending at gjøre mod brugen af det gamle latinske kirkesprog i gudstjenesten, naar denne brug blev indskrænket inden sine rette grænser.

Jeg vil paa ingen maade lade det latinske sprog komme ud af gudstjenesten,» skriver han; thi alt er mig om ungdommen at gjøre. Men medens gudstjenesten tidligere ganske havde været behersket af latinen, >aa kom nu modersmaalet ogsaa til sin ret «for deL enfoldige lægfolks skyld». Det ligger udenfor vor plan at gaa nærmere ind paa denne sag og i enkelthederne at paavise, hvad af det gamle der blev staaende, og hvad nyt der kom til i Luthers ordning af gudstjenesten; vi indskrænker os til den bemerkning, at denne helstøbte forening af det gamle og det nye er en af de mest klassiske skabelser af Luthers organisationstalent.iyö

Sammenhængen med den tidligere kirkelige udvikling træder ikke blot frem i fastholdte stykker af den gamle gudstjeneste, men ogsaa i det liturgiske udstyr, i den fortsatte brug af altere, lys, messeklæder og i gudshusenes sedvansmæssige kunstneriske udsmykning. De nye reformatoriske tanker giver sig udtryk i den evangeliske aand, der gaar igjennem det hele fra indgangen til slutningen, gudstjenesten er bleven en < fornuftig», Guds ord behersker den.

En mængde ydre ting og udvortes ceremonier maatte ubarmhjertig bortfeies; askese og helgendyr-kelse havde intet rum i den kirke, hvor evangeliet baade var begyndelsen og enden, üg dog er det et eiendommeligt træk, at Luther ikke ønskede negative stormløb i saa henseende. Helgenbillederne ønskede lian bevarede i kirken, helgendyrkelsen vilde han skulde bortfalde af sig selv, idet man henviste folket til Kristus og hans alene gyldige fortjeneste. Kristi tjeneste gjorde helgentjenesten overflødig, den vilde af sig selv ophøre.

Vi gaar over til at eftervise Luthers opbyggende virksomhed i kritisk og konservativ aand paa den kirkelige opdragelses enemerker.

I middelalderens romerske kirke fandt man det døbte barn færdigt til for første gang at stedes til skrifte og til alters, naar det havde fyldt det syvende1 aar. Hvad man krævede, at barnet da skulde have tilegnet sig af kristelig kundskab, det var disse to stykker: Troesbekendelsen, og fadervor. Forsaavidt som nogen over 7 aar fandtes at

være uden kjendskab til disse to stykker, blev en saadan ilagt197

en pengebod. Denne ordning kunde Luther selvfølgelig ikke godkjende, et umyndigt barn paa 7 aar kunde ikke have noget gavn af at nyde sakramentet, saaledes som nu dette blev betragtet i evangeliets lys. Fremdeles havde det vist sig under de kirkevisitationer, der var blevne udfarte, at folkets kristelige opdragelse og undervisning i kraft af den gamle ordning var bleven i hoieste grad forsømt; skulde den evangeliske kirke have nogen fremtid, saa maatte der sættes igang et gjennemgribende oprydningsarbejde ude blandt folket, fremfor alt maatte den opvoksende slegt gjøres til gjenstand for en med alvor dreven undervisning i kristendommens hovedsandheder. Hvad der i saa henseende forst og fremst krævedes og maatte skaftes tilveie, det var, som Luther siger, en grov, ret og slet, enfoldig katekismus,» paa samme tid, som den første altergang blev henlagt til en mere moden alder end tidligere, og adgangen til denne blev bunden til en prøve i henseende til vedkommendes aandelige modenhed.

At Luthers lille katekismus, med hvis forarbeider han var optaget i hele tretten aar, er et af hans livs allerbetydeligste storverker, derom har man til alle tider været enig. Den opgave, som kirkens bedste mænd i et aartusende havde prøvet sine kræfter paa, blev her løst med endelig gyldighed for alle tider. Men medens vi alle har lært den evangeliske bornelærdom af Luthers lille katekismus, saa har de færreste iblandt os noget begreb om den høiere enhed af kritik og konservatisme, som denne bærer tilsyne heltigjennem. Vil man vide, hvordan katekismen før Luther saa ud, og198

livad denne liar fjernet af udvekster og vilde skud, saa kan man danne sig et temmelig klart billede i saa henseende ved at betragte den græske kirkes katekismus — den romerske af 1566 er nemlig i betydelig grad paavirket af den lutherske kritik. Det gamle, som Luther har beholdt, og som betegner forbindelsen baade med kirken i oldtiden o er 1 middelalderen, er troen og fadervoret. Det gamle, som lian har bortleiet, er f. eks. læren om aandens syv gaver, om de fire kardinaldyder og de tre theologiske dyder, om de syv barmhjertighedens gjerninger, om de syv dødssynder, de ni fremmede synder, de fire raabende synder, de tre hovedsynder, ikke at tale om «Ave Maria og lignende ting. Det nye, der er kommet til og som er udtryk for den nye evangeliske aand, er de ti bud, syndespeilet, der baade skal fremstille Guds hellige vilje og være tugtemesteren til Kristum,» samt læren om de to sakramenter, ved hvilken forstaaelsen af disses rette brug og nytte skal formidles. Som 1 valget af børnelærdommens hovedstykker, saaledes fremtræder ogsaa i Luthers udlæggelser af disse det gamle og det nye i den skjønneste samklang. Det bedste af, hvad oldkirken og middelalderens kirke har leveret, staar i helstøbt forening med det bedste, Luther selv har skabt. Og netop denne af den lutherske reformations eiendommelige væsen saa dybt og sterkt prægede katekismus skulde blive det mægtigste foreningsbaand baade mellem de enkelte evangeliske landskirker og mellem den ene slegt efter den anden inden disse.

Endelig staar tilbage at betragte det allerbety-199

deligste, det allervigtigste af, hvad Luther har udrettet i opbyggende retning, nemlig hans oversættelse af bibelen i folkesproget. Med denne gjerning var han jo, som bekjendt, i særlig grad optaget under sit ophold paa Wartburg, og han havde gjort saa rask fremgang, at han allerede kunde udgive den færdige oversættelse af det hele nye testamente i 1522. Dette var nu ikke noget absolut nyt. Valdez havde ladet dele af skriften oversætte paa fransk, Wiclif havde gjengivet det nye testamente paa engelsk, medens flere havde forsøgt at oversætte den paa tysk. Erfaringen havde ogsaa vist, at det netop var udbredelsen af kjendskab til skriften, der havde givet de tidligere, i reformatorisk retning gaaende, bevægelser sin magt og udbredelse blandt folket. Det maatte saaledes være klart for Luther, der ingen anden autoritet havde eller vilde have at støtte sig til end skriften, at reformationen aldrig vilde trænge igjennem, aldrig vilde kunne blive en folkesag, forend skriften kunde rækkes folket i en for dette tilgjængelig og forstaaelig skikkelse. Det ligger udenfor disse artiklers plan at skildre den lutherske bibeloversættelses karakter, dens mesterskab i at anslaa folkesprogets tone, dens enfoldighed og ophøiethed, dens dybe poesi, dens stilling i det tyske sprogs udviklingshistorie. For vort øiemed er det tilstrækkeligt at betone dens værd og stilling i positiv, rent opbyggende retning.

Dersom man havde spurgt Luther, i hvilken hensigt han gav folket bibelen ihænde, saa vilde han sikkerlig have

svaret: for at alle og enhver kan overtyde sig om, at min lære, som pave og keiser har200

fordømt, ikke er kjætteri, men i alle dele og stykker stemmende overens med de skrevne gudsord, med de profetiske og apostoliske skrifter. Naar bibelen er ukjendt», siger ban i en af sine bordtaler, saa regjerer paven i saadant mørke ; men nu, da bibelen er bleven kjendt, nu forstaar enhver, at naar han anfalder pavens hellige glans og glimrende majestæt >, saa er eden hellige skrift imod sammes. Eller med andre ord, Luther var overtydet om, at alle vilde i bibelen finde det samme, af bibelen faa ud det samme, som han, dette nemlig, at mennesket retfærdiggjøres ved troen alene, og at kirken er de troendes forsamling. Naar man da i anledning af Luthers bibeloversættelse har sagt, at idet han gav folket bibelen ihænde og anviste enhver til at granske denne, har han derved indført den frie granskning og den frie tanke som et princip i den protestantiske kirke, saa er denne tale ikke engang halv sandhed. Havde man spurgt Luther, om han vilde tilstede den frie granskning» af skriften, da vilde han have svaret saaledes, som han skrev i sin ud-læggelse af nogle kapitler af Johannes evangelium.

Der er to slags frihed», der er en falsk og en ret, en kjødelig og en kristelig. Han vilde fremdeles have sagt, at et kristen menneskes rette frihed vistnok paa den ene side bestaar i at være løst fra paven, fra «ængstelige løfter» og «ydre gjerninger», men at den paa den anden side netop er grundet paa Guds ord og efter sit væsen bunden til Guds ord. Det er sandt, Luther udæsker alle til at underlægge pavedømmet Guds ords kritik; men dersom nogen havde reist krav paa berettigelse til at under-201

lægge Guds ord vantroens kritik, da vilde man have faaet hore en prædiken om vantroens væsen , som vilde klinge alt andet end liflig i «de frie aanders» oren. Skal vi slaa an nogle akkorder? Vantroen er den rette hovedsynd, kilden til alle synder. Den er en skjænsel ligeoverfor den herre Gud, den berøver ham lians ære. Den, der forstokkes i vantro, gjør synd til døden, han kan ingen god gjerning gjøre, han er under Guds vrede, han er et djævelens barn, han er hjemfalden til fordømmelsen. Vantroen er en gift, der er aarsag til al ulykke, al elendighed paa jorden. — Der optraadte ikke nogen repræsentant for den frie tanke» i Wittenberg, saaledes som Servede i Genf. Luther vilde sikkerlig ikke have brændt en saadan, saaledes som Calvin gjorde det med den pantheistiskc spanier; men han vilde i sit uforlignelige humor have vist ham hen til «tyrken», som han henviser dem til «paven», der ikke vil lære hans katekismus.

I denne sammenhæng skal endnu bemerkes følgende. Den afdeling af den kristne kirke, der efter sin reformator kalder sig den lutherske, er ikke og har aldrig været en uorganisk hob af individer, af hvilke hver enkelt i kraft af sin frie granskning i bibelen har sin eiendommelige anskuelse, sin særegne tro. Meget mere er den fremtraadt som et organisk hele, som et samfund, hvis enighed i troen har givet sig udtryk i en fælles bekjendelse. Naar talen er om Luthers organisatoriske virksomhed, da maa det siges, at denne først har fundet sin afslutning under udviklingen af evangeliets historie fra Wartburg til Augsburg. Det er vistnok saa, at den202

augsburgske bekjendelse ikke er fort i pennen af Luther, men af Melanchthon. Det er imidlertid en af alle kjendt sag, at som Luther havde leveret forarbeiderne til bckjendelsen af 1530, saa er den ogsaa i den grad fyldt af hans aand, at man har den fuldeste ret til i den at se en skabning af ham. Men den foreløbige afslutning af den lutherske læres udvikling, som den augsburgske bekjendelse er et saa klassisk udtryk for, er ogsaa det skjønneste vidnesbyrd 0111 den af os oftere paapegede forening af kritik og konservativisme, der er saa eiendommelig for den lutherske organisation, om den helstobte sammensmeltning af det gamle og det nye, der er dens eiendommelige særpræg. Medens bekjendelsens anden del taler om de afskaffede misbrug og altsaa er af kritisk natur, saa fremstiller den første del af samme positivt den evangeliske lære. Og her er retfærdiggjøreisen af troen det store, alt beherskende midtpunkt, omkring hvilket alt samler sig. Denne udhæven af den paulinske retfærdiggjørelses-lære er det fyldige udtryk for det nye, medens tilslutningen til de tre oldkirkelige bekjendelser peger hen paa sammenhængen med det gamle Som den lille katekismus er det ene store forenigsbaand mellem alle lutherske kristne, saa er den augsburgske bekjendelse det andet. Spørger man, hvad den lutherske kirke «lærer ud af de hellige skrifter . saa er svaret: saaledes som der bekjendes i katekismen af 1529 og i konfessionen af 1530.

Idet vi har fulgt Luther fra Wartburg til Augsburg, er vi ogsaa komne til enden af disse betragtninger, hvis

formaal var at opfriske mindet om vor203

store kirkefader som kirkens mand. Betydningen af Luthers gjerning i videnskabelig, i politisk, i kulturhistorisk henseende er visselig stor. Men denne i saa mange henseender vidt rækkende betydning fik den kuç i kraft af sin eiendommelige kirkelige beskaffenhed. Luthers billede antager sine fulde træk forst da, naar han sees i kirkelig belysning.XI.

Bidrag til Geble Pederssøns levnetsløb.

t _

1. Studieophold i udlandet.

Heroin fortælles i det af E. Edvardssøn meddelte uddrag af Absalon Pederssøn Bejers «Oration om Mr. Geble», at efter at denne først havde gaaet i Thronhjems og derpaa i Bergens domskole, saa reiste han til Holland, «hvor han gik udi skole i en kjøbstad, heder Alkmar» *). Om hans studier i denne by ved Absalon Pederssøn intet at fortælle. Enten han besøgte domskolen i Alkmaar, eller han maaske kun nød privat undervisning hos en eller anden lærd i denne by, derom faar man ikke nogen besked. Saa fortæller Absalon Pederssøn, at Geble «siden» reiste til Lovven, hvor han studerede, idtii han blev magister philosophiæ, hvor han omgikkes med to danske mænd, Vincent Lunge og Christiern Morsianus, og hvor hans «privati prceeepioresv var Bartholomæus Coloniensis og Johannes

*) Norske samlinger I, 7.205

Murmellius*). Omenskjøndt Absalon Pederssøn, som det snart skal vise sig, har misforstaaet sin fosterfaders mundtlige beretning, er denne sidste oplysning af megen vigtighed. Vi staar her nemlig foranen hidtil ganske upaaagtet forbindelse mellem Bergen og den tysk-hollandske humanisme. Jeg skal i det følgende soge at udrede dette merkelige punkt.

I Europas aandelige udviklingshistorie indtager brødrene af det fælles liv» en saare vigtig plads. Retningens evangelisk-reformatoriske aand træder os imøde i mænd som I. Wessel; dens asketiske religiøsitet har en end større repræsentant i Thomas å Kempis; dens lyse videnskabelighed har øvet en gjennemgribende indflydelse gjennem en række glimrende navne. Da humanismen fra Italien havde udbredt sig over Tyskland, fandt den for det vestlige Tysklands og Flanderns vedkommende sit fornemste centrum netop i den by, der altid havde været midtpunktet for brødrene af det fælles liv , Deventer nemlig. Humanismen fik her et nyt præg. Som den slog ud i en rastløs iver for udbredelse*af videnskabeligt lys, saa blev den blandt Thomas ä Kempis's aandelige børn merket med et dybt sedeligt alvor, der hidtil var den saa omtrentlig ganske fremmed. Den mand, der er denne humanismes grundlægger, og som har givet den sin verdenshistoriske betydning, er

*) I Norske samlinger I, 8 trykt: Murmetius. t de to haandskrifter af Edvardssons Bergens beskrivelse paa vort univer-sitetsbibliothek: Murmecius. At her er tale om Murmellius, er uden for al tvil.206

Alexander Hegius. Født omkring 1440 havde han i sin ungdom sammen med flere senere fortjente skolemænd (som von Langen, Agricola o. fl.) gaaet paa skole i Zvvoll hos Thomas å Kempis. Om hans senere udvikling haves kun liden besked. Vi verl kun, at han først optraadte som lærer ved den al det fælles livs brødre stiftede skole i Deventer, og at han senere, omkring 1480, selv oprettede en meget søgt skole i nævnte by. Hvilken betydning denne hans skole har havt, fremgaar tydeligst af den omstændighed, at den store lærde Erasmus her fik sin förste undervisning. Alexander Hegius døde i aaret 1498.

Samtidig med Erasmus nød ogsaa Bartholomæus Coloniensis undervisning hos Alexander 1 legius. Efter endt skolegang lærte han først i Deventer og siden i Zwoll, hvor han sogte at hævde latinens renhed og modarbeide barbariet i sprog og smag. Efterat have fortsat denne huma-nistisk-reformerende virksomhed i Cøln, hvor han fik mange fiender, tog han til Minden i Vestfalen, ved hvis domskole han blev rektor, og hvor han virkede med stor iver. 1 literaturen optraadte han som latinsk digter, filolog og filosof*). Han skal være død i aaret 1514**).

Dette er da den ene af de mænd, hvem Absalon Pederssøn omtaler som Geble Pederssøns «private lærere;. Om

den anden, Johannes Murmellius,

*) Adelung I, 1465. Ertsch & Gruber VII, 448.

) A. Franklin, Dictionaire ties noms, side 170.vecl man, at han ogsaa var elev af Alexander Ilegius, og at han i en række af aar virkede som lærer i Munster og stod i en saa stor anseelse, at hans skole endog blev søgt af folk fra Pommern, efter hvad man kan slutte af Bugenhagens endnu opbevarede brev til ham*). I 1514 flyttede han til Alkmaar i Holland. Senere opholdt han sig i Deventer, hvor han døde i stor armod, vistnok som følge af forgiftning, i aaret 1527). Ogsaa han optraadte som latinsk digter, filolog og filosof.

Hverken Bartolomæus Coloniensis eller Johannes Murmellius har saaledes været lærere ved universitetet i Lowen. Det er altsaa en misforstaaelse eller feilagtig erindring af, hvad Geble Pederssøn har fortalt sin fostersøn om opholdet i udlandet, naar denne lader disse to mænd være rar, Gebles private lærere» i Löwen Men om end Absalon Pederssøn har uret forsaavidt, saa tør man paa den anden side ikke negte, at Bergens første evangeliske superientendent har nydt undervisning hos de oftere nævnte humanister. Da vi nu ved, at Johannes Murmellius i aaret 1514 lærte i Alkmaar, og da vi tillige ved, at Geble Pederssøn for sine studiers skyld opholdt sig i denne hollandske by, saa maa det have været her, at han har været elev af Murmellius Hans ophold i Alkmaar maa da henlægges til tiden omkring 1514, hvad der passer godt i alle henseender.

Da Absalon Pederssøn saa bestemt erklærer,

*) Trykt i Von der Hardt, Autographa I.utheri et coætoneorum

II, 281. Se Rudelbach, Kristelig biographie I, 378.

**] Adelung V, 209. Jøcher III, 765.220

at ogsaa Bartholomæus Colonicnsis har været mr. Gebles lærer, og da denne som tidligere oplyst, i sine senere aar virkede i Minden og døde i 1514, saa nødes vi til at antage, at Geble Pedesssøn for sin skolegang i Alkmaar har opholdt sig i Minden og nydt privat undervisning af den berømte rektor i denne by.

Det viser sig saaledes, at Geble Pederssøn har staaet i discipelforhold til to fremragende repræsentanter for den hollandske humanisme. Det er denne skoles pædagogiske iver og sedelige alvor, som han har fortjenesten af at have overført paa den evangeliske latinskole i Bergen, og som her bar frugt baade for det kirkelige og clet nationale liv i vort land.

Hvad aar Geble Pedersen kom til Löwen, vides ikke; som bekjendt er matriklerne for dette universitetet endnu ikke udgivne. — Ogsaa her var det humanistiske studier, han beskjæftigede sig med ved siden af mathematik. Universitetet i Löwen stod ved denne tid i stor anseelse; det prises af Erasmus som amme og fostermoder for den ædleste videnskabelige dannelse, saa at det endog kappedes med selve Paris om prisen*). Forst i 1519 forplantede den reformatoriske bevægelse sig hid, men da havde mr. Geble allerede forladt byen. Forsaavidt som han under sit ophold i Löwen har givet sig af med theologiske studier, maa han have hørt Jacob Latomus, der var universitetets fornemste theologiske repræsentant og ordfører for den skolastiske obskurantisme, der i 1519 dømte Luthers skrifter til al brændes. Paa-

-) Erasmis epist. 694.209

virket i reformatorisk retning er altsaa Geble Pederssøn ikke være bleven under sit ophold ved universitetet i Lovven.

2. Overgang til den lutherske lære.

Med hensyn til den tid, da den förste lutherske biskop i Bergen sluttede sig til den lutherske lære, har tidligere flere .feilagtige synsmaader gjort sig gjældende. Lampe antager, at mag. Geble allerede i tiden omkring 152S havde «i hjertet brudt med papismen.»*) Keyser tror, at han i aaret [531 «ganske vist» var «i sit hjerte» en tilhænger af luthers lære.**) Nissen udtrykker sig mere forsigtig, idet han siger: Fra hvad tid og hvorledes mag. ^ Geble var ledet til den evangeliske læres erkjendelse, ved vi ikke.***) Den første, der har fremdraget de nu i vort

diplomatarium trykte samtidige aktstykker vedrørende Geble Pedersen, er pastor Bels-heim.†) Senere har jeg i min udsigt over Norges kirkehistorie efter reformationen søgt i korthed at antyde, hvorledes jeg efter kilderne tror, at det forholder sig meel denne sag. ††) Idet jeg her optager denne til fornyet behandling, bemerker jeg, at det nu er en aldeles afgjort sag, at mag. Geble ikke blot 1528 og

*) Bernhoft, Kirkelig kalender, 3dje aarg. pag. 37.

•'-'*) Kirkehistorie II, 703.

***) De nordiske kirkers historie, pag. 222. †) I.uthersk ugeskrift, 7de halvaargang. ††) Side 17 fg.

153' men lige til 1536 var katholik, og jeg gaar straks over til at bevise denne paastand.

Forst peger jeg da paa Geble Pedersens skrivelse af 14de aug. 1531 til erkebiskop Olaf Inge-brigtsson. Fler fortæller han nye tidender fra udlandet om den lutherske bevægelse, dette kjætteri, som altformyket (Gud det bedre) ud pulluleret er. Hans loyale underdanighed ligeoverfor erkebiskopen i Thronhjem har i samme skrivelse givet sig dette udtryk: Hvor jeg eders naade med min fattige tjeneste til vilje kan være, skal jeg altid findes rede.*) Man har ikke ret til at tro, at disse udtalelser ikke er alvorlig mente.

Jeg gaar dernæst over til at omhandle forhandlingerne om valget af bergensbispen Olaf Thorkild-scns eftermand. Da denne uduelige mand af sorgelig ihukommelse var dod iste søndag efter trefoldighed aar 1535, var mag. Geble som domkapitlets erkedegn efter kirkelig skik og brug den nærmeste til at blive hans eftermand. Kanske han da i sit hjerte > var den lutherske lære saa hengiven, at han ikke vilde blive katholsk biskop? Og havde han lagt for dagen reformatoriske sympathier, saa at den strengt katholske erkebiskop ikke ønskede ham dertil: Kilderne vidner om det modsatte paa den mest afgjørende maade. Af samtidige brevskaber fremgaar det noksom, at Geble Pedersen i 1535 ikke alene ønskede at blive biskop, men at han virkede, hvad han kunde, for at naa dette maal. Og Bergens katholske bispestol var nok en brud, som det var værd at beile til. Foruden bispedømmets gamle

*) Dipl. Norv. VIII, No. 645.21 I

indtægter — jordegods, tiende og sagefald — var ogsaa Munkelivs klostergods tillagt bispestolen som erstatning for den af Eske Bilde nedrevne kristkirke og bispegaard, en samling af jordegods, der gik op til over 400 gaarde, ikke at tale om tomter, møllebrug osv. Det var derfor rimeligt, at der meldte sig rivaler til al denne herlighed. Den farligste af disse var, som bekjendt, mag. Morten Krabbe, provst vecl Mariekirken i Oslo og Norges kantsier, en dansk mand af god familie og mægtige forbindelser saavel i sit fodeland som blandt de søndenfjeldske medlemmer af Norges hensygnende raad. Af disse sees bisperne Mogens af Hamar og Hans Re ff af Oslo samt Gaute Galde og den da i Oslo nærværende Vincent Lunge den 14de august 1535 at have henvendt sig til erkebiskopen for at tale mag. Mortens sag. De merker nok, at hans naade gjerne vil have mag. Geble til biskop i Bergen; men paa grund af tidernes farlighed og den geistlige stands «anfægtning foretrækker de provsten ved Mariekirken. Denne er efter deres mening mandig, hoiforstandig, talende, raadende og vidt forsøgt udi herrers og fyrsters gaarde,» ligesom han ogsaa har mægtige frænder inden adelen. Geble Pedersen derimod er vistnok «en fin, lærd, ærlig mand,» men der er «ganske og aldeles intet mandigt hjerte og raad i ham, som riget eller vi kunde have nogen hjælp, trøst og bistand og styrkelse af.»*) Sammen med denne officielle skrivelse afsendte biskop Hans Reff en privat epistel til erkebispen. I denne

*) Dipl. Norv. VII, 717.2 12

udtaler han sin frygt for, at om man ikke godvillig tog Morten Krabbe til biskop, saa vilde hertug Christiern med magt sætte hans kandidatur igjennem trods baade erkebispen og Bergens kapitel. Biskop Hans er ogsaa forvisset om, at «den lærde og vidt forfarne» mag. Morten, vil blive erkebispen, stiftet og geistligheden til ære, trøst og stor tillid. *) Disse skrivelser maa ikke have omstemt erkebispen; thi den 2den september sees Hans Reff atter i en skrivelse til denne at have anbefalet Morten Krabbe af lignende grunde som tidligere. Mester Geble er «al ære

værd»; men hvis han bliver biskop, vil stiftet lide tab paa sine forleninger, hvad der ikke vil ske, om man tager mester Morten.**)

Som man vil have bemerket, er det aldeles ikke religiøse hensyn, der bevæger Morten Krabbes talsmænd til at tage sig af ham paa Geble Pedersens bekostning: begge er lige gode katholiker. Det er økonomiske og nationale hensyn, der paa begge sider er afgjørende. Erkebispen vil fremme mag. Gebles sag, fordi denne er nordmand og ham personlig hengiven. De søndenfjeldske, danskfødte medlemmer af Norges raad holder paa Morten Krabbe, fordi denne er en dansk mand med mægtige forbindelser i sit fødeland. Disse herrer tænker fremdeles saa: Bliver den lavbyrdige, svage Geble Pedersen biskop, da vil intet hindre kirkens fiender fra at tilrane sig larkens gods og rigdomme. Hæves derimod Morten Krabbe op paa bispestolen, da vil

") Ibid. no 718. '-*) Ibid. VIII, 732._213

agtelsen for hans byrd og frygten for hans mægtige forbindelser afholde disse fra at udplyndre kirken.

Erkebispens holdning i denne sag er den samme, som vi kjender fra saa mange andre leiligheder. Han trækker tingen i langdrag, han bruger kneb og gjor kunster, med kniven paa struben fatter han en beslutning for straks efter ved gunstig leilighed at vride sig fra det hele. Forst henimod slutningen af aaret 1535, lige foran det forestaaende raadsmøde i Thronhjem, giver han endelig i en skrivelse til Hans Reff og Vincent Lunge samt i en do. til Morten Krabbe selv sit samtykke til, at denne sidste vælges til bisp i Bergen. Den førstnævnte skrivelse er gaaet tabt, medens den sidstnævnte endnu haves. Erkebispen erklærer sig her «fornøiet» med det samtykke, mag. Morten ved sine venners hjælp havde faaet af kongen til at blive biskop, ligesom han ogsaa siger, at han har tilskrevet Bergens kapitel om denne sag uden at have faaet svar. *) Dette sidste er vistnok ikke overensstemmende med sandheden. Thi da biskop Hans og Vincent Lunge havde faaet erkebiskopens samtykke og i en skrivelse til Bergens kapitel, der indløb den gde december, havde opfordret dette til at skride til valg, henvender mag. Geble sig til erkebispen i et brev, dateret 13de decbr., i hvilket han erklærer ikke at have faaet nogen besked fra Throndhjem, hvorfor kapitlet fremdeles henholder sig til, hvad der tidligere var forhandlet mellem dette og erkebispen.

*) Dip. Norv. VI, 719. Skrivelsen til Morten Krabbe er dateret 7 decbr.214

Kapitlet vil under disse omstændigheder ikke skride til noget valg, før man har faaet en konge, der med erkebispen og rigets raad kan fatte endelig bestemmelse angaaende Bergens bispestol. Geble Pedersen slutter sit brev med sterke forsikringer om sin loj alitet ligeoverfor den katholske erkebiskop, hvem han kalder «vort ypperste hoved,; ligesom han ogsaa høitidelig erklærer, at han vil aldrig falde fra eders naades raad.»*)

Til det forestaaende møde i Throndhjem af Norges samlede raad afreiste de søndenfjeldske herrer fra Oslo den lode decbr, og naaede frem i juledagene.**) For end yderligere at fremme sin sag tilskrev Morten Krabbe den 29de decbr, sine to formaaende venner biskop Hans og Vincent Lunge for at paakalde deres hjælp. Rygtet fortalte nemlig, at mag. Geble skulde have havt bud nede i Danmark og derfra faaet støtte i breve, der skulde være sendte op til Throndhjem.***) Hvorvidt dette rygte medførte sandhed eller ei, kan selvfølgelig nu ikke afgjøres.

Raadsmodet i Throndhjem fik, som bekjendt, en bråt og sørgelig encle ved cle voldsomme optrin i Throndhjem den 3dje januar 1536, da Vincent Lunge blev dræbt, aabenbart paa erkebispens foranstaltning, og de fleste af de søndenfjeldske, dansksindede raadsherrer arresterede. Saa kortsynet end erkebispens troløse politik var ved denne leilighed, saa var et pusterum dog vundet, og han har aaben-

*) Ibid, no. 720.

**) Daae, Hist. tidsskr. Hl, 332.

»**) Dip. Norv. VI, 721.215

bart hengivet sig til haabet om katholicisme'ns og den nationale sags seier. Det maa vistnok have været af den grund, at Bergens kapitel nu ser bort fra alle de hensyn, der tidligere bandt dets hænder, og vælger Geble

Pedersen til biskop. Til hvad tid dette valg blev atholdt vides ikke; jeg antager, det er skeet umiddelbart efter at erkebiskopens brev af 7de januar*) var ankommet til Bergen, altsaa i sidste halvdel af aarets förste maaned. Det tidligste dokument, der beviser, at valg virkelig har fundet sted, er en skrivelse fra Johan Kruckow til Eske Bilde af 19de mai 1536, i hvilken Geble Pedersen kaldes: Elcctus,; det vil sige valgt, men endnu ikke ordineret til katholsk biskop.**) Altsaa, trods de tidligere forsikringer om ikke at ville holde biskopvalg, for kongevalget var bleven afgjort, lod mag. Geble kapitlet dog vælge, saasnart han turde vove at lade sig selv vælge. Men ingen har end et fnug af ret til at tro, at han var hemmelig lutheraner paa samme tid, som han lod sig vælge til katholsk biskop. Dertil var han i sandhed en altfor ærlig mand. Det viser sig da saaledes, at Geble Pedersen endnu ved begyndelsen af aar 1536 er katholik.

Jeg gaar nu over til at tage i øiesyn de omstændigheder, der betegner vendepunkterne i Geble Pedersens indre liv.

Det første vendepunkt finder jeg i hans hyldning af Kristian den tredje sammen med sit kapitel

'j Pulludan-Müller, Aktstykker til grevens feide I, 206 flg.

**) Skrivelsen trykt i Dip. nOrv X, 697.21 C)

og biskopen i Stavanger samt flere verdslige herrer i aabent brev af iste juni 1536. Jeg tror ikke, nogen vil modsige mig, naar jeg paastaar, at af alle de ved denne leilighed optrædende geistlige herrer var der ingen, der bedre vidste, hvad de gjorde, og som handlede med saa stor oprigtighed som Bergens electus. Hyldningen af Kristian forudsatte vistnok, at han skulde holde fast ved Norges lov og gode, gamle, ærlige og kristelige sedvaner,»*) eller at han med andre ord skulde opretholde den katholske kirke, saa at mag. Geble altsaa ogsaa ved denne leilighed viser sig som katholik. Men paa den anden side var jo dog denne separathyldning af den saa aabenbart luthersk-sindede Kristian et frafald fra den erkebiskop, hvis raad han høitidelig havde erklæret ikke at ville falde fra. At hyldningen kunde medføre fare for den katholske kirke, var han visselig klarsynet nok til at forstaa; men farerne ved ikke at hylde seierherren forekom ham endnu større. I dette frafald fra erkebiskopen ser jeg det første skridt frem paa skraa-planet.

Det andet vendepunkt finder jeg betegnet ved den iSde november 1536.

Slag i slag havde begivenhederne udviklet sig i Danmark: Kjøbenhavn indtages (slutningen af juli), rigsdagen sammesteds afholdes (anden halvdel af oktober), de katholske bisper fængsles og kongen udsteder sin «haandfæstning» og reces» (30te oktober), dokumenter, ifolge hvilke monarken bemægtiger

*) Palludan Muller, Aktstykker til grevens feide II, 284.217

sig kirkeregimentet, inddrager kirkegodset, erklærer den katholske kirke for afskaffet og fastslaar reformationens indførelse. I Ivad biskop Hans Reff af Oslo gjorde i november følgende aar (153-7), nemlig at «bevilge, stadfæste og samtykke i dette statskup paa kirkevæsenets omraade*), det maa Geble Pedersen absolut antages at have været villig til at gjöre umiddelbart efter kjobenhavner-rigsdagen, og kong Kristian maa paa en eller anden maade være kommen til kundskab om hans loyale underkastelse under den nye tingenes ordning, siden han den 18de november s. a. overdrog ham i forbindelse med Eske Bilde paa kronens vegne og til fordel for samme at overtage bestyrelsen af Bergens bispedommes gods og indkomster. **) Naar mag. Geble saaledes findes villig til sammen med den verdslige lehnsherre at lade sig bruge som kongens oppeborselsbetjent af kirkens rettigheder og herligheder, som det jo efter katholsk opfatning er et helligdomsran at rore ved, saa betegner det et nyt skridt frem paa skraa-planet; vi staar her foran et frafald ikke blot fra erkebiskopen, men fra selve den katholske kirke. Nærmere seet bor dog dette frafald vistnok ikke udstrækkes udover det rent kirkeretslige; det er til den danske konges kirkepolitik han loyalt slutter sig, uden at han for den sags skyld behøver at opgive sit gamle troesstandpunkt for at slutte sig til protestantismen. For at kunne forstaa Geble Pedersen i denne stilling maa man komme ihu, at han

*) Rørdam, kirkehist. kildeskrifter I, 232—83.

**J Dip Norv. II, 1118.vistnok var en «fin mand,» men at der ganske og aldeles ikke var noget mandigt "hjerte* i

ham. Han var ikke en af de naturer, eier bliver martyrer for sin sag, og som heller gaar tilgrunde end at gaa paa akkord. Begivenhedernes magt overvælder hans for indtryk følsomme sind, og han finder sig i det uundgaaelige; han ser, at det gamle ubønhørligt er dødsdømt, derfor slutter han sig til det nye for at redde stumperne af vraget. Og da godmodig oprigtighed og ærlig loyalitet er et fremtrædende træk-hos ham, saa er det ogsaa uden bagtanker, at han slutter sig til den nye kirkepolitik. Men fra en beregnet om end oprigtig tilslutning til ydre reformatoriske foranstaltninger til virkelig indre overgang til lutherdommen er der et langt sprang. For en mand, der havde faaet en katholsk-kirkelig opdragelse og uddannelse, der havde følt sig saa ilde berørt af de reformatoriske bevægelser, der havde staaet i et saa venskabeligt forhold til sin erkebiskop, der selv var bleven valgt til biskop, og som til og med endog har opnaaet en alder af omkring 50 aar, for en saadan mand var det ikke gjort i en haandevending at blive protestant eller komme til nogen dybere forstaaelse af reformationens grundtanker. Dette vilde kun være bleven muligt under sterk aandelig paavirkning udenfra og under svære indre kampe. Jeg tror saaledes, det er noget, som falder af sig selv, at mag. Geble ogsaa efter den iSde november 1536 var katholik, hvad læren angaar, om det end vistnok er saa, at han fra den tid af maatte se det lutherske «kjætteri,» der laa til grund for kongens forføininger med kirkegodset, og som var fastslaaet219

som landets vordende religion, med andre øine end for. Han har vel ogsaa, idet han saa, at lutherdommen var uundgaaelig, nyttet den leilighed, som Antonius og andre evangeliske prædikanter i Bergen frembød, til nærmere at sætte sig ind i den nye lære, som han trods al god vilje kun maatte komme til en høist ufuldstændig forstaaelse af. Af hvad man ved om de bergenske kirkeforhold i denne tid, fremgaar det, at disse vistnok især paa grund af den overhaandtagende aandelige ligegyldighed var i en sørgelig opløsningstilstand; allerede i 1527 sees den katholske messe at være ophørt i enkelte kirker. Men der haves ingen efterretning om, at mag. Geble afskaffede den romerske messe i sin kirke og indførte den lutherske kirkeordning, før han i 1537 reiste ned til Danmark.

Det tredje vendepunkt i Geble Pedersens liv betegnes af hans kaldelse til og overtagelse af det evangeliske tilsynsembede ud paa sommeren 1537.

Spørger man, hvad det var, som drev Kristian den tredje til at vælge mag. Geble til Bergens første evangeliske superintendent, saa maa der svares: først og fremst hans oprigtige tilslutning til kongens kirkelige statskup, hans faktiske tilslutning til reformationen, idet han lod sig bruge som modtager af og regnskabsfører over det indragne kirkegods, og endelig — hvad der vel ikke er det mindst vigtige — Eske Bildes anbefaling. Dette sidste synes meel sikkerhed at fremgaa af det taknemmeligheds-forhold, hvori mag. Geble tolte sig at staa baade til lehnsherren i Bergen og dennes hustru, og hvorom han udtaler sig i en kort for hans ordination affattet220

skrivelse.*) Men da Eske Hilde endnu i 1537 var katholik og helgendyrker,**) en af de faa i hin tid, der ikke lettelig eller snart forandrede sin religion, ***) eller med andre ord: da Geble Pedersen ialfald for en stor del skyldte en katholsk mand sin ophøjelse til det evangeliske tilsynsem-bede, saa kan aabenbarlig ikke hans lutherdom have været meget sterkt udpræget ved denne tid. Dette tror jeg ogsaa fremgaar af den ovenfor antydede skrivelse til Eske Bildes hustru, en skrivelse, der er affattet efter at mag. Geble var fremkommen til Kjøbenhavn for at ordineres til evangelisk superintendent. Efter at han har takket lensherren og hustru for al ham bevist «ære, dyd og kjærlighed,» skynder han sig med at fortælle, at hr. Eskes broder, den tidligere katholske biskop i Aarhus Ove Bild, hvem hankalder: den værdige fader i Gud,» har faaet et par kongelige forleninger. Tilslut giver han sin medfølelse med Danmarks øvrige afsatte katholske biskoper udtryk i disse orel: Gud give, at det maatte komme til rolighed med de andre!» Naar han i dette brev betitler en afsat biskop som «den værdige fader i Gud, saa følger han vistnok kun gammel skik og brug; det er maaske kun en hoflighedsfloskel og intet mere. Imidlertid synes det dog klart, at den medfølelse, han lægger for dagen ligeoverfor Danmarks katholske biskoper i sin almindelighed, og det suk fra

*) Kortlam, Kirkehist. kildeskrifter I, 256.

**) L. Daae i Hist. tidsskrift III, 287.

***) Ny KirkehUt. sml. I, 686.233 I

hjertedybet deres «rolighed,» som han fremkommer med, ikke taler for, at han er synderlig dybt greben af reformationens livsbevægelse. Thi naar en høierestaaende geistlig i reformationstiden virkelig blev evangelisk vakt, virkelig blev greben af evangeliet, da maatte romerkirkens hierarchi straks staa for en saadan som det antikristelige pavedom-mes fordommelige væsen, der forfulgte Guds ord og holdt det arme folk fangen under et ulideligt trældoms aag. Der er intet mere fremtrædende ved eller eiendommeligt for de af reformationen grebne mænd end denne følelse af lettelse og frihed, som man følte efter at være bleven frelst ud fra pavedømmets græsselige tyranni.» I kraft heraf vover jeg at udtale den anskuelse, at Geble Pedersen ved sin ordination i 1537 ikke kan have været nogen begeistret lutheraner med nogen dybere forstaaelse af reformationens livsnerve, ialfald ikke i den grad som de første danske evangeliske superintendenter, der tidligere for evangeliets skyld bogstavelig havde forladt alle ting, og som havde prediket den nye lære endog ud igjennem hullerne i sine fængsler.

Men paa den anden side byder retfærdigheden os at tro, at naar Geble Pedersen modtog kaldelsen til evangelisk tilsynsmand, saa var det af hjertets fulde oprigtighed, at han, saa godt som det overhovedet var muligt for ham, sluttede sig til ikke blot den evangeliske kirkeordning, men ogsaa til den evangeliske lære. Begivenhederne i 1536 og 1537 havde overvældet manden uden «mandigt hjerte», den nye tingenes orden var fastslaaet for bestandig, den nyelære, i hvilken han tidligere kun havde seet et kjætteri >, var dog sandheden, og han selv var bleven udkaaret til at gjennemføre reformationen i sit stift. Til denne gjerning gaar han med den fuldeste loyalitet, og til samme gjerning soger han sikkerlig at ruste sig efter bedste evne. Og i denne henseende har bekjendtskabet og samværet i Kjøbenhavn med Peder Palladius vistnok været af megen betydning og til stor velsignelse for ham.

I Geble Pedersens holdning og virksomhed som evangelisk superintendent tror jeg der forefindes nok af beviser for, at den ovenfor givne skildring af hans forhold til lutherdommen er rigtig. I sin skrivelse af 1540 angaaende bonden i Hardanger, der tidligere havde skjænket noget jordegods til korset i Kintser-vik, udtaler han sig ganske lempelig om, at ingen tjeneste bør holdes for saadan kors..*) En rigtig begeistret lutheraner vilde ved en saadan leilighed ikke have undladt at fare heftig los paa denne og lignende -afgudi.sk. kultus. Man lægge i saa henseende merke til Peder Palladius's skarpe udfald ved alle mulige lejligheder. **) — Da Gebles eftermand dr. Skjelderup i 1557 ankom til Bergen, opdagede han straks, at der endnu var gamle koner, der tilbad helgenbillederne i domkirken, hvilke den nidkjære biskop da lod fjerne til stor fortrydelse for mange bergensere. ***) Men de samme koner, der dyrkede

*) Schnabel, Hardangers beskrivelse, bilag, II. d.

**) Man se f. eks. Dansk Mag. III. 54 Hg.

***) Absalon Pedersens kapitelbog, Norsk magasin I, 392 o. fl st, samt Skjelderups skrift om billeder og stytter, fortalen. (Et eksemplar af dette sjeldne skrift findes i det deichmanske bibliothek).helgenbillederne i dr. Skjelderups dage, havde selvfølgelig ogsaa vist dem sin tilbedelse i mag. Gebles tid, uden at denne havde villet lægge merke dertil eller var skredet ind, — et talende bevis før, hvor overbærende han var ligeoverfor tilhængerne af det gamle: han var vistnok en rettroende men tillige en godslig og ingen ivrig lutheraner.

Da Geble Pedersen overtog det evangeliske tilsynsembede i Bergen, var der i høiere grad, end der nogensinde senere har været for nogen mand, en uafviselig opfordring til at optræde som evangelisk forfatter. Hele stiftets katholske geistlighed — paa et par undtagelser nær — forandrede sin religion- og skulde nu med et optræde som lutherske prester, menighederne skulde evangeliseres, degne skaffes tilveie og børnene oplæres i den nye tro. Der er ingen tvil om, at mag. Geble gik til sin gjerning med saa stor oprigtighed, og at han havde et saavidt klart blik paa sin stilling, at han maatte forstaa de krav, der her gjorde sig gjældende især i retning af at belære sine prester ad literaturens vei og fremfor alt at give geistligheden og menighederne den lutherske katekismus i hænde Naar han alligevel her holdt sig tilbage, saa Sjællands biskop ikke blot maatte besørge katekismen udgiven, men tillige forklare den for presterne i Norge, da kan dette, efter min formening, ikke have sin grund i andet end mangel paa evne hos den evangeliske superiendent i Bergen; han følte vel, at han ikke var trængt dybt nok ind i den nye

læres aand til at kunne magte denne opgave.

Sine udødelige fortjenester af den evangeliske224

kirke i vort land har Geble Pedersen indlagt sig dels ved sin vel i hin tid enestaaende rene færd og moralske holdning, dels og fornemmelig ved sin ligesaa utrættelige som opofrende virksomhed for skolevæsenet og den hermed forbundne storartede understøttelse af studerende unge mænd. Denne side ved hans arbeide, der har baaret saa skjønne, saa uforglemmelige frugter, turde nok ogsaa staa i nogen forbindelse med fuleisen af hans egen aandelige begrænsning: den fylde af evangelisk liv, sum laan ikke selv magtede at give menighederne, vilde han lade dem blive til del gjennem de af ham fremhjulpne geistlige, hvis .hele udvikling var skeet paa evangelisk grund, og som derfor ganske anderledes dybt kunde trænge ind i den nye læres aand, end de formaaede, der, graanede under pavedømmet, paa sine gamle dage «forandrede sin religion .

Den første evangeliske superintendent i Bergen minder i det ydre meget om en katholsk biskop. Han nød ikke blot «renterne af sit arkidiakonat, men tillige indtægterne af Munkeliv samlede klostergods, der maa have gaaet op til omkring 40,000 kroner i nutidens værdi. I besiddelsen af disse store indkomster behøver han ikke at søge nogen hjælp hos de verdslige magthavere til fremme af sine kirkelige planer. Han selv har penge nok til at reparere sin kirke, til at sætte sin skole i gang, til at understøtte studerende ynglinge, til at holde gartner osv. Han er i denne henseende en prælat uden sidestykke i vor efter-reformatoriske historie. Ogsaa deri, at han altid forblev ugift, minder han i >m en papistisk tilsynsmand. Jeg tør paa den ene225

side ikke lægge megen vegt paa denne omstændighed; men paa den anden side vil jeg ikke undlade at bemerke, at de rigtig ivrige lutheranere, i hin tid pleiede at gifte sig, om ikke af anden grund, saa dog for i gjerning at gjöre indsigelse mod pavedømmets antikristelige forbud mod geistliges egteskab.

Geble Pedersen var en for indtryk sterkt modtagelig natur. Uden fremtrædende kanter eller sterke lidenskaber ligger han altid under for den magt, der er den seirende. Hvad der har kjæmpet sig frem, hvad der har fremtiden for sig, hvad der er bleven paabudt, det stiller sig straks for ham som sandheden. Som han i denne sit sinds jomfruelighed altid har trang til en støtte, saa er det ogsaa med den fuldeste oprigtighed, at han virker for den sag, til hvilken han giver sig hen. Da hans for indtryk saa modtagelige natur stedse paavirkes af udenver-denen, saa faar hans optræden altid præg af godmodighed og humanitet. Føier man hertil hans pletfri vandel, hans moralske holdning, hans storartede godgjørenhed, saa vil man forstaa, hvor denne ærværdige skikkelse maatte blive ikke blot populær blandt, men næsten forgudet af sine omgivelser.

I samklang meel denne hans karakters beskaffenhed maa hans forhold til det religiøse betegnes som egte fromhed. Uagtet det ikke er gjennem nogen dybere aandelig gjæring, at han er bleven protestant, uagtet han derfor ikke kan være lutheraner af nogen glødende begeistring, og endelig uagtet adskilligt af det gamle ham ubevidst endnu er tilbage hos ham, saa er han dog en evangelisk mand,

iS — Kiikehistoriske smaastykker.der med en troskab, der er det storste ved ham, arbeider, saalænge det er dag.

3. Ordination.

Absalon Pederssøn fortæller*), at Geble Peders-sen blev indviet til evangelisk superintendent af dr. Bugenhagen den 26de august 1537 sammen medde 7 förste danske superintendenter. Han fortæller tillige, at mr. Geble var den eneste, der efter endt hoitidelighed sendte Bugenhagen en foræring, ved hvis modtagelse denne berettes at have sagt til overbringeren: Nonne decem mundati sunt: novem autem ubi r non sunl r ever si, qvi dar ent gloricim deo, ni si /lie alienigena**). Hele denne beretning er uden kritik bleven afskrevet og aftrykt, selv efter at først B. Miinter ***) og efter ham dr. L. Daae†) har paa-vist dens urigtighed. Og der skal i sandhed ikke vidtloftige undersøgelser til for at opdage, at Absalon Pederssøns fortælling lider af feil. Thi fortalen til den danske kirkeordinants, der er underskrevet paa selve indvielsesdagen, siger jo uden om-svob, at de 7 superintendenters ordination foregik den 2den september 1537 ††). Absalon Pederssøn

*) Norske samlinger I, 9.

**) Blev ikke ti rensede; hvor er de ni? Er der ingen vendt

tilbage for at give Gud æren uden denne fremmede ? **') Symbola ad illustrandam Bugenhagii in Dania çommora-t ion em.

†) Geistliges kaldelse, side 5 fl.

††) Datum .... anno domini f SJ 7 d>e secundo septemiris, qvo

die ptiblice ordinati sunt dioecesitim superintfndentes.har altsaa angivet en feilagtig dag for denne hoitide-lige handling*). Men hertil kommer nu en udtalelse i en samtidig skrivelse af Bugenhagen, som B. Miinter har fortjenesten af at have draget frem for lyset, og som uimodsigelig viser, at kun 7 superintendenter blev af ham ordinerede den 2den september 1537. Efter at nemlig Bugenhagen har fortalt, hvad der var gaaet forud for selve indvielses-handlingen, fortsætter han med disse ord: derpaa blev der ordineret 7 superintendenter**), altsaa ikke 8. Paa samme vis udtrykker ogsaa et par senere forfattere sig. Hverken Konrad Aslaksen (1620) eller Joh. Moller (1699) ved om flere end 7 af Bugenhagen indviede lutherske biskoper***). Det er altsaa feilagtigt, baade naar Absalon Pederssøn lader de 7 danske superintendenter ordineres den 26de august, og naar han lader Geble Pedersen ordineres sammen med dem.

Foruden Absalon Pederssøn er der saavidt mig bekjendt to af hinanden uafhængige forfattere, der henlægger ordinationen til 26de august. Den ene af disse er den danske historieskriver A. Ilu i tfeldtf). Den anden er den tyske theolog og kronist D. Chytræus††). Naar da en norsk, en dansk, og en

*) Dette har Keyser indseet; se hans kirkehistorie II, S32 anm.

**) D lindi ordinati sunt sept em superintendenten.

***) Conradi Aslaei Oratio: sept em evangelieos episcopos ordinari curavit. j. Molleri bibliotheea: Inauguravit VII episcopos Lutheranos. †) Folioudgave II, 1496. ††) Chonicon Saxonit? II, 28 2 (trykt 1588) .228

tysk forfatter samstemmer i denne angivelse, der som paavist er feilagtig, saa tror jeg, dette kun kan forklares deraf, at en ordinationshandling virkelig har fundet sted den 26de august, idet Geble Pedersen da indviedes til sit embede, og at denne højtidelighed senere er blevet sammenblandet med, hvad der til drog sig den 2den september. Det turde vel ogsaa findes at være bedst stemmende med mr. Gebles beskedne stilling som evangelisk superintendent i det fjerne Norge, at han fik sin indvielse for sig selv 1 al stilhed, medens man gjorde forberedelserne til den højtidelige dag, da ordinantsen skulde underskrives og stifternes nye tilsynsmænd ordineres til sine embeder*).

Til slutning skal bemerkes, at man hos nogle forfattere støder paa en tendens til at lade Bugenhagen ordinere flere af de første norske superintendenter sammen med Geble Pedersen. Saaledes fortæller Peder Claussøn, at Jon Guttormssøn i Stavanger blev indviet 1537 **). Og efter hvad B. Münter oplyser skal Bugenhagens biograf Jäncken fortælle, at den pomerske doctor foruden de 7

*) Til dette resultat kotn ogsaa 1! Miinter i sin tid, Prof. dr. L. Daae tror derimod (anførte skrift side 6), at Geble Pedersen indviedes noget senere - end hans danske etnbeds-brødre. — Historien om Bugenhagens yttring i anledning af Geble Pedersøns gave!maa efter det oplyste være en skrøne; anvendelsen af skiiftens ord paa denne maade passer aldeles ikke til Bugenhagen, men vel til en eller anden humanist i samtiden.

**) Skrifter, udg af dr. G. Storm, side 323. Kfr. l'ontoppidans annaler og Miinters reformationshistorie.241

danske ogsaa ordinerede de fire første norske su perintendenter.

4. Bergens latinskole.

Det er almindelig anerkjendt, baade at Bergens latinskole har en betydelig andel i det aandelige opsving og literære liv, der udmerker denne by i den anden halvdel af det 16de aarhundrede, og at samme skole skylder Geble Pedersen sin første udvikling og i det hele taget sit hele aandelige præg.

Jeg skal i det følgende søge at give et lidet bidrag til nærmere forstaaelse heraf, idet jeg tager hans pædagogiske virksomhed i øiesyn.

Af hvad Absalon Pederssøn fortæller*), ser man, at Geble Pedersen var den, som bestemte, hvilke forfattere der skulde læses i skolen. Af samme kilde erfarer man ogsaa, at han har indført den i samtidens humanistiske skoler almindelig brugte methode, efter hvilken eleverne fik de latinske forfattere, man gjennemgik, dikterede for siden at lære dem efter det nedskrevne diktat. Endelig faar man besked om, at Geble Pedersen optraadte som lærer ved latinskolen. Absalon Pederssøn fortæller**), at han en tid «dagligen aarle hver morgen læste udi skolen Computum ecclesiasticum Spangen-bergii, og der den var endt, Borbonium de moribns . Om de her nævnte forfattere skal jeg meddele følgende oplysninger.

*) Norske samlinger I, II.

**) Norske samlinger I, 16.230

Johannes S pangen berg var fadt i 1464 og blev i 1520 rektor i Nordhausen. Efter i længere tid at have virket i denne stilling og efter senere at have indehavt et par andre embeder blev han i 1543 udnævnt til den første evangeliske superintendent i Eisleben, en stilling han beklædte til sin død i 1550*). Foruden en flerhed af andre skrifter udgav han i 1539 det ovenfor nævnte arbeide, hvis fuldstændige titel er: Computas ecclesiaslicus mamt, sca/is, rotulis et figuris illustratus. Bogen indeholder latinske og tyske kirkesange med noter og musikalsk apparat; de nævnes af literaturhistori-keren Grässe blandt det 16de aarhundredes musikalske verker**).

Nicolaus Borbonius (eller Bourbon) var født i Champagne i Frankrige 1503. Efter i nogen tid at have opholdt sig i England, hvor han stod i høi gunst baade hos kong Henrik den 8de og erkebiskop Cranmer, vendte han tilbade til Frankrige og blev af dronning Margretha af Navara ansat som lærer for hendes døttre, en stilling han opgav efter nogle aars forløb. Han døde omkring 1550. I samtiden stod han i hoi anseelse for sin kyndighed i antikviteter og græsk. I literaturen har han levet længst som satiriker; hans hovedverk i denne literaturgren — Nugæ — har oplevet en mangfoldighed af oplag. Den tidligere nævnte bog af ham er betitlet: Pædagogia sive de purerorum moribus libel-

*) Jücher II, 712

**) J, 960 og 965243

lus og udkom i Lyon i aaret 1536. Den er skrevet i latinske vers (disticher) og blev i sin tid meget brugt i Europas skoler; ungdommen kunde jo af den paa en gang lære gode sæder og god latin*).

Valget af disse to mænds arbeider er betegnende for Geble Pedersens aandsretning. Som han selv under sit ophold i Flandern har lagt sig efter musik**), arbeider han personlig for at uddanne de vordende prester baade theoretisk og praktisk i kirkesang, paa samme tid som han anskaffer et orgel for domkirken og selv bekoster uddannelsen af en organist***). Og medens han sigter paa at fremme gode seder hos ungdommen, søger han tillige at gjøre den bekjendt med samtidens latinske digtning og at uddanne de unge til latinske poeter. Med Geble Pedersen træder Norge i forbindelse med humanismen, han er vort lands ældste humanist.

*) Jöcher /, i2q8 Tres o r des livres rares, /, 4QJ. Vapereau, Dietionaire, side 314.

**) Norske samlinger I, 8.

***) Sammesteds 1 19,XII.

Hr. Petter Dass.

IN ordland har i tiden efter reformationen fostret en hel række af fremragende mænd, der baade i kirkens og videnskabens historie har efterladt sig et beromt navn og eftermæle. Lad mig faa lov til at lade nogle af disse skikkelser, som Nordland med stolthed tæller blandt sine sønner, gaa forbi vort blik. Først lægger vi merke til Torbjørn Olafsøn Bratt, den første evangeliske bisp paa Throndhjems bispestol, samt Geble Pedersen, den første lutherske biskop i Bergen, den samvittighedsfulde, nidkjære kirkens tjener. Dernæst møder vi dr. Hans Jespersen,

hofprædikant i Kjøbenhavn, en af sin tids mest veltalende mænd. Endvidere betragter vi prestesønnen fra Brønø Hans Ros sing, der endte sine dage som dr. theol, og biskop i Kristiania. Fremdeles har vi ham, der begyndte som prest i Vaagen og endte som missionsbiskop over Grønland, den store Hans Egede, denne den norske kirkes maaske mest fremtrædende apostoliske skikkelse. Endvidere møder os helgelændingen BenjaminDass og lofotingen Gerhard Schøning, der begge blev rektorer ved Throndhjems latinskole, og som begge var fremragende skolemænd og i besiddelse af glimrende lærdom. Ligeledes har vi den lærde lovhistoriker Hans Paus og den djerve, populære biskop M. B. Krogh. Og endelig kan nævnes de to professorer ved Kristiania nygrundede universitet, filosofen Sverd rup og theologen Hersleb, begge med udødelige navne.

Blandt denne lange række af berømte mænd fra Nordland indtager «poeten fra Alstarhaug,» hr. Petter Dass, i sandhed ikke den ringeste rang. Meget mere maa man sige, at af alle fremragende nordlændinger er han nu den, hvis navn er videst kjendt og straaler i den største glorie. Der var en tid, da Petter Dass var næsten glemt af verden. Ja — i Nordland var han rigtignok ikke glemt, de sorte raanakker i jægternes seil talede fremdeles om sorgen over hans bortgang, men udenfor hans kjære Nordland var der ikke mange, der kjendte endog kun hans navn.

Dette, at en stor mand for en tid ligesom glemmes bort, er forresten ikke noget usedvanligt; endog selve Shakespeare var engang saa glemt, at han formelig maatte opdages paanyt.

Æren for at have trukket Petter Dass frem fra aarhundredes glemsel tilkommer digteren Welhaven, der i sin alhandling om «poeten fra Alstarhaug» gjorde almenheden opmerksom paa, hvorledes vort fædreland i ham eiede en sanger, der virkelig sang af fuldt bryst, medens fast alle germanske folkeslag laa i poetisk dødssøvn. Senere har prof.234

dr. L. Dietrichson helliget ham en varm omtale i sin «Norske poesies historie.« Hans samlede skrifter er udkomne i en fortrinlig kritisk udgave af rektor Erichsen paa foranstaltning af den norske historiske forening, og for nogle aar siden har endog en tysk literaturhistoriker, L. I'assarge i Konigsberg, udgivet et eget skrift om ham og hans digtning. Det ædle metal, det rene guld kommer altid til sin ret.

Jeg skal nu gaa over til at give en kort fremstilling af Petter Dass's liv for derpaa at tage lians virksomhed som prest og digter nærmere i oiesyn.

Det tryk, der hvilede paa presbyterianerne i Skotland under Carl den forstes regjering, bragte som bekjendt mange familier til at gaa i landflygtighed. Blandt disse presbyterianske emigranter var ogsaa Peiter Pittersen, fra Dundee i Skotland, der i 1635 tog borgerskab i Bergen*) men som

*) At han, soin rektor Erichsen (Petter Dass's samlede skrifter I, fortalen side IV) antager, er digterens fader, synes mig udenfor al tvil. Men at han bar familienavnet «Dun das s » og at dette navn senere skulde være forkortet til Dass, det er en antagelse, der ikke kan bevises, og først er bleven ret populær, efter at en Dun das s havde udmerket sig under krimkrigen. — En Dauidt Das findes som borger i Bergen 1588 (Nicolaysen, Bergens borgersbog side 9), ligesom der ogsaa i 1605 nævnes en Jørgen Dass blandt de bergensiske borgere (sammesteds side 22). Da saaledes navnet Dass er i brug i Bergen længe før Peiter Pittersens ankomst did, og da dennes søn kalder sig Dass, saa synes den rimeligste forklaringsgrund at være den, at poeten har faaet sit Dass-navn i daaben, idet han er bleven opkaldt efter en eller anden i Bergen eller paa Helgeland levende mand at det e navn.235

senere (1646) blev gift med Maren Falch, datter af fogden Peter Falch og da bosatte sig paa sin svigerfaders gaard Nord Hero, hvor han, som fast alle udvandrede skotter i udlandet, drev som handelsmand.

Efter kun nogle faa aars forlob afgik han ved døden, efterladende sin enke med 5 born, af hvilke vor digter Petter Dass var den ældste, i temmelig smaa kaar.

Petter Dass, der var født paa Nord Herø i 1647, var 7 aar gl. ved faderens død. Hjemmet blev da opløst, moderen maatte fordele børnene mellem slegtninge og venner, og Petter Dass blev sat i huset hos sin moster Anna Falch, der var gift med sogneprest til Nærø, Nils Mikkelsen Arctander.

Om digterens afdøde fader vides forresten intet. Imidlertid synes det at være temmelig klart, at sønnen har arvet adskilligt af dennes skotlænder-natur. Dette jevne, greie, praktiske, der gaar gjennem l'. Dass's digtning og som er saa enestaaende for hans tid, turde nok for en del skyldes det skotske blod, der flød i hans aarer.

Hvad digterens moder angaar, da kan man slutte sig til hendes karakter af det æresvers, som Markus Volquarts digtede om hende:

Er en Martha fordum blevet for hus-raadighed opskrevet er Maria gudsfrygt klar, da var dette søsterpar begge samlet i dit bryst, disse dyder var din lystMaren Falch var saaledes Martha og Maria i en person, dygtig og virksom og paa samme tid dyb og inderlig af gemyt. Disse egenskaber gik nu i arv paa sønnen. Vor digter var, som vi snart skal se, en fremragende forretningsmand i det verdslige og tillige varm, dyb og nidkjær, naar talen er om ham som kristen og prest. Anlæggene, spirerne til, hvad han blev som mand, det var arven fra far og mor; udviklingen af disse anlæg, disse spirer fremdrog sig gjennem en ungdomstid, der var fyldt af trængsel og savn; men netop derved blev hans karakter saa meget mere staalsat.

Jeg svæved hid og did alt under andres naade, siger digteren om sig i sit poetiske levnetsløb. Fra sin moster paa Nærø, hvor han synes at være bleven strengt og hensynsløst behandlet, flyttede han til en anden moster, der var gift med sorenskriver Jesper Hansen, og her nød han i nogen tid undervisning sammen med sin fætter, den senere saa berømte hofprædikant dr. Jespersen, indtil han i aaret 1660 blev sat i Bergens latinskole og, som det synes, nød underholdning hos faderens her gifte og bosatte søster.

I aaret 1665, altsaa efter 5 aars skolegang, blev Petter Dass student ved kjøbenhavns universitet, hvor han «holdt ud» i to aar; længere strak ikke de smaa midler til. Hans studentertid var trang og tung:

'Den tid var guld og penge mig ikke til besver. Jeg derfor maatte trænge at laane her og der. Altid var tomt i lommen, sorrig var i min hu, en skilling var kjerkommen, ret som en daler nu.>237

Fra universitetsstaden tog Petter Dass tilbage til Helgeland, hvor han forst blev huslærer i Vefsen hos sogneprest Jakob Wirtmand, med hvis steddatter Margreta han senere blev gift, og derpaa (1672) ordineret som personel kapellan hos den daværende resid. kapell, til Næsne Henrik Din-clow. Uagtet denne opførte sig mod ham som en god husbond,» var dog hans kaar, som alle personelle kapellaners paa den tid, meget kummerlige: <Jeg som en anden bonde arbeider for mit brod,» synger han.

»Mit embeds indkomster var aldrig saa god, at jeg kunde kjøbe en sko til min fod og hoser til at skjule min' hæle.»

Snart skulde imidlertid lysere dage oprinde. I 1681 døde hr. Dinclow, og Petter Dass blev nu dennes eftermand som resid. kap. til Næsne, og efter at have tjent i denne stilling i 8 aar, da indtraadte det, som han synger om:

Gud gjorde endog mere, end nogen tid jeg bad, han end mit kald formere, Gav kald paa kald i rad.

Thi i 1689 blev han nemlig udnævnt til sogneprest til Alstarhaug, der, som det heder i en samtidig optegnelse, var det «rigeste og formuendste kald ikke alene i Nordlandene, men i al Throndhjems stift.» Dette er ogsaa rimelig nok; thi Alstarhaug kald bestod dengang af de nuværende prestegjeld Tjøtto, Herø, Stamnes, Alstarhaug, Vefsen, Hatfjelddalen, Hemnæs, Mo og Næsne. Det maahave været ganske betydelige indtægter, der tilflad Petter Dass som sogneprest i dette store kald. Peder Clausen, der forfattede sin Norges beskrivelse noget over et halvt aarhundrede, for Petter Dass blev prest til Alstarhaug, siger, at sognepresten der «kan vel alieneste udi sit offer og offertold faa henved 2 eller 3 hundrede vaager torfisk, foruden sit tiendekorn og tiendefisk og anden saadan herlighed. Og disse store indkomster forøgede Petter Dass end yderligere derved, at han som en dygtig forretningsmand drev jægtebrug i betydelig udstrækning og skal ved denne bedrift have tjent mange penge. Det er moderens praktiske natur, der gaar igjen. Sagnet i Nordland fortæller, at hr. Petter Dass ofte selv fulgte med en af sine jægter til Bergen, og at han stod paa bryggen fra morgen til kveld som en anden skipper og veiede fisk. Han tiltog saaledes i velstand, at han tilslut blev istand til at indkjobe alt kongens gods i Vefsen, hvilket — som det heder — er det skjønneste gods i alle Nordlandene.»

I denne forbindelse bør jeg oplyse, at hr. Petter vistnok paa den ene side var en driftig mand, der hadede al uvirksomhed, al dovenskab, som han selv synger:

Hvo, der arbeid' ei vil gjøre, han ei heller æde maa, man skal ham ad døren kjøre, naar han vil at tigge gaa, lade saa hans dovne arme ligge hos hans hungrig' tarme.

Men paa den anden side var han tillige en yderst hjælpsom og godgjørende mand, der traadte239

til med rund haand, naar en værdig trængende paakaldte hans bistand. Ved hans død fandtes af hans formue udestaaende som laan over 2000 rdl., en i hin tid, da penge var saa sjeldne, overmaade betydelig sum.

I aaret 1704 blev sønnen Anders Dass ordineret til personelkapell. hos faderen. Denne var da allerede begyndt at føie alderens mangeslags tryk, skjønt han endnu med egte humor kunde spøge med sin sygelighed;

Jeg for min svaghed ikke kan aftrække mine strømper >

Hans aandskraft var og blev imidlertid usvækket til det sidste, og flere viser og sange fra denne hans sidste tid er endnu i behold. Hans lidelser tiltog imidlertid mere og mere, og oftere udtalte han ønsket om forløsning fra sine trængsler. Hans bøn blev ogsaa hørt, i august 1708 afgik han ved doden, 61 aar gammel, paa Alstarhaug prestegaard.

Hr. Petter skildres af sin sønnesøn som «af person meget lav, af vekst undersætsig, men haardfør af lemmer » Hansi Melhus kirke opbevarede portræt viser os en mand i godt huld, med et paa samme tid blidt og bestemt udtryk. Paa hovedet bærer han kalot, haaret er rødbrunt, fipskjegget er nedentil glat afklippet. Hans hele ansigtspræg staar i fuld samklang med det aandelige billede af ham, der træder os i møde i hans skrifter.

Efter dette korte omrids af hr. Peters ydre liv gaar jeg over til at gjøre det forsøg at søge at skildre ham som prest, som kirkens mand.240

Ingen af hr. Petters prædikener er bleven trykt eller opbevaret i manuskript. Det er saaledes ikke muligt bestemt at sige, hvorledes han har prædiket. Vi har heller ikke efterretning fra nogen af hans tilhorere i saa henseende. Vi er saaledes henviste udelukkende til hans digterværker, naar vi vil soge at tegne ham som geistlig.

Og her viser det sig forst og fremst, at han har opfattet sin prestelige gjerning med det dybeste alvor, at han var villig til i sit embede at ofre alt, selv sit liv. Hvor synger han ikke gribende herom:

Thi Nordland saaledes beliggende er Guds lov maa forkyndes blandt øer og skjær

uagtet al fare og moie; thi sker det og tidt, at en talendes inund maa soge sin grav i den dybeste grund,

og lukke blandt fisken sit øie. Dog tor vi vort embed forrette med lyst betænk det er en samvittigheds trøst,

om Gud os paa vandet vil kalde . . . Hvad vil en Guds tjener bekymre sig ved at ham er udvalgt et begravelses sted,

som mennesker ikke kan finde ? Om han ikke bæres af venner herud han kan dog med Mose begraves af Gud og lukkes saa rolig derinde.

Hr. Petter levede ved slutningen af det tidsrum, der i kirkehistorien har faaet navn af rettroenhedens periode, og som i det hele taget udmerkede sig ved tør, ufrugtbar lærdom og en aandløs hævden af den rette tro. Men netop slutningen af dette tidsrum opviser inden den norske kirke mange glædelige tegn til nyt liv, til en før ukjendt religiøs241

varme og inderlighed. De allermerkeligste af disse livstegn er det opsving, som den religiøse digtning tager. Thi slutningen af det 17de aarhundrede eiret en sangens tid inden vor kirke Der optræder paa en gang tre betydelige religiøse digtere. Jeg nævner forst Samuel Brun, prest i Kragerø, af hvis sange om «Korsets frugt : en har faaet plads i Landstads salmebog. Jeg anfører dernæst Dorothea Engel brecktsdatter i Bergen, hun der sang saa skjønt om synderinden ved Herrens fødder, og hvis sange nu lyder i vor kirke. Men den mest fremragende i dette syngekor er dog Petter Dass. Naar man tager for sig hans Katekismi sange, saa springer der straks frem, at det

netop er presten, der her synger ud sine bedste tanker og stemninger, og man faar tillige en anelse om, hvordan den mand dog maa have prædiket for sin menighed. Det samme kirkelige stempel bærer ogsaa hr. Petters levnetsløb, denne hans svanesang, der viser os presten under lønkammerets forbøn for sin kjære fødeegn:

Vor syndetal afskrive stryg al restantsen ud, at Helgeland maa blive et helligt land for Gud.

Hr. Petters religiøsitet er rolig, mild. resigneret; det er ikke den senere tids ild og brand og — sønderrevethed, det er den gammeldagse fromme, barnlige fortrøstning, der ligger paa bunden og ser mere opad end nedad. Derfor bliver hr. Petters religiøse begeistring næsten som en orgelklang, naar

han fordyber sig i nadverden, medens den slaar ud i kjæmpevisens toner, naar han synger om Herrens liv paa jorden, og farves af Johannes aabenbarings sprog, naar den vender blikket op til de evige høider.

Lad mig anføre et par eksempler:

Dit minde skal, o Jesu! staa uglemt i sind og tanke, mens brød af ager er at faa og druer gror paa ranke, og hvor der brydes helligt brød, der skal forkyndes Herrens død blandt mange folk og gamle, indtil du synlig kommer frem i skyen os at hente hjem og i dit rige samle.

Eller:

Hører, I himle, du jord, læg at merke hører, I folk, under solen som bor, hører, hvor løven af Juda den sterke neder med seier til helvede for. Herren berøved al fyrstedoms vælde, aanderne maatte forfærdet undgjælde.

Eller:

Guds engle og udvalgte samt ng de fire djur skal for din stol nedfalde med alle kreatur: De skal udraabe frit, at hæder, magt og styrk og riget -— det er dit!

At dømme efter den folkelige tone, som hr. Petter saa merkelig forstod at anslaa i sine religiøse sange, har man den fuldeste ret til at an-243

tage, at det samme var tilfældet, naar han forkyndte Guds ord fra prædikestolen. Han maa have talt slig, at almuen forstod ham, saa gjennem fortrolig som han viser sig at være med almuens tænkesæt og livsopfatning. Ingen eller ialfald kun yderst faa af hans tilhorere kjendte ham som digter, medens han levede; thi hans skrifter blev forst trykt efter hans dod, og det var kun en eller anden studeret mand, der kunde skaffe sig adgang til at >æse dem i afskrift. Uet sterke indtryk, som han i sin livstid gjorde paa sine omgivelser, saa han efter sin dod mer og mer er bleven en sagnfigur, skyldes fremfor alt hans sterke, djerve personlighed og det levende ord, der talte ud af hans prædiken. For de senere slegter er det selvfølgelig digteren, der udelukkende staar for bevidstheden.

Hvad hr. Petters religiøse digtning forøvrigt angaar, da er alle enige i at tildele hans katekismus-sange første rang. Welhaven siger om partier af dette verk, at der er i vor literatur fra den tidsalder og det skriftslags intet, som kan lignes dermed. Og udgiveren af hr. Petters samlede skrifter siger, at det vilde ingen vanskelighed være at finde partier af katekismus-sangene, der i skjønhed og kraft kunde stilles ved siden af, hvad literaturen baade før og siden har at opvise af religiøs digtning. Nærmest efter katekismus-sangene kommer hans '.'.Aandelige tidsfordriv eller bibelske vise-bog», af hvilke flere sange ligetil er gaaet over til at blive folkeviser baade i Danmark og Norge, som f. eks. «Det hændte sig Jefta, den Gideons mand». Begge disse religiøse digterverker har fundet en sterk udbredelse244

blandt det norske folie, lige op til de fjerneste fjeldbygder, og de trykkes endnu stadig op igjen. I vore dage har organist Lindemann udgivet en flerhed af de folkemelodier, efter hvilke P. Dass' sange synges paa de forskjellige steder i vort land. Og det er ganske underligt at lægge merke til den lighed, som der er mellem melodierne paa den samme sang fra de fra hinanden mest fjernede bygdelag. I Ranen, paa Romerike, i Telemat ken, i Valder s synger man hr. Petters sange i alt væsentligt paa samme vis, til trods for, at melodierne aldrig tidligere har været sat paa noder, men kun er forplantet ad levende vei.

Jeg gaar nu over til at omhandle hr. Petters verdslige digtning. Denne falder i to hovedgrupper: Leiligheds-viser og det store beskrivende digt: Nordlands trompet. Af hans mange lejlighedsdigtninger, der er af yderst forskjelligt værd, indtager den skjelmske, paa en gang satiriske og dog godmodige Dal evi se ubestridelig den fornemste plads. Hr. Petter maa have været i et ypperligt humor, da han efter et svensk forbillede digtede denne vise; han kan aabenbarlig ikke havt stort bryderi med at faa den frem, sligt sprudler digtervældet. Hvor former sproget sig ikke, hvor klinger ikke rimene:

«Fjeldbyggen agter paa tiden.

Vinter, naar dagen er liden

tar han oks paa nakken ^

i bakken, gaa i dyben sne op til lænderne, finder sig et træ kroget til at se;245

hugger deraf meier som pleier

bruges under slæder paa veien.

Nordlands trompet er Petter Dass' ypperste, mest bekjendte og mest berømte poetiske arbeide paa den verdslige digtnings omraade. Naar man sammenstiller Nordlands trompet med samtidens øvrige fremtoninger, bliver den i sandhed som lys i mørket. Kingo var stor, i visse maader uopnaaelig i salmen; men søgte han at anslaa andre strenge end de rent religiøse, da henfaldt han kun i smagløsheder og plathed. Anders Bording stod for samtiden i det største ry som verdslig digter; men alle hans arbeider er forlængst overgivne glemselen. Thi hvad der kommer til verden uden undfangelse, uden liv, det er viet til døden. Hr. Petters Nordlands trompet er visselig ikke noget dybt folt digterverk, det er aabenbart ikke undfangen og født under smerter, der er ikke noget af forfatterens hjerterødder, som er revne ud med tankerne og versene. Men paa den anden side ligger dog det dybeste og bedste af forfatterens indre liv her gjemt. Og da dette liv var et i folket dybt rodfæstet, friskt og djervt liv, saa blev der ogsaa udbredt over Nordlands trompet en friskhed, en livskraft, en folkelig djervhed, der vil gjøre den udødelig, saa længe der gives en norsk literatur.

Lad mig faa lov til at pege paa enkelte omstændigheder ved trompeten.

Først udhæver jeg den dybe kjærlighed til og medfølelse med land og folk, der saa velgjørende træder læserne overalt i møde:246

I dig er jeg baaren og svøbt i klud, i dig har jeg holdt mange tørninger ud, ja taalt baade velstand og møie. Men hvad det hnr været, enten fryd eller ak, saa ske for altsammen min skabermands tak, jeg lar ined hans vilje mig nøie.

Vistnok er det et barskt land, han bor i og synger om, og en og anden gang bliver han vemodig stemt og vender sit blik mod blidere egne:

Naar andre kan frydes ved straalende sol, er vi elementernes slaver

Dog, dette mismod er kun en forbifarende sky, han ryster snart det hele af sig og er atter den freidige nordlænding. Mørketiden gaar snart over, og den lyse tid indfinder sig:

O sommer, kjærkommen til alles behag, paa hvilken at natten den lyser som dag og fuglen sin skaliermand love.

Og i dette nordlandske sommerlys glæder han sig da saa kostelig over baade allehaande fugle og flyvende dyr» og især over de svommende dyr i det nordlandske håv», lige fra den kongelige hval til hysen med «flekken bag øre,» ikke at tale om «den nordlandske torsk, som fiskerne kalde mon skreien paa norsk » Saa mismodig han bliver ved tanken paa et feilslaget lofotfisken', og saa inderlig han beder den barmhjertige Gud om at afvende saadan ulykke, saa høistemt poetisk bliver han, naar han i aanden ser et rigt fiskeri; da synger han om den kjære torsk,247

som kaldes maa nordmandens krone, han kroner vor' hjelder, han kroner vor sjaa, o, sæl er du bonde, som torsken

kan faa, han foder baad' dig og din kone.

Og han faar nok alle nordlændingerne med sig, naar han saa istemmer:

Baimhjertige Fader, oplade din haand velsigne os fattige folk her i land med dine velsignelser gode.

Men det er ikke blot landet med dets natur og rigdomskilder, hr. Petter med saa stor kjærlighed synger om, det er ogsaa folket, for hvis ve og vel hans hjerte slaar varmt. Og i denne forbindelse viser han sig som den egte folkets mand, der har oinene aabne for indvaanernes skrøbeligheder og aldeles ikke skaanet- dem. Droie ord lader han nordlændingen høre for hans drukkenskab, uforligelighed og hevngjerrighed. Men selv naar han saaledes svinger svøben, har han dog altid en skjelm bag øret, det godmodige humor tager ligesom braad-den af satiren. Aller kosteligst i saa henseende eiden glimrende fremstilling af striden mellem de to grander, af hvilken han lader den ene i al naivitet klage paa følgende maade til skriveren.

Han sagde: Go skrivar, eg hæve ei sag angaaende meg og min granne. I gjær nu saa vel, at I græi os den ut: Eg kjøbte ei møll-kvæin og grannen eit skjut,

i fælleslag skulle di stande. Eg sa: min go granne, bruk kvæina me meg, saa gaar eg halvparten i skjute me deg, og bytte saa, kva vi forkværva.24S

Saa kom eg for skaen, eg seia da maa —

Gud nai den, som kors og motgangen fæli paa! —

at eg kjaure mærra forderva.

Som grannen nu haur, eg skandera si mær,

og darme saa blei kan ildkerskjen og tvær

og slo saa mi kvæin udi stykja.

Men nu vil eg vitja, min kjære land-drot,

om eg bor at taka den skaen for godt,

og sei meg, hva I nu mon tykja. Eg meine saa: he han skandera mi kvæin, saa hoig eg ei flæra i oikjen igjen og darme saa inna de saa drages.

Endelig vil jeg fæste opmerksomheden paa, hvorledes hr. Petter under sine skildringer i Nordlands trompet paa ethvert punkt er presten, den religiose mand, der ikke er et i det verdslige og et andet i det aandelige, men hvis livsopfatning er helstøbt, og som derfor skuer hele tilværelsen i religionens lys. Det er i saa henseende et program for hele den Nordlands trompet, naar hr. Petter i sin indledning siger:

Alene til Herren jeg leier mig hen, han ville selv røre min maalløse pen og herudi gjøre det bedste.

Derfor er det ogsaa en helstøbt mands færd, naar hr. Petter begynder med at synge om Helgeland sligt, som han har gjort det i trompeten, og ender med at bede om, at

Helgeland maa blive et helligt land for Gud.

Det fremgaar af alt, hvad man ved om hr. Petter, at han maa have været en sterk personlig-249

hed. Han synes i almindelighed at have været af et jevnt, godt humør, og baade fra hans mund og pen flod der tidt skjemtsomme ord: «En knur og grinen mand af alle bør belees,» siger han etsteds. Af natur var han «rask og heftig,» dog var hans hele færd besindig, hans personlighed harmonisk. 1 sit liv var han lige saa nøisom og tarvelig, som han var nidkjær i sit embede. Af alle nordlæn-dinger er han den, der har havt den største betydning for sit folks udvikling; derfor vil Nordland altid med stolthed nævne hr. Petter Dass som sin bedste og kjæreste søn, ligesom den norske kirke til enhver tid vil se i ham en af sine betydeligste mænd.xixx.

Fra hernnhutismens tid.

1. Brødrene Siverud.

Paa gaarden Siverud i Aas prestegjæld boede de förste aartier af forrige aarhundrede bonden Erik Nilsen. Efter at have tjent i krigen mod Karl den tolvte som dragon og efter senere at have gjennemgaaet adskillig kors og modgang, blev han greben af den vækkelse, som er særpræget for den efter aar 1720 paafølgende tid, og som visselig har som en af sine forudsætninger det opsving af nationens aandelige kraft, der blev formidlet ved og fandt sted under den store nordiske krig. Med denne mands sønner vil vi i det følgende beskjæftige os. Det er vistnok ikke store bedrifter eller merkelige tildragelser, vi har at skildre. Imidlertid tror vi dog, at de kjendsgjerninger, vi skal meddele, vil kaste noget lys over en tid, hvis aandelige art vi kun kjender i løselige omrids.

Abraham Eriksen Siverud var den ældste af Erik Nilsens sønner. Han fortæller om sig selv, at han fra sin tidligste barndom følte sig paavirket25 r

af det religiøse. Medens bygdens folk paa den døde orthodoxies vis bad Gud om at blive bevaret for al tvil om sin salighed og ansaa al samvittigheds-uro for at være en fristelse, var han tidlig i stor sjælenød. Hans fader, der merkede sin søns tilstand, søgte efter bedste evne at hjælpe ham, og han fik ogsaa nogen aandelig trøst, skjønt han endnu ikke havde fundet den frie naades fred for sin sjæl. Under saadan forfatning kom han til Kristiania i urmagcrlære. Den hernnhutiske vækkelse var netop da paa det mest brændende, og den unge urmagersvend sluttede sig straks til «brødrene , blandt hvilke han da ogsaa fandt, hvad han søgte for sit indre liv. Ku begyndte ogsaa «hans faders hus» at ligge ham meget paa hjerte; gjennem brevveksling med sii yngste broder Johannes (f. 1726) erfarede han snart, at denne var begyndt at fatte alvorstanker, hvorfor han da fik broderen ind til Kristiania som elev af kathedralskolen. Johannes Siverud blev her grebet af den hernnhutiske vækkelse, han blev «en broder og var, som det synes, gjennem sit hele liv en varm kristen af hernnhutisk farve. Efter at have deponeret tilbragte han nogle aar som huslærer paa forskjellige steder i Norge (f. eks. i Vaage i Gudbrandsdalen); 1758 blev han prest til børnehuset paa Kristianshavn, 1762 sogneprest til Gjentofte i Sjælland, 1768 magister og døde 1783. Foruden oversættelser af flere gudelige skrifter (f. eks. Taulers omvendelseshistorie 1775, som H. N. Hauge siden foranstaltede flere udgaver af) har Mag. Siverud udgivet i trykken en liden sangsamling under titelen: < Salmer om sjælens blodige brudgom (1759,)hvilken titel er betegnende baade for samlingens indhold og retning. Under sit ophold i Norge som student var Siverud til megen stotte og aandelig hjælp for de hist og her adspredte kristne af den hernnhutiske retning; med disse stod han ogsaa efter at være bleven bosat i Danmark paa mange maader i forbindelse.

Medens Abraham opholdt sig i Kristiania som urmagersvend og Johannes som elev af kathedralskolen, og begge, som ovenfor fortalt, var blevne opvakte, sogte de ogsaa at paavirke sin tredje og ældste broder Nils. Under besog, denne aflagde hos sine to yngre brødre, fik han da i hernnhuternes forsamlinger «hore det offentlige vidnesbyrd med kraft om syndernes retfærdiggjørelse, hvorved han blev vundet og blev en broder». < Frelseren blev ham et og alt, og hans børn ham inderlig kjær, saa deres samfund blev ham ganske uundværligt; og kom en due fra arken til ham med et oljeblad i munden, gjorde han sig ret tilgode derved, glædede sig derover og takkede Frelseren med taarer».

Nogen tid for sin opvækkelse havde Nils Siverud, tildels mod forældrenes vilje, egtet en enke paa gaarden Fraale i Nordby anneks i Aas. Egte-skabet blev ikke lykkeligt, konen var syg og blev senere saa omtrent sindssvag, gjælden paa gaarden var trykkende og stedbørnene vanartede. Efter vækkelsen blev imidlertid Fraale et samlingssted for hernnhuterne i Aas og omliggende sogne, da Nils umulig kunde fortie den barmhjertighed, som ham var vederfaret». At han optraadte som lægprædikant.er vel neppe sandsynligt; snarere ser det ud til, at han i sine samlinger læste hoit af hernnhutiske skrifter og maaske bad med egne ord. Disse sammenkomster paa Fraale vakte imidlertid adskillig opmerksomhed; lederne af societetet blev bange for, at hans optræden vilde kunne skade deres sag og paafore ham selv lidelse; han var jo desuden ikke autoriseret af brodrene som lærer, hvorfor de ogsaa raadede ham til at holde inde med saadan ioinefaldende virksomhed, Hvad «brødrene- havde frygtet for, syntes ogsaa at skulle blive til virkelighed, idet en af nabopresterne indgav klage om ham til Kristiania biskop

med begjering om, at «denne mands foretagende i tide maatte hemmes». Biskopen oversendte klagen til sognepresten i Aas, hr. Stoltenberg (1758—1805); men da denne udtalte sig meel megen anerkjendelse om Nils's virken og personlighed og endog udtrykte et hjerteligt ønske om, at han maatte have flere saadanne medhjælpere i sin menighed, saa blev der fra stiftets side intet foretaget mod ham. Skjønt noget nedslagen vecl «brødrenes» raad fortsatte han nu, som han havde begyndt, vandrede ogsaa omkring i omegnen og havde især en eiendommelig gave til at fortælle de smaa om Jesus; hvor han traf børn, enten det var inde eller 11de, i marken eller paa veien, gav han sig i samtale med dem, lærte dem at synge Jesusange og gav dem bøger, hvoraf børnene senere sang hjemme for sine forældre. Engang han sidder hjemme og skaver bark til sine kreaturer, kommer naboens lille gut springende til ham. Nils begynder straks at fortælle gutten om ham, der havde ladet254

vokse ele grønne kviste, han, som blev et barn og var sine forældre lydig, som gjorde sine kjærlig-hedsundere, og som tilsidst blev hængt paa et kors, «saadant som dette her , siger han, idet han tager et par stokke og lægger dem i kors. Gutten blev greben af disse ord og var fra den stund en sto kristen.

Efterat have brugt Fraale i nogle aar overgav han gaarden til sin ældste stedsøn. Som ældste son skulde han nu overtage sin faders gaard Siverud; men da han paa grund af sin kones tilstand ikke turde indlade sig herpaa, overlod han denne gaard til sin ovenfor omtalte broder Abraham, til hvem han ogsaa senere (lyttede, medens konen forblev hos sin son paa Fraale. Abraham Siverud havde ikke broderens livlige gemyt eller hans trang og evne til aandelig virksomhed. Imidlertid var han en stø kristen og maaske af større aandsdybde og mere begavelse end sin ældre broder. Han brugte Siverud til sin død, henimod slutningen af forrige aarhundrede. I manuskript har han efterladt sig et [jar sange, af hvilke jeg som prøve skal meddele et par vers:

»Vis mig, o kjære Helligaand bestandig blodets strømme, at hjertet deri leve kan, ja ganske overstrømme

<0 lad mig da, min Jehova, ved dine fødder ligge, lad mig dem naa og kysse paa, derom vil jeg ret tigge j.

«Dig evig, evig ære ske, hav tak for al din naade, o søde, søde Frelsere, som frier fra al vaade».255

Jeg giver mig da barnlig o lam, i dine hænde, som frelste mig, som elskte mig, som elsker indtil ende a

Efter at være flyttet til broderen kunde Nils Siverud ret faa udfolde en virksomhed efter sit hj'ertes trang, «han gav sig ingen rolighed, men flittig besøgte dem, som forlangte det, og lod sig ikke holde tilbage ved besvær eller farer, ja det syntes, som det altid var en vederkvægelse for hans hjerte, naar en forsagt og bange sjæl fattede mod til at vende sig til Frelseren med tillid til hans blod og saar». Der lagdes da ogsaa flere til broder-flokken baade i Aas og omegnen; sognepresten, provst Henrik Stoltenberg, der selv tilhørte den hemnhutiske retning, lagde selvfølgelig ingen hindringer i veien for Nils, «han havde fri indgang og udgang i prestens hus og var altid velkommen -; presten lod sine husfolk deltage i hans samlinger og henviste ofte bekymrede sjæle til hans veiledning. I'aa udflugterne omkring i omegnen fulgte undertiden broderen Abraham med ham. En vinter havde de begge besøgt Drøbak. Da isen just havde lagt sig paa fjorden saavidt, at den med forsigtighed kunde gaaes, vilde de nytte leihgheden til at se en til opvakt kaptein, der boede paa den anden side af sundet, og som havde sendt bud efter Nils. Da de henimod aftenen skulde gaa tilbage til Drøbak, vilde «en jomfru endelig følge med for at hore noget mere om Frelseren». Isen var saa svag, at de ikke turde gaa ved siden af hverandre, men maatte holde sig i nogen frastand, og mørket faldt paa. Abraham spør-256

ger jomfruen, om hun var bange; hun svarer: «Falder jeg nedi her, saa kommer jeg til Frelseren, just som jeg er». Men hele tiden underveis gik Nils og bad, at ingen maatte komme i ulykke for hans skyld, og de kom da ogsaa lykkelig frem.

Om Nils Siveruds ydre kaar er fremdeles at melde, at han efter at have boet hos broderen i nogen tid flyttede som gaardsfuldmægtig til en aldrende jomfru paa gaarden Greverud i Næsoddens prestegjæld, hvor han forblev til sin dod. Man folte sig aldrig ret hjemme her af den grund, at en af de opvakte, som han havde skaftet tjeneste paa Greverud, og i hvem jomfruen troede, hun havde fundet en tjener, som hun især kunde forlade sig paa, faldt i aabenbar synd, og Herrens «sags kredit fik et merkeligt stod.» Siden dette skede, stundede han efter søndagens komme for at være blandt sine venner.» Efter at ugens strid var til ende, gik han gjerne tidlig sondags morgen

mødig, træt og fastende,» hvordan end veiret var, til broderen paa Siverud; efter at have vederkvæget sig her aandelig og legemlig tog han da videre til et af nabopreste-gjældene forat opbygge brødrene og saa hjem igjen til Greverud følgende nat. Somoftest fik han dog paa disse sine udflugter skyds af broderen. Undertiden tog han til Kraakstad, hvor han mellem presten Hør bye og hans venner sammesteds blev opbygget og opbyggede.

Henimod slutningen af november 1782 blev han liggende syg, og broderen besøgte ham flere gange under hans sygdom. «Vi erindrede da hinanden,» fortæller Abraham, «om det blod, som taler32<5_

bedre ting for syndere end Abels blod, og sang nogle vers med hinanden, som han med sammenfoldede, oploftede hænder stemmede i med sin svage tunge.» Hans kræfter svandt efterhaanden, indtil han den 13de december samme aar hensov < stille og ligesom inde hos Frelseren.» Han blev begravet ved Nordby kirke i Aas. Provst Stoltenberg holdt en hjertelig ligtale over ham. Efter Abraham Siveruds referat skal jeg gjengive talen for med det samme at opfriske talerens, en af de bedste hernn-hutiske presters, minde.

Efter at have talt længe om Pauli og Guds borns længsel og lyst efter at fare herfra og være med Kristus og efter at have skildret Pauli strid, vaaben og seir, reiser og trængsel, længsel og vished om kronen, erklærede han, at han aldrig havde kunnet holde ligprædiken over nogen med større frimodighed, end over den afdøde. Han var vel ingen Paulus, han gjorde ingen reiser fra det ene land til det andet; men om den afdødes fodtrin ved nat og dag fra gaard til gaard i disse præstegjæld var lagt sammen, det vilde udgjøre en lang vei. Taleren fremholdt derpaa, hvad der drev den bört-vandrede under hans virksomhed, hvad han søgte at opnaa derved, og hvilken velsignelse der havde flydt deraf. Og efter at skildret hans troskab, venlighed og milde omgang endte han med at pege paa hans salige død og hans evige liv hos Herren, der vandt ham kronen.

Nils Siverud har efterladt sig flere aandelige sange, af hvilke en her skal meddeles:

0 kjære Helligaand del gjor, som vi nu bede dig, oplade hvert ei hjertes dør, og øjensalve giv

at se, hvor yndigt lammet er

1 sine blodig saar,

og gjør dem inderligen kjær for hvert et fattigt faar.

Forklare lammets ribler saa for arme syndere, at de fortrolighed kan laa og skjul i vunderne.

Giv dem og alle dage her ny sang i lammets blod og hungers lyst, hver dag især at drikke af den flod,

som vælder ud af lammets saar til hungrig1 trøstende; det føder, lædsker Jesu faar, saa de sig salig se.

Bevar de smaa, o Jesu kjær, saa som din øiesten iblandt din lille skare her ret bøiet, salig, ren

udi dit dyre korses blod, indtil at tiden her omveksles med den salig' lod at se dig, som du er.

Som det religiøse liv i landsbygderne i den tid, her omhandles, skyldte paavirkninger fra brødremenigheden sin tilværelse, saa var livet ogsaa, som ovenfor paapeget, fuldstændig i hernnhutisk stil. «Lam og blod» er themaet, der varieres; der er259

varme og inderlighed i hjerterne, Frelseren er sjælenes elskede brudgom. Man staar i forbindelse med og i et vist afhængighedsforhold til «societeterne» i byerne, især det i Kristiania, hvorfra man modtager lærere til sin opbyggelse; en lægmands-virksom-hed som Nils Siveruds er, saavidt mig bekjendt, ganske enestaaende. Og for at gjøre billedet af hernnhutismen fuldkommen, saa viser det sig, at de opvakte i landsbygderne benyttede sig af brødremenighedens «Losungen.»

Hvad ovenstaaende skisse angaar, da hviler den væsentligst paa en levnetsbeskrivelse af Nils Siverud, forfattet af broderen Abraham, en levnetsbeskrivelse, der sammen med en hel del andre papirer fra hernn-hutismens tid er blevet opbevaret i afskrifter af en bonde i Tune i Smaalenene ved navn Simen Jensen Opstad, en mand, der var sengeliggende i en række af aar, og som fordrev tiden med at afskrive, hvad han fik fat paa af trykte og utrykte

sager.

2. Anna Dorthea Thurmann.

En levnetsbeskrivelse, forfattet i]811 af hendes mand, kjøbmand i Kristiania Erich Thurmann.

Forfatteren af den her meddelte biografi, Erich Thurmann, var en i sin tid meget agtet borger i hovedstaden baade paa grund af sin dygtighed og sin moralske vandel; at han var en religiøs mand af hernnhutisk farve, er ogsaa en bekjendt sag. Det nedenfor aftrykte aktstykke giver os et noksaa klart billede af hans indre liv og standpunkt, paa samme2Ö0

tid som det spreder en smule lys over stillingen og forholde inden de hernnhutiské kredse i hin tid. — Jeg meddeler biografien ordlydende efter Simen Jensen Opstads afskrift; kun retskrivningen er moderniseret.

Min til salig hvile hjemgangne kone Anna Dorthea Lercke haver, saavidt mig bekjendt, ikke, efterladt noget skriftelig om sin gang i denne verden-hvorfor jeg kortelig vil anføre, hvad mig ved samtale er bleven bekjendt.

Hun er fød i Oslo den 13de marts 1744, opdragen i sine forældres hus, der var bekjendt med livets veie, og hun kom i unge aar til eftertanke 0111 sin usalige tilstand, samt nod den naade at blive folbar overbevist, at hendes skabers lidelse og dotl var det eneste middel til salighed for hende og den ganske verden. Ved si. pastor Green,*) soster Frey-man**) og andre menigheds-søskende nød hun anfat-telse og opmuntring til at blive hendes naadevalg tro. Udi juli 1764 indgik hun første gang egteskab med Adolph Gotfred YVarnicke, som blev velsignet med otte bom, hvoraf trende endnu lever. Dette egteskab varede 9 aar, udi hvilken tid hun prøvede mange gjenvordigheder baade ved mislykket handel, der bragte dem i armod og nod, men og ved egne svære sygdomme, samt hendes mands langvarige svaghed, til hvem hun bragte sin endnu levende son Adolph Gotfred Warnicke samme dag,

*) Om ham, se L. Daae, Aktmæssige bidrag, Theol, tidsskrift VU, 343 fg., samt mit skrift om H. N. Hauge, side 89 fg.

**) Om hende, se mit skrift om H. N. Hauge, side 81 fg.26i

som han gik af tiden, en tildragelse, der bedre kan forestilles end beskrives. Fem aar levede hun i enkestand, ernærede sig og sine trende smaa bom med sparsomhed og møisommelighed. Den 29de mai 1778 blev jeg med hende forbunden i egtestand. Vi var begge lige rige; thi vi eiede intet uden hendes trende bom, hvoraf den ældste, Andreas Warnicke, (nu gift og bosat i Moskou) samme aar blev sendt til opdragelse i Christiansfelds Vores virkekreds var i begyndelsen liden og derfor fortjenesten ringe, saa vi med megen bekjømring og sparsomhed slog os igjennem. Hun var immer uforsagt og ikke modløs. Vores egteskab er bleven velsignet med tvende sønner og tvende døttre, hvoraf de tvende sønner og en datter modtog hende i fredens lyse boliger hos den Herre og Frelser, som haver kjobt dem ved sit eget kostbare blod.

Den 10de april 1787 blev vi næsten med hele kvartalet tugtet med ildebrand, som berøvede os bolig og alt, hvad vi eiede, samt paabragte os en skyld af circa 5000 rdr. mere, end vi eiede værdi for. Med denne skyld begyndte vi straks at tænke paa bygning af denne min nu beboende gaard udi tillid til den trofaste himmelske Faders hjælp, der heller ikke har skuflet vor fortrystning paa ham, men saaledes velsignet vore uformuende bestræbelser, at vi ikke alene har kunnet betale vores paadragne skyld, men faaet mere tilovçrs, end vi havde ventet og begjæret. Hans navn være evig priset!

Vi haver saaledes draget byrden med hverandre i noget over 32 aar og tilbragt baade mange glædes og bekjomrings dage. Men ak, hun er nu ikke mere262

her! Vi skal af pur barmhjertighed samles for hans naadethrone. — Af naturen var hun hastig og heftig, kunde let forløbe sig, men ligesaa hastig fortrød hun det og henfloi til den rige naades kilde, som formaar at afvaske alle forseelser; det gjorde mig ofte meget beskjemmet. En særdeles gave besad hun at sige ligefrem, baade hvacl der angik hende selv og andre. Hun var velmenende imod alle og tog del udi deres lidelser og vilde gjerne være sine venner og bekjendte tro til trøst og hjælp, om det end kosted møie. Alle hendes børn laa hende særdeles ømt om

hjertet ikke saameget for deres timelige som evige vel, hvorover hun har fældet mange hede taarer aarle og silde, naar hun syntes, de drog ud fra livets veie og henreves af dette jordiske, der smertelig byrdede hendes hjerte flere gange; men resultatet blev: vi forenedes og saa godt, som os blev skjænket naade, angelegentlig anbefalede dem alle til den store sjælehyrde, at han ikke vikle aflade at gaa dem efter, men bevise dem barmhjertighed og benytte de øieblikke, som han bedst kjender, til at give dem et levende indtryk af hans kjærlighed og skjænke dem en fuld overbevisning om deres værende beklagelige forfatning, og [at] intet uden hans fuldgyldige forsoningsoffer kan give dem adgang til den salighed, han har tilberedt sine børn. Ja kjæreste børn! Saa svag og ufuldkommen denne bon end haver været, saa tror og haaber jeg ganske vist, den ikke skal have været ganske forgjæves. Ak, støder dog ikke den gode Helligaands naadedrageiser og paamindel-ser bort med den forvovne tanke: Her er endnu tid nok! Hvad sikkerhed haves for den dag imorgen? Deslige udsættelser bliver bitterlig fortroden og kan263

ikke kaldes tilbage. Lad mig og være erindret i eders bønner, at den tro sjælehyrde ikke vil slippe mig ud af sit faderøie de faa levedage, jeg maaske haver tilbage, men mere og mere forbinde sig med mig i kjærlighed og naade, at jeg hisset med frydefuld stemme kunde udraabe: Herre, her er jeg og de born, du haver givet mig. Dette mit ønske er, kjæreste børn, ikke alene ment eder, som er kjød af mit kjød, men og eder, jeg haver blevet sat i faders sted for. Jeg tror, de ere overbevist om, jeg haver elsket eder og ingen forskjel gjort, men af ganske hjerte saavidt jeg formaaede, befordret eders vel.

Anledningen til min kones sygdom tror og er jeg overbevist om, min son Bredes hjemgang haver meget bidraget. Thi fra den tid af var hun ikke rigtig, uagtet hun ikke meget undlod sig dermed. Udi hendes sidste sygdom syntes hendes gemyt ganske at være forandret fra det heftige til det langmodige, var ganske overladen, bekjømrede sig intet om det nærværende, var stedse blid og venlig. Om hendes forestaaende vandring talede hun ikke meget; men naar jeg spurgte hende herom, svarede hun gemenlig: Den lange syge, den visse død; Herrens vilje ske, jeg er fornøiet! Vi syntes ofte, hendes lidelser vare mange; men hun klagede sjelden. Hendes opløsningstime indtraf den 17de juli 1810 om morgenen kl. henimod 1, i en alder af 66 aar og 4 maaneder.

Saa hvil du da, min ven, i Jesu arm; hans naade lede os og sig forbarm, at vi maa samles der, hvor Jesus hyrden er!XIV.

„Døre-brevet".

Et bidrag til biskop J. N. Bruns biografie.

Under 17de august 1773 indgik stiftamtmand Lewetzau og biskop Fredrik Arentz med en forestilling til det danske kancelli, i hvilken de sogte om kongelig tilladelse til at indsætte born fra alle Bergens sogne paa fattigskolen «Kristi krybbe , «uagtet de smaa undtagelser, den i en vis henseende i dens fundats kan have derfra , det vil med andre ord sige, trods nævnte fattigskole var opstaaet efter korskirkens presters plan ved sammenskud af dette sogns menighedslemmer til bedste for fattige børn inden samme sogn, og trods at den paa denne maade og i dette øiemed opstaaede skoles fundats var sanktioneret ved kongelig resolution. Stiftsdirektionens ansøgning blev bifaldt ved kongeligt reskript af 27de oktober samme aar, og skolen blev taget i brug paa den maade, man havde erhvervet sig tilladelse til.

Dette ugrundede, vilkaarlige brud paa en sanktioneret fundats vakte selvfølgelig megen forbitrelse265

inden korskirkens menighed, en misfornøielse, menighedens nylig tiltraadte sogneprest J. N. Brun gav luft i en tale, han den 4de september 1775 holdt paa Kristi krybbe ved en ny lærers indsættelse, og i hvilken han behandlede spørgsmaalet: «Hvorvidt private folks stiftelser maa forandres». Med en forbausende dristighed kritiserede han, hvad der var skeet ved kongelig indvilgelse, og sagtens er vel mangen en i hine dage bleven straffet som maje-stætsforbryder for mildere udtryk og mindre frimodige paastande; thi Brun frakjender lige til kongemagten ret til at forandre testamentariske bestemmelser og private stiftelser, eftersom selve kongen ikke kan gaa ud over «grundloven», den nemlig, «at beskjærme enhvers eiendomsret». Thi ellers vilde det let kunne ske, at «om de 7 vise havde gjort en stiftelse, skulde én daare være nok til at ødelægge den». Og da kunde man sige som saa:

Du indbilder mig, at min vilje skal fremmes efter døden; nei, erfarenhed lærer andet: min gave skal engang blive stipendium for projektmagere, min indretning skal lemlæstes, og naar alting er omstøbt, skriver man mit navn over porten, som om man vilde sige: saa hed den tosse, som gav sine midler til bytte for eftertiden». Kun i det tilfælde, at en stiftelse virkede absolut skadelig, har man ret til at forandre den, ellers ikke*).

Man tager sikkerlig ikke feil, naar man paastaar, at det ikke blot var lokal misfornøielse, der gav sig luft i Bruns tale og inspirerede hans djærve, fri-

*) Tale, holden paa Kristi krybbe af J. N. Brim, Bergen 1775.266

modige ytringer; thi i talen merkes tydeligt nok understrømningen af troens kamp mod rationalismen. Fordi lemlæstelsen af private folks testamentariske stiftelser er en aabenbaring af den aandsretning, der vil lemlæste vor Herrers og Frelsers «testamente , derfor kommer kjæmpen i harnisk, derfor tager han bladet fra munden, og han kunde gjøre dette med saameget større frimodighed, som han i dette tilfælde havde baade den nye stiftamtmand — Schouboe — og den nye biskop -— Hagerup — paa sin side. Efter talens slutning reiste nemlig bispen sig og gjentog og bekræftede, hvad Rrun havde sagt og forsikrede med den styrke, som lang erfarenhed giver en saa værdig embedsmand, at den lyst til at fremtvinge noget nyt var den tænkemaades urene sygdom, som nu allerede længe har raset, og at man derfor paa saa mange steder kunde se kjendelige spor af forvirrelse»*). Og ikke nok hermed, under iode oktober samme aar indgik stifts-direktionen med ansøgning til kancelliet om, at det maatte blive ved det gamle, hvad Kristi krybbe angik, eftersom korskirkens menigheds gavmildhed betydelig har aftaget, efterat man har trukket børn fra andre sogne ind», en ansøgning, der ved kancelliskrivelse af 6te januar 1776 ogsaa virkelig blev indvilget.

Imidlertid havde denne sag skaffet Brun megen ubehagelighed, ligesom den ogsaa i fremtiden skulde gjøre det. Det simpleste og mest skamløse angreb paa ham rettedes mod enden af september 1775 i

*) Fortalen lil Bruns tale.267

det berygtede «døre-brev», der om morgenen den 23de denne maaned fandtes indlagt i dørene hos generalmajor Koss, stiftamtmand Schouboe, stiftamtmand Bagger, oberst Schacht, biskop Hagerup, major Holst, sogneprest Brun og Henrik Normann, af lige haand og indhold. Dette anonyme < dørebrev er udgaaet fra den kreds i Bergen, der af forskjellige grunde følte sig frastødt af eller stillet i skyggen ved Bruns anseelse eller indflydelse; biskop Hagerup *) gjætter endog paa, at der blandt den klik, fra hvilken døre-brevet udgik, «muligens kunde befinde sig nogen af hr. Bruns egen orden, som just ikke er saa vel fornøiet med det bifald, han i almindelighed har og ganske vel fortjener . Nærmere at komme forfatteren paa spor er ikke lykkedes mig. Da jeg imidlertid har vadret saa heldig at faa fat paa selve døre-brevet**), og da dette unegtelig er af ikke ringe interesse som et udtryk for stemninger og antipatier, der i Bergen kun sjeldent kom til aabenbarelse, me 1 som alligevel havde sin tilværelse (kfr. de paagjældende steder af Steffens's «Was ich erlebte), saa vil jeg her meddele nævnte smædeskrift i uddrag:

«Højstærede!

Deres skrivelse af 10de denne maaned har jeg modtaget tilligemed hosfulgte tale om: hvorvidt

*) Brev fra Hagerup til Luxdorph, Luxdorphiana, pag 4S9 fg.

**) l'aa anmodning sendte Hagerup Luxdorph en afskrift af brevet; denne er sammen med de sagen vedrorende kongelige reskripter indbundet i Luxdorplis eksemplar af Bruns tale paa Kristi krybbe og findes nu paa det store kongelige bibliothek i Kjøbenhavn.private folks stiftelser maa forandres; og jeg er aldeles enig i Deres dom derom, at den er anstødelig og fornærmelig ved kaadmundet kritik over regjeringens foranstaltninger, — og nogle taabelige læresætninger, sammensmidede i bitterheds hede, der har bragt blodet i opkog. Jeg finder materierne ilde valgt, slet udført, og savner allevegne grundighed i beviserne. Den har samme feil, som en stor del af vore nye skrifter, at den, istedetfor det fuldstændige, grundige og nyttige i materien, ikkun berorer overfladen med svulstige udtrykke, lignelser og udpyntede vendinger, der forekomme mig som skalle uden kjerner, eller og at denne her er orme-stukken. Efterat den bekjendte Bynch *) har nedlagt pennen mod anti-

statsmanden, vil taleren erstatte dette tab ved at reformere statsmanden i henseende fattig-skolens- indretning. Og endskjønt man ikke kan negte taleren smukkere stil end i dennes farces, saa viser det ikkun, at et godt pund er anbragt paa et slet sted. Og han rober tillige med temmelig god smag i de skjønne videnskaber en yderlig grad af kaadhed og ondskab. Intet kan være betenkeligere end at misbruge sit pund til at indplante publikum modbydelighed for de gode nye indretninger af øvrighed, hvorudi han har været saa meget mere uheldig, som denne sidste har havt ligesaa meget bifald af regjeringen, som hengivenhed af publikum, der stedse vil erindre sig den med en

*) En dansk student, der i trykkefrihedsperioden blandt andet udgav «Anfistatsmanden», og som for sine skriverier blev dømt til fængsel paa vand og brød.2ö9

om taknemmelighed. Imidlertid maa man skjænke ham hans bidende udtrykke og uforskammentheder, da han allerede har hævd paa at gjø og bjæffe imod alt, hvad der har den vanheld at mishage ham. Dersom forfatteren er den prest, som efter beretning har saa meget tilløb af tilhørere udenfor sognet, beklager jeg deres smag. Det er endeligt ikke usedvanligt, at de, som hører og læser uden grundig eftertanke og skjønsomhed, løber efter det svulstige, for at høie det, de ikke forstaar, noget der klor deres øren og er ny klang» o. s. v.

Efterat forf. har omtalt det historiske véd forandringen af fundatsen for Kristi krybbe, fortsætter han:

«Og da saadant allerede er taget i allerunder-underdanigst overveielse, forinden dette af hans majestæt blev foranstaltet, er det ligesaa forgjæves at retfærdiggjore, som formasteligt at angribe foranstaltningen, fornemmelig af en prest, hvis pligt at danne dydige borgere tillige udfordrer at indprente lydighed mod regjeringen og høiagtning for dens foranstaltninger, o. s. v.

Atter omtale af skoleforholdene; derpaa:

«At kalde det en utidig myndighed at faa nye love for nye forefaldende tilfælde, strider imod al sund fornuft; thi just det modsatte er den dristige myndighed, der er forfatteren egen af en Tambeskjelvers aand. Denne lignelse at ville forandre stiftelsen af en fæstning til en fattig-skole kunde lade sighøre ifald en «fattigskole» blev forandret til et komediehus, dersom forfatteren ikke havde havt saa megen affection for teatret, indtil han med føie blev revset for de politiske feil i Einer Tambeskj elver. Og det var at ønske, at han270

var blevet derved, istedetfor at opgive sig som læremester for statsmænd, hvor han ikkun rober ligemegen stolthed som uvidenhed . . . Men allermest kaad, væmmelig og ondskabsfuld er den (sc. lignelse) om drengenes triumf at trampe paa heltenes grave. En oveise, som maaske taleren nylig har forladt, og derfor her vil med magt bringe erindringen deraf paa bane. Den passer sig tvertimod bedre paa taleren selv, som vil gjöre sig lystig paa de forrige direk-tores bekostning, og drukken af stolthed og forbitrelse glemmer, at det er en anordning af regjeringen selv, som han skylder ærefrygt og lydighed. . . . Jeg forestiller mig det meget lystige, at se monarkerne og statsministrene i Europa at gaa i skole hos hr. Br. for at lære, naar de tor forandre gamle love og give nye. O skarpsindige forfatter! De kan ikke betales med guld og ædelstene! Negt dog ikke verden den skat at aagre med deres pund 1 Lad ingen vanskelighed afskrække dem! Udødelighed er en stor skat. Denne er det mindste, De kan indfordre hos efterslegten som en tribut. Men at tilsidesætte spøg, tror jeg, at lovgiveren eller regjeringen indser saadant bedre. Den har til den ende et oplyst ministerium, bestaaende af de mest indsigtsfulde og dygtigste mænd i landet, kaldede dertil ved ed, pligt og ære, efterat have aflagt prøve paa indsigt og erfarenhed i foregaaende vigtige forretninger. Talerens prøve-forelæsning er her spildt; han har ligesaalidt kald dertil, som moden forstand, erfarenhed eller kundskab. Og man maatte meget beklage, om en slig dverg derudi kunde have indflydelse; thi da fik heltenes grave en ulykke».Fremdeles tale om fattigskolen; fortsætter: Skulde avindsygen her oprette monopolium, menneskeheden til vanære? Nei, denne skal alene tilfalde talsmanden, der udspyr saa megen gift og galde, laster den bedste indretning og opdigter skammelige logne om de ærværdigste mænds o. s. v.

«Ja nu brøler med rette fra taleren den vatikanske torden. . . . Der behovedes ingen tale til at bevæge folket, naar ikke lastefulde lidenskaber, kaadhed og ondskab dertil havde drevet. Anledningen dertil af skolemesterens

indsættelse var aldeles uskikket; end mere dagens hoitidelighed; den kunde aldrig mere vanhelliges, end ved frækhed mod regjeringen».

Efterat forfatteren saa har anført Bruns paastand, at kongen, naar han engang har sanktioneret statuter uden forbehold, derved har bundet sig selv, ligesom undersaatterne ikke har taget noget forbehold, naar de gav ham huldskab og troskab, og altsaa ogsaa har bundet sig selv, ytrer han:

«O, jeg gyser, og haarene reiser sig paa mit hoved. Hvor let kunde ikke svage sjæle forfores 1 Hvor farligt og fælt er ikke dette i 2 henseende. Det er ikke Einer Tambeskjelver, der taler i en tragedie, betragtet langt tilbage i tiden; men det er den nylig af regjeringen gjort nye indretning og forandring med denne stiftelse, som her paaankes, saa forvovent, saa formasteligt og det i en tale, holdt offentlig paa en høitidsdag o. s. v. O skjælv frække taler! skynd dig at vende om, at kaste dig i støvet for naade-thronen, ifald du ikke skal knuses af den torden-sky, som bryder ud over dig. Bæ-272

vende trækker min haand disse linjer, rørt af rædsel og hellige pligters folelse».

I sin tale havde Brun omtalt som noget, der var naturligt, at lysten til at understøtte skolen ved gaver var kjølnet inden korskirkens menighed, efterat den nye indretning var sat igang. Herimod udtaler anonymen sig:

«Her havde han et ganske andet værdigt formaal for hans veltalenhed: at drage tilhorerne til goddædighed imod stiftelsen. Orden og sundt overlæg havde ingenlunde veiledet denne handling. Anledning har man, at det skede for at kassere visse overmænd eller adhærenter; men jeg vil ikke tro ham til en saa nedrig sjæl, for at være sig selv ulig i hans forsvar for Einer Tambeskjælver. Derimod er man aldeles forvisset om, at fremfusenhed og ubetænksomhed har fort pennen > .

Forfatteren roser tilslut Bruns tiltale til den nye lærer og udbryder:

«Og naar han saaledes herefter vil blive i sit fag og bedre sit hjerte, tor der endnu blive noget godt af ham. at hans ypperlige gaver herefter kunde blive det almindelige til nytte, der inderlig skulde glæde mig, som er en ven af hans person, men ikke af hans laster.

Souesund d. 20. september 1775.

Anonymus.

Dette lumske døre-brev, lumskt fordi det for at komme Brun tillivs og tilfredsstille privat hevnlyst giver sig mine af at paatale kongemagtens sag, der skulde være bleven krænket, hvacl korskirkens prest selvfølgelig ikke273

havde havt til hensigt, blev inden aarets udgang gjort til gjenstand for kritik af daværende prest til Daviken i Nordtjord, Tb. G. Krogh, i hans lille skrift: Et oprigtigt vennebrev om det for nogen tid i Bergen fundne døre-brev» (Bergen 1775), et skrift, i hvilket forfatteren roser anonymens «gode geni og opvakte hoved», men «laster ham for hans slette omgang, onde hjerte og uanstændige opførsel . — «Hvorfor udvælge mørket og natten, alle lasters sjul og alle lastefuldes tilflugt? Hvorfor indkastes i døre og ligesom indstjaalne toldbod-vare indpraktiseres i huse og kjældere» ? Tillige søger han at undskylde Brun for «den heftighed og det formeget, som ved denne anledning kan være passeret.»

Mod enden af aaret kunde Brun læse en ny kritik af sin tale i den «Kritiske tilskuer» (pag. 288 fg.) Recensenten finder det latterligt, at «forfatteren af Zarine sætter himmel og jord i bevægelse for at vise, at det ikke var ret, at hr. stiftsamtmand Lewet-zau har tilladt nogle fattige børn at blive indlemmede i den temmelig vel aflagte stiftelse, skjønt de ikke var af menigheden». Altsaa atter sidespark og spydigheder! Følgende aar bragte nye angreb, idet en forfatter i Nye kritisk journal (48) under omtalen af de nys udkomne «samlinger af stiftelser og gavebreve forNorge I—II griber anledningen til at anfalde Brun; Tragoedias agit, vi mener støier og larmer og smelder imod den gjorte forandring, ikke anderledes end om statens grundvolde var blevet undergravede, — eller en recensent havde vist sig misfornøiet med et aflir. Bruns produkter- (pag 320).

Herimod tog Brun et halvandet aars tid senere til gjenmæle i Literaturens paketbaad > for 1778 (pag. 126 fg.) i et noget grovt, men paa samme tid yderst slaaende svar.

Hermed.skulde dog ikke denne strid være endt. I et anhang til sin tale: «Velanvendte borgerlige velgjerninger» o. s v. (T.hjem 1783) havde den bekjendte rektor Smith tilføiet nogle anmerkninger mod Bruns tale, hvilke Smith troede var skrevne med megen varsomhed og med en agtelse og skaansel for dette rebelske hoved, som han vist ikke fortjente *). Aarsagen til Smiths optræden var den, at man i Throndhjem omgikkes med planer til at omkalfatre de angelske stiftelser og derfor havde interesse af at gjøre andre anskuelser end de brunske gjældende i henseende til private folks stiftelser. Brun var uforsigtig nok til at optage den tilkastede handske og skrev sit skrift: Johan Nordal Bruns svar paa s. t. professor og rektor Smiths anmerkninger o. s. v. (Kjøbenhavn 1783), et skrift, i hvilket Brun i det hele taget dygtigt, om end stundom noget overlegent og docerende, tildels noget trivielt imødegaar sin modstander. Om Bruns svar skriver Smith**): «Bruri, som er inderlig kaad, læste dette og troede, han ved spøg og satire skulde vinde den seier over mig, han ei ved grunde kunde tilfegte sig, svarede herpaa i en naragtig tone, og søgte i den egentlige forstand at faa folk til at le ad mig. Nu greb jeg til mester Achfloks Jamber og uden mindste

*) Smiths selvbiografi?, trykt i Sorø akademies indbydelses skrift for 1875; se pag. 23.

**) Sammesteds.275

skaansel toede og børstede ham i et skrift, som hedder:

«Professor og rector Smiths oplysninger om hr. Johan Nordal Bruns forsvar for hans tale om stiftelsernes ret» (T.hjem 1784).

Med temmelig hoven overlegenhed og med ubarmhjertige spark til Bruns «vidt beromte forfat-terkjærlighed og tapperhed» søger Smith at gjøre sine anskuelser gjældende; uden egentlig at sige noget nyt er han sin modstander ganske overlegen baade i lærdom, dialektik og sarkasmer. Paa samme tid havde Brun en ganske anderledes farlig position end Smith; thi nu var man kommen ind paa selve principerne og diskuterede jura majestatum. Medens nemlig Brun gaar ud fra, «at kongen ingen raadighed har over donationer uden under de be. tingeiser, han selv har tilstaaet donator; thi privat mand har under monarken eiendoms ret»; saa hævder Smith, at kongen har de jure raadighed over alt, hvad i staten er, saa ingen enkelt medlem af staten, ingen privat borger har absolut eiendoms ret»; derfor bemerker Brun meget rigtig, at hans modstander «disputerede sub præsidioi>, eller søgte at gjøre sig skudfri bag regjeringens skjold.

Paa Smiths nye angreb svarede Brun med taushed, medens en af hans venner (Th. G. Krogh?) anonymt imødegik samme i «Kritik over s. t. hr. professor og rector Smiths oplysninger om s. t. hr. Brun» (Kjøbenhavn 1784). Smith*) ansaa dette arbeide for «en flau piece, som ser hel klostermæssig ud >; os synes den lille bog at være skreven med

*) Selvbiographi.ikke ringe dygtighed., navnlig synes det os interessant, hvorledes den norske frihedsfølelse, for hvilken Brun ubevidst havde været tolk, bliver sig bevidst om, hvad diskussionen i denne sag egentlig vil sige: Mar professoren vundet, saa har mine landsmænd tabt, saa er deres begreb om frihed og eiendom kun et phantom, en spøgelse-historie, et gammelt sagn». —

I sin levnetsbeskrivelse udtaler Smith sin forundring over, at man paa høieste sted ikke lagde merke til denne i Norge førte strid; dette var dog ikke tilfældet. Baade Bruns optræden og døre-brevet kjendte man meget godt inden kancelliet; paa opfordring havde endog biskop Hagerup sendt kancelli-raad Luxdorph afskrift af smedeskriftet. Kritiken over Bruns tale i 1775 og 1776 gjorde ogsaa striden bekjendt. Brun var kommen i en virkelig farlig stilling og vilde vistnok være bleven afsat fra sit embede, hvis han ikke i denne tid havde fundet støtte i sin biskop, den ædle og i sandhed høiærvær-dige Eiler Hagerup, hvem det faldt saa meget lettere at støtte Brun, som han stod i venskabsforhold til Luxdorph og andre formaaende mænd og overhovedet stod høit anskreven paa allerhøjeste sted. LTnder 16de juli 1776 henvendte han sig til Luxdorph for at tale Bruns sag: «At den kjære hr. Brun ikke har været forsigtig nok med visse udtrykke i hans tale, tør jeg ikke negte, allermindst for

deres excellence, for hvis indsigt det desuden ikke kunde skjules. Dette alene tør jeg underdanigst forsikre, at det er skeet uden al ond hensigt og forsæt, ja uden selv-at vide, at han derved begik nogen forseelse. Sko-277

lens daværende forfatning og uden grund befrygtede undergang vil meget undskylde talerens heftighed, som havde den reneste hensigt. Deres excellences bevaagenhed vil tilgive ham forseelsen, og Deres visdom jevne og forekomme de ufordelagtige følger, som hans uvenner af denne hans uforsigtighed kan ville inddrage*).

Takket være bispens broderlige indskriden lagde stormen sig; da striden senere blussede op, var dels Bruns anseelse mere rodfæstet, dels var der hengaaet for lang tid, til at man atter skulde ville erindre, hvad man velvilligen allerede havde glemt. Men hvad Brun angaar, da beundrer vi ogsaa i denne sag hans mandige uforsagthed og djerve frimodighed, om vi end ikke kan negte, at det vilde have glædet os at se ham udstyret med noget mere besindighed og visdom. Vi betænker os ikke paa at give ham ret i realiteten i denne strid, og naar vi har meddelt smædeskriftet mod den store mand, saa er det ikke for at gjøre os delagtig i fremmede synder, men fordi vi tror, at alt, hvad der vedkommer en mand som biskop Brun er af almen interesse, selv om det kun er misundelsens og ondskabens fostre.

*) Afskrift af Hagerups brev til Luxdorph, indbundet i dennes eksemplar af Bruns tale paa det store kongel bibliothek i Kjøbenhavn.:xrv_

„Elias-folket."

Et billede af Norges nyeste kirkehistorie.

I.

Ved reformationens indforelse i vort land, da omtrentlig hele det tidligere katholske presteskab gik over til den lutherske lære uden at have noget dybere kjendskab til dennes aand og væsen, og da vor kirke saaledes lignede faar uden hyrde, forfattede Sjællands förste evangeliske superintendent Peder Palladius paa latin sin «Kort forklaring over katekismen forde norske sogneprester,» Kjobhv. 1541. Denne første udlæggelse af Luthers lille katekismus, der bruges inden vor kirke, er, som det ogsaa fremgaar af dens titel, bestemt til brug for presterne; den skulde være et hjælpemiddel for disse, saa at de først selv kunde komme til forstaaelse af evangeliets grundsandheder og derpaa blive dyg-tiggjorte til at meddele den opvoksende slegt, der efterhaanden lærte katekismen udenad, kjendskab til barnelærdommen. Eller med andre ord: Katekismusforklaringen er bestemt til brug ikke for barnet,2 79

men for læreren. Dette er ogsaa tilfældet med de i orthodoxiens tid af norske geistlige udgivne katekismusforklaringer, af hvilke følgende kjendes*):

1. Ludvig Hansen Munthe, biskop i Bergen: Guds ords første alfabet, som er den kristne lærdoms fornemste hovedstykke. Købh. 1644.

2. Thomas Wegener, biskop i Stavanger: Liden haandbog 0: forklaring over Luthers 5 hovedstykker. Kjøb li. 1648.

3. Erik Pontoppidan, den ældre, biskop i Trondhjem: Luthers katekismus med anmerkninger. Kjøbli. 1676.

4 Knud Sevaldsen Bang, sogneprest til Thoten: Den søde og velsmagende katekismi brystmelk o. s. v. Kjøbh. 1681.

Alle disse arbeider har havt sin betydning derved, at de tjente prester, degne og forældre som hjælpemidler til at forklare katekismen for børnene, medens der ikke er tale om, at disse selv skal bruge dem. Dette var nu ogsaa umuligt, dels fordi saa yderst faa børn i hin tid forstod den kunst at læse i bog, og dels fordi de forhaandenværende udlæggelser af katekismen hverken med hensyn til indhold eller form egnede sig til at kunne bruges af den opvoksende slegt.

Under det pietistiske tidsrum indtræder forkla-ringssagen i et nyt trin, idet der nu fremstaar kate-kismus-udlæggelser, der er bestemte til ikke blot at

*) Vi lader ude af betragtningen Christen Staflensen Bangs store opus paa 12 bind, der blot uegentlig kan kaldes en katekismusudlæggelse.32<5

bruges af læreren, men ogsaa til virkelig at læres udenad af barnet. Omtrent samtidig møder man to arbeider af denne art, nemlig: Mads Rostock, Catekismi forklaring, Kjobh 1692, og dr. Erik Pontoppidan, Sandhed til gudfrygtighed, ibid. 1737.

Ogsaa inden den norske kirke optræder disse to boger som hinandens rivaler, indtil den sidstnævnte dog snart fortrænger sin medbeiler, dels paa grund af sit dybere og mere kjernefulde indhold og dels i kraft af sin forfatters velfortjente store anseelse baade i Danmark og Norge. Pontoppidans bog, der som bekjendt har Speners kateketiske arbeider, navnlig hans «Einfaltige Erklärung der christlichen Lehre nach Ordnung des kleinen Katekismus, til sit grundlag, er ogsaa heltigjennem behersket af sin tids opfatning baade af kristendom og barnelærdom. Det var derfor intet under, at rettroenhedens mænd stod betænkelige ligeoverfor de mange formentlig nye og vrange lærdomme, som de mente at finde i den nye bog. Der er ogsaa spor til, at man ikke lod det forblive blot med betænkeligheder, men at man for at afværge den formentlige fare for den rette tro fremstod som forfattere af antipietistiske katekismusforklaringer som modvegt mod Sandhed til gudfrygtighed. Af denne art boger kan ialfald en med sikkerhed paavises, nemlig: Christendommens prøve mod lovens skræk ved evangelii trost, af sogneprest til Os, konsistorialraad G. Geelmuyden. Bogen, der udkom i Bergen omkring 1740, og som nu vistnok ikke mere er forhaanden i noget eksemplar, karakteriseres af Pontoppidan i visitatsberetningen af 1748 ikke som en «forklaring,»men som en «formørkelse» af Luthers katekismus (L. Daae, Aktmæssige bidrag i theol, tidskr. VII, 367). Et samtidigt arbeide af daværende prest, senere biskop, Fr. Arenz har derimod vistnok været affattet i pietistisk aand og brugtes ialfald i Sondfjord ved siden af Rostocks bog (L. Daae ibid.), indtil den snart maatte vige pladsen for Pontoppidans alle sine medbeilere beseirende «Sandhed til gudfrygtighed,» der fra tiden omkring 1750, efter den forudgangne ordning af skolevæsenet i vort land, kommer i almindelig brug.

Uagtet religionen dengang omtrent var den eneste undervisningsgjenstand, kunde det ikke være anderledes, end at man snart maatte erfare, at «Sandhed til gudfrygtighed» var for stor og vidtløftig og derfor vanskelig at lære for børn. Den trang til en forkortet bearbeidelse af Pontoppidans bog, der saaledes var forhaanden, imodekom den danske prest Peder Saxtorf ved sin i 1771 udgivne «Udtog af Pontoppidans forklaring,» der snart blev den almindelige brugte katekismusudlæggelse, medens dog «Sandhed til gudfrygtighed» endnu holdt sig i lange tider paa enkelte mere afsidesliggende steder i vort land.

I overgangstiden mellem pietismen og rationalismen udkom Balles «Lærebog i den evangelisk christelige religion,» Kjøbh. 1794; den er ogsaa merket af overgangstidens præg. Bogen har været brugt paa mange steder, navnlig i byerne, dels som erstatning for, dels som tillæg til «udtoget.»

Hverken dette eller Balles nye lærebog kunde, som rimeligt var, finde naade for rationalismens282

øine, og indførelse af en ny religionslærebog, affattet efter rationalistiske synsmaader, blev snart et almindelig reist krav, ligesom der ogsaa gjordes liere forsøg paa at athjælpe trangen i saa henseende ved udgivelsen af mere eller mindre rationalistiske lærebøger.

Blandt originale arbeider af denne art skal nævnes som forfattede i vort land:

S. G.Abel, Religionsspørgsmaal, Kjøbh. 1806 (flere oplag). Bogen der er temmelig rationalistisk, blev, saavidt jeg har erfaret, brugt i Gjerestad prestegjæld, medens forfatteren levede.

Leganger, Lærebog ijesu religion, Kjøbh. i S10. Ordner stoffet systematisk i grupper — om Gud, om den hellige skrift o. s. v. — og har saaledes brudt med katekismens ordning. Den brugtes af forfatteren under konfirmationsforberedelsen i Eidsvold prestegjæld.

Men hverken disse eller andre i Danmark forfattede eller oversatte arbeider af denne art blev imidlertid af kirkestyrelsen paabudt indførte ved undervisningen i skolerne. Ved Norges adskillelse fra Danmark er «udtoget» fremdeles den almindelig brugte udlæggelse af katekismen.

Adskillig misnøie med dette var dog fremdeles forhaanden baade blandt den ældre og yngre slegt af.theologer, baade blandt rationalister og suprana-turalister og de unge af den Hersleb-Stenersenske skole udgangne theologen Alle var nok enige i, at udtoget baade var ufuldstændigt, især i pligtlærens udvikling og tillige paa mange steder utydeligt, saa at det ofte blev læst og lært udenad uden at for-283

staaes. Der var saaledes trang til en ny udlæggelse af barnelærdommen, der skulde afhjælpe sin forgjænger mangler uden at opofre noget af dens fortrin (prof. Hersleb i fortalen til dr. Garmanns ledetraad). Følgende forsøg af forskjelligt værd og ud fra forskjellige standpunkter blev gjorte for at afhjælpe savnet:

1. L. A. Oftedahl, Forklaring over Luthers katekismus, Kristianssand 1814.

2. Simon Kildal: Udførlig religionslærebog, Christiania 1818. En forøget bearbeidelse at samme forfatters i 1806 i Bergen udkomne bog:

Melk for børn» og nærmest til brug ved konfirmand-undervisningen.

3. Dr. I. S. Gar mann: Ledetraad, Christiania 1822. Bogen, der har et anbefalende forord af prof. Hersleb, er nærmest bestemt til veiledning for almueskolelærere ved gjennemgaael-sen af udtoget, skjønt den vistnok ogsaa er tænkt at skulle benyttes af børn.

4. I. A. Wille: Spørgsmaal til dr. Morten Luthers katekismus, Christiania 1826.

Denne udlæggelse af barnelærdommen er et for sin tid merkeligt arbeide, forsaavidt sotn den slutter sig til katekismen med en baade før og siden ukjendt troskab og forklarer hver eneste sætning af samme.

5. C. W. Kamstrup: Kristendommens kjærne, det er ungdommens christelige troesbekj endelse efter Luthers katekismns, Christiania 1829.

6. N. Wergeland: Lærebog i den evangelisklutherske religion, Christiania 1836.284

Dette arbeide, der bærer mange merker af sin forfatters theologiske standpunkt, stod i sin tid i adskillig ry for sin «klarhed.» Som hjælpemiddel ved konfirmand-undervisningen er bogen paa sine steder bleven benyttet lige ned til femtiaarene.

7. Fr. Rode, Forklaring til dr. RI. Luthers katekismus, en kortfattet omarbeidelse af Pontoppidans forklaring, Skien 1S40.

8. K. Gi s les en, dr. M. Luthers katekismus tilligemed henvisninger o. s. v., Christiania 1845. Rogen, der nærmest var bestemt som et hjælpemiddel ved konfirmandforberedelsen, har oplevet flere oplag.

9. A. Th. Bull, Uddrag af Pontoppidans forklaring, Arendal 1845.

Imidlertid havde kirkestyrelsen taget sig af lærebogsagen, idet den i 1828 gjennem rigets biskoper udstedte en opfordring til de prester som maatte fole evner og kald dertil, enten at omarbeide Saxtorfs udtog af Pontoppidans Sandhed til gudfrygtighed eller at forfatte en ny og selvstændig katekismusforklaring til brug i almueskolerne og ved konfi rmand-under-v isn i ngen. 1 lobet af de følgende aar indkom efterhaanden 9 forklaringsudkast, der blev oversendte det theologiske fakultet til bedømmelse. Da imidlertid fakultetets befatning med denne sag ikke førte til noget resultat, overdrog kirkedepartementet prof. Keyser i forening med presterne Lieungh og Gislesen det hverv at afgive betænkning over de indkomne udkast. Denne gik ud paa:285

1. At intet af de foreliggende fork la rings forsøg kunde anbefales til at blive autoriserede,

2. at forsaavidt som det maatte antages, at der inden geistligheden i sin almindelighed virkelig var trang til en omarbeidelse af Pontoppidan, der da maatte nedsættes en kommission af dertil valgte geistlige for med benyttelse af de indkomne udkast at foretage saadan omarbeidelse.

Som følge heraf blev ved kongel, resolution af 17de december 1839 en kommission, bestaaende af prof. Keyser, Leet o r Kaurin og pastor Wexels, nedsat for at omarbeide «udtoget" og saaledes skafte tilveie en ny katekismusforklaring. At den fremragende skolemand K. Gislesen blev forbigaaet ved denne leilighed, og at W

ex els blev foretrukket, havde sin grund i den omstændighed, at de to universitetslærere havde for kirkedepartementet udtalt ønsket om at faa sidstnævnte ind i kommissionen, da de ikke kjendte nogen, «hvem de heller kunde ønske som medarbeider i dette tilfælde.»

Professor Kaurin blev kommissionens formand og udarbcidede som saadan udkastet til den nye forklaring. Efter hans eget sigende var det ham, der var aarsag i, at omarbeidelsen paa flere steder blev saa gjennemgribende, idet hans to medarbeidere fra først af var af den mening, at saameget som muligt af den gamle forklaring burde beholdes, og først under arbeidets fremskriden blev enig med ham om hensigtsmæssigheden af en mere gjennemgribende omarbeidelse. (Kaurin, Nogle ord til den norske kirke, pag. 4).286

Vaaren 1843 var kommissionen færdig med sit arbeide, og ved kongelig resolution af 14de juli 1843 blev udkastet, den saakaldte «Omarbeidede forklaring,» autoriseret som lærebog ved religionsundervisningen i almueskolerne. Ved udgangen af 1848 skulde den være indfort overalt i riget.

Efterhaanden som den nye forklaring blev kjendt og paa flere steder indfort, reiste der sig forst fra det vakte lægfolk og senere ogsaa fra theologer en overmaade sterk opposition mod samme. De indvendinger og anker, som fremkom fra bogens modstandere, var af en dobbelt art. Dels paastod man, at den gamle bogs dybe kristelige alvor var bleven afsvækket paa mange punkter i betænkelig grad, saa at saligheds veien var bleven gjort for let, for bred. Dette gjaldt da især den omarbeidede forklarings behandling af middeltingene, skrøbelighedssynd, o. s. v. Dels anklagede man den nye bog for ligefrem at indeholde falske og sjælefordærvende lærdomme baade med hensyn til naademidlerne og saliggjørel-sens orden og især vedrorende Jesu nedfart til helvede og den hermed i forbindelse staaende lære om en formentlig omvendelse efter døden. Hvad ankerne i sidstnævnte henseende angaar, da maa disse siges at være forsaavidt grundede, som den omarbeidende forklaring i virkeligheden hvilede paa to læreformer, der stod uformidlede ved siden af hinanden: den gammellutherske dogmatik og den grundtvigianske eller saakaldte «kirkelige» anskuelse, af hvilke snart denne og snart hin kommer til orde. Den «omarbeidede forklaring» frembyder et klart billede af theologiens art og beskaffenhed i vort landpaa hin tid. Degrundtvigske synsmaader og den gammellutherske dogmatiks lærestykker staar, som sagt, side om side i bogen tilsyneladende i den bedste forstaaelse. Men forstaaelsen er kun mekanisk og udvortes, modsætningerne er uformidlede, principerne uudfoldede; i virkeligheden er der en dobbelt læreform, snart kommer den ene og snart den anden til orde. Det var mod Wexels, oppositionen især reiste sig; dels havde man det paa følelsen, at han var ophavet til den virkelige eller indbildte vranglære, som man fandt eller troede at finde i bogen, dels var han den blandt folket mest bekjendte, manden, hvis navn havde den bedste klang for kristelige oren og hvis autoritet i gudelige ting var den største; saameget inderligere var da ogsaa bedrøvelsen over at finde ham som ophavsmand til eller udbreder af falske lærdomme, og saa meget større var da ogsaa frygten for, at disse netop paa grund af ophavsmandens navn skulde slaa saameget sterkere an og dybere ned. — Det var fra det vakte lægfolk, oppositionen gik ud; thi medens de allerfleste geistlige med dybere kristeligt syn dengang havde modtaget vækkende livsindtryk af Grundtvigs mægtige aand og saaledes mere eller mindre bevidst stod paa den omarbeidede forklarings standpunkt i dogmatisk henseende, saa havde lægfolket, formidlet ved den Hauge'ske vækkelse, øst sit troesindhold fra den gammellutherske opbyggelses-literatur; fremfor alt havde Pontoppidans «Sandhed til gudfrygtighed» været lægfolkets dogmatik.

Idet jeg gaar over til nærmest fra literaturhisto-risk side at omtale kampen mod den omarbeidede288

forklaring og dens synsmaader, være det i almindelighed bemerket, at medens lægfolket i flere punkter havde uret, og medens dets talsmænd ofte forsyndede sig ved i sine strenge domme og gjorde sig skyldige i mangen grov misforstaaelse, saa havde de dog ret i flere henseender; og om lægfolkets skjold ikke blev uden pletter, saa har det dog kjæmpet en kamp, enhver ven af den rettroende, lutherske kirke maa skue tilbage paa med agtelse og respekt. —

Pastor Wexels blev, som ovenfor bemerket, gjort ansvarlig for den nye lærebogs nye og formentlige falske lærdomme. Efter at flere angreb var blevne rettede mod ham dels i de offentlige blade, dels i anonyme skrivelser, fremtraadte han i 1845 med det bekjendte forsvarsskrift: Aaben erklæring til mine medkristne om min anskuelse

og bekjendelse angaaende Christi nedfart til helvede og muligheden af en omvendelse efter døden, et skrift, der blev udgangspunktet for en tolvaarig literær feide, som jeg her kun skal skildre i sine hovedtræk. Ved begyndelsen afdet følgende aar (1846) udkom i Drammen det første angreb paa Wexels «Aaben erklæring,» idet daværende skolelærer Bratten udgav ' Nogle bemerkninger om Pontoppidans forklaring.» Dette skrift, der lynede af de heftigste anfald og de mest skaanselløse domme mod pastor Wexels, blev imødegaaet først af daværende kand. theol. A. Tannæs («Bidrag til sandhedens forsvar,» Kristiania 1846) og derpaa af professor Kaurin, idet denne nu følte sig tilskyndet til at rette «Nogle ord til den norske kirke (Kristiania 1846) som289

forsvar for den nye lærebog. Det var imidlertid saa langt fra, at disse forsvarsskrifter udrettede noget, at angrebene nu meget mere ret begyndte for alvor. Henimod enden af 1846 rettedes der to temmelig lidenskabelige og ikke uden dygtighed affattede stridsskrifter mod forklaringskommissionen og dens arbeide, nemlig:

«Et bidrag til Wexels's m. fls. lære om, at gjenstridige kan omvende sig efter døden,» Drammen 1846. (Af daværende skolelærer Jonhsen, udgiveren af Johnsens psalmebog); og:

«Nogle ord om veien tillivet.» Af O. Nielsen, Fredrikshald 1846.

Til disse forfattere sluttede sig i det følgende aar disse to:

I. A. Mohr: «Forsøg til .en fremstilling af den hellige skrifts lære om Kristi nedfart til helvede og muligheden af omvendelse efter døden,» Stavanger 1847, og:

E. Tønnesen: «Nogle bemerkninger til forsvar for Pontoppidans «Sandhed til gudfrygtighed.» Stavanger 1847.

Ti aar senere optraadte pastor P. I. Dybdahl med sit skrift: «Om evangeliets forkyndelse og mulig omvendelse efter døden,» Christiania 1857, der betegner den langvarige feides ydre afslutning.

Paa grund af disse angreb og den paa mange steder rodfæstede dybe uvilje mod den nye lærebog, som de var udtryk for, var det en selvfølge, at indførelsen i skolerne af den omarbeidede forklaring i betydelig grad blev hemmet, og at kirkestyrelsen maatte finde sig i, at clet gamle «udtog» fremdeles

blev benyttet der, hvor man var ude af stand til at faa den nye lærebog indfort*). Men paa samme tid som en dyberegaaende theologisk videnskabelig granskning i de følgende aar havde spredt klarhed over de omstridte lærepunkter, navnlig nedfarten til helvede, var ogsaa gemytterne komne til større ro, saa bevidstheden om den omarbeidede forklarings unegtelige fortrin i retning af bedre orden, større klarhed og en mere tydelig og forstaaelig fremstilling kunde trænge igjennem. Den trang, der saaledes opstod til med fastholden af den omarbeidede lærebogs gode sider at faa fjernet de i samme paaankede og af alle som uheldige erkjendte lærepunkter, imødekom sogneprest H. U. Sverdrup, hvis bearbeidelse af den omarbeidede forklaring blev autoriseret til brug i skolerne ved kongelig resolution af 16de december 1865, og som efterhaanden har fundet stor udbredelse.

II.

Striden om den omarbeidede forklaring skulde imidlertid ikke bringes tilende uden at være ledsaget af sekteriske udskeielser. Ophavsmanden til disse, Elias Olsen Kleven, var udgaaet fra den haugeske kreds og havde i længere tid virket som lægprædikant dels i grevskabet, dels i strøget fra Eker og opover. Han havde allerede tidlig ord for at være noget barsk og streng, men var forøvrigt vel

*) Bogen er fremdeles i brug i en ikke liden udstrækning, navnlig i landistrikterne. Den blev undergivet en let revision af kommissionen af 1839.291

anskreven inden de kristelige kredse, der hvor han vankede. Hvad der længe havde gjæret i ham, fandt sit udbrud i hine aar, da striden om forklaringen var paa det heftigste, og det var ikke blot mod kirke og prester, men ogsaa mod de mere besindige kristne lægmænd, hans uvilje vendte sig. De hauge'ske lægprædikanter var «svinehyrder», der lærte en for bred vei til salighed; efter hans lære skulde den kristne altid gaa i sorg med bøiet

hoved, han kunde ligesom ikke faa gjøre kristendommen tung og mørk nok. Fra _nu af og til det tidspunkt, da Jensens læsebog udkom, gik da Elias Kleven sin egen vei som prestehader og modstander af svinehyrderne», uden i gjerningen at slaa ind paa separatistiske afveie. Jensens læsebog fuldendte bruddet: nu var det onde ikke blot kommet ind i kirken, men ogsaa i skolen. Fra denne tid er det egentlig, at Elias Kievens indflydelse skriver sig. Paa Eker, i Kongsbergs omegn, Flesberg, Nore og Sigdal, i hvilke prestegjæld han især vankede paa mere afsidesliggende steder, samlede han et ikke ringe antal af tilhængere, for hvilke han var baade prest og skolelærer, og som alle delte hans opfatning af den kirkelige situation.

Det var ikke egentlig vranglære, men kirkepolitik, der var kjernen i bevægelsen. Vi gaar over til at skildre disse eiendommelige synsmaader. Ifølge den norske grundlov er den evangelisk-luther-ske religion statens offentlige religion, statskirken skal efter grundloven være evangelisk-luthersk og som saadan «haandhæves og beskyttes» af «rigets kongelige embedsstand». Altsaa, «saafremt grund-loven duer», har ingen anden lærdom end det lutherske evangelium ret til at forkyndes inden statskirken. Nu har imidlertid den kirke, der efter grundloven skulde være evangelisk-luthersk s omskiftet sin natur», den har «foragtet, trodset og overtraadt baade Kristi lære og grundloven»; formedelst det «wekselske falskneri > og Jensens bornelærdom» har kirken «omskiftet aand, tro, begreber og bekjendelse , der er skeet et forfærdeligt frafald fra Kristi menighedssamfund og grundloven». Statskirken er blevet en Weksels-kirke ; medens den «efter grundloven skulde være kristelig», har ødelæggelsens vederstyggelighed: Keyser, Kaurin og Wexels» gjort den til -en almindelig >, en roverkule , den er «fuld af afguderi» og rummer Korahs selskab». Den sande kirke, saaledes som den skulde være «efter grundloven , er «ikke almindelig, men udvalgt og kristelig ; udenfor samme, det er i den almindelige kirke, Korahs selskab», findes «intet uden et andet evangelium . Altsaa, hvilken jammer! Gud raader ikke mere i sit ord», kongen heller ikke, grundloven, «som aldeles ikke tilsteder religions- eller troeslæres-omskiftning i rigets embeder og skoler», trædes under fødder, den grundlovsmæssige religion er omskiftet.» Ja, i selve skolerne har den aandelige Farao», den store drage i sine strømme-, den forvorpne person Jensen i sin uforlignelige kunst og menneskevisdom» ved «sine lignelser og parabler draget «alles sind og sands fra Kristi lære >; medens Jensen har turdet «foretage sig at regjere som en overgud , ringeagtes Herrens «lignelser og parabler.

Under disse omstændigheder er der intet andet293

at gjøre end at unddrage sig alt samfund med den frafaldne wexelske kirke og dennes ligesaa frafaldne jensenske skole. Den almindelige kirke» eller statskirken efter sit frafald har en anden daab til en anden Kristus» og en anden lære», end den rette evangeliske kirke, og den har ikke ret til at uddele nadverden, der i saa tilfælde bliver uddelen af «røvet gods» ; i skolerne bliver børnene aandelig myrdede, saa at den almindelige»- wexelske» -«katholske» kirke endog er værre end svin, der ikke er saa skikkede, at de myrder sin egen afkom».

Kleven og hans tilhængere valgte imidlertid ikke den udvei at træde ud af statskirken; i fortrøstning til de to mægtige regentere i riget, nemlig a) Kristi ord og lære og b) grundloven", formente de, at de udgjorde den rette, sande, uforfalskede statskirke, medens den gamle statskirke havde -forladt lands-loven og Kristi lære» og saaledes var bleven «en dissenter-menighed . Det bliver følgelig de fra grundloven og lutherdommen frafaldne presters og menighedslemmers sag at «gjøre sig nytte af dissenter-loven v; Kleven og hans venner havde ikke «dissenteret», hvorledes kunde da nogen forlange, at de skulde fraskrive sin ret til den evangelisk-lutherske statskirke»? Meget mere bør «embedsmænd og lærere -, der «er blevne wexelske istedetfor lutherske, katholske istedetfor kristelige -, og saaledes «ikke befindes i grundlovens og det lutherske kirkesamfunds tjeneste, afsættes og straffes paa en lovlig maade.» Thi «det katholsk-wexelske utoi, løgn- og fabel-kræmmeri (og) forklædte stygge bedrageri har ikke ret til statskirken og til løn, men til straf».294

Saalænge altsaa «staten ikke skaffer evangelisk-luthersk religion, prester og lærere», maatte de selv baade besorge sine børns undervisning og drage omsorg for ordets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Man holdt derfor sine børn konsekvent fra skolen, døbte sine børn med hjemmedaab og nød nadverden hjemme i husene. Ved sidstnævnte leilighed fungerede Elias Kleven som prest og indviede brødet og vinen, medens hver enkelt nadverd-gjæst selv tog de indviede nadverd-elemcnter og nød dem.

«Det lutherske kirkesamfund skal bestaa tilligemed grundloven», men »det wexelske kirkesamfund skal pakke sig . Thi »mon ikke statskirken (o: den frafaldne, wexelske) kommer til at give tabt for grundlovens? Ledet af saadan tanke indgav Elias Kleven i 1866 en forestilling til kongen og storthinget under titelen: «Lutherske kristnes begrædelse, sorg og klageraab over religionsomskiftningen», i hvilken han androg om, at < religionsomskiftningen i kirker og skoler maatte standses, forhindres og ophøre , et andragende, der selvfølgelig intet frugtede.

At Kleven og hans tilhængere maatte komme i strid med de lovlige myndigheder, siger sig selv. Vedkommende prester og skolekommissioner havde saaledes mange sammenstød med dem i anledning af deres børns skoleforsømmelser. Da nu hertil kom, at de begyndte at uddele nadverden, blev der fra vedkommende prester sendt klager med indberetning om sagernes tilstand til autoriteterne. Biskop Arup ansaa det imidlertid «betænkeligt, ja skadeligt at foranstalte retslig forfølgelse i sager, der ligger paa295

det kirkelige gebet», Der blev vistnok paa foranstaltning af amtmanden i Buskerud optaget forhør over vedkommende, ved hvilket forhor det blandt andet blev oplyst, at Elias Kleven havde paalagt sine tilhængere at erklære for retten, at han ikke havde meddelt nogen nadverden — de havde j o selv taget nadverd-elementerne — men, saavidt mig bekjendt, blev der ikke indledet justitiel tiltale mod nogen, naar undtages, at en af medlemmerne af Flesbergs skolekommission blev ilagt boder for overtrædelse af kriminallovens kap. 24, § 29 og 32.

Bevægelsen gik imidlertid sin egen gang, indtil den hendøde af sig selv. Elias Kievens anseelse blev nemlig undergravet; idet han — efter hvad en paalidelig mand fra Flesberg har fortalt mig — blev noget skrøbelig med hensyn til sterke drikke. Og efter at tilliden til ham forst var bleven rokket, vaagnede hans tilhængere ligesom af en rus og kom snart til forstaaelse af, at deres stilling i længden var uholdbar, og at de havde krænket sandhed og ret. Sverdrups omarbeidelse af forklaringen bidrog ogsaa sit til at udbrede synet for, at den rene lutherske lære dog er kirkens grundvold. Efterat det da lidt efter lidt var gaaet op for dem, at de havde syndet i sine domme og faret vild i sin praksis, gav de sandheden rum, gjorde bod og bad om tilgivelse. Og da de skriftlig havde fremført sine anklager mod den bestaaende kirke, vilde de ogsaa skriftlig tage dem tilbage, hvorfor de oversendte sine respektive prester følgende dokument.

«Aaben erkjendelse og bekjendelse.

Kjære norske biskoper, prester og foresatte!32<5

Vor vildfarelse er offentlig og eder alle bekjendt, en modsætning af den lutherske anordning og af vor børnelærdom; den (o: vor vildfarelse) indeholder intet andet end satans kraftighed, intet andet end en ny reformation, nye Kristi anordninger, en bebreidelse af den lutherske anordning, af vor børnelærdom, af den apostoliske lære, sandheds grundvold. . . Disse ting kom skjulte, saa ingen af os kunde merke det — hvo kan merke vildfarelser? . . Denne vildfarelse er synlig for eder og alle mennesker; vi ved, den har smertet eder; vi vil bede eder: Tilgiv os, hvad vi har gjort eder imod. Det hedder i ordet: Bekjender overtrædelserne for hverandre og beder for hverandre, at vi kan læges.

Herom kunde være meget at sige, men dette maa vi have offentliggjort, da det smerter vor samvittighed, og er saa i sandhed, at vi, som før elskede den vildfarelse, nu ved Guds naade hader den i alle dens dele og retninger og tænker nu at sætte vor fod paa børnelærdommens grund, der hvor vore forældre har sat os Hvad lys skal der være i verden, om ei vor bornelærdom skal due, den er jo sandheds grundvold! .... Vi maa forlige os med vore modstandere, da vi har været mod hverandre. Og kan dette ske, vilde vi da takke eder alle for eders langmodighed og lemfældighed i denne tid, (I) som ikke overfaldt os i dette rus; det havde havt skadelige følger.

Vi er saa trætte af denne onde tid, denne farlige tid; men Herren være lovet, som forkortede den for os, da ingen af os har havt samvittighedsfred i denne nye indretning . . eller vildfarelse.297

Hermed overlades eder vor erkjendelse og bekjen-delse, som saavidt vi ved alle de er enige i, som har været med i denne nye indretning. Ophavsmanden til denne hedder i skriften: ««det syndens men-meske»», som er det

fordærvelsens barn, hvilket bevises deraf, at ingen har sat sig høiere op i sin egen nye Kristi anordning, reformation eller vildfarelse tvertimod Luther og den apostoliske grundvold og sagt: Her er Kristus, hid maa du, vil du blive salig. Ingen af os havde læst i vor børnelærdom om denne nye ting, men fulgte dog med, og ingen kunde redde os. 17de april 1875».

Og saaledes fik da denne bevægelse en ende, der fortjener at merkes som en saare sjelden foreteelse*). Thi at samtlige tilhængere af en sekterisk retning af sig selv kommer til besindelse og offentlig gjør afbigt for sin vildfarelse, det er særsyn i kirkehistorien.

*) Elias Kleven har udgivet følgende skrifter, trykte i Holmestrand 18G6—69: 1) Lutherske kristne? begrædelse, sorg og klageraab osv. 2) Bekjendelsesskrift. 3) Afskrifter vedkommende religionssager 4) Protest imod det nye katholsk-wexelske kirke- og skolevæsen. 5) Klage over presteskabets theologiske, politiske og juridiske forbrydelser. Desuden er en opsats i «Buskeruds amtstidende» no 33 og 34 for aaret 1867. Foruden disse trykte kilder hviler oven staaende fremstilling paa en flerhed af utrykte retsdokumen-ter, hvilke mig velvillig er udlaante af hr. sorenskriver Gjertz paa Kongsberg.XVI.

Religiøse forholde i-Tromsø by og stift 1856—1874.

i.

aar man vil danne sig et billede af de aandelige tilstande i disse egne, da maa man tage udgangspunktet for betragtningen i den store, vidt om sig gribende vækkelse, som i femtiaarene slog ned over hele Tromsø Stift, det sydlige Helgeland undtaget. Vistnok er man endnu for nær hin tid til, at man skulde kunne have et sikkert historisk syn paa, hvad der dengang tildrog sig, og paa de mænds forhold, ved hvis arbeide en ny tingenes orden stod frem. Imidlertid er dog udviklingen saa vidt fremskreden, at det ikke kan ansees for at være et utidigt foretagende, med det nærværende historiske produkt for oie at efterse noget nærmere de faktorer, som dengang blev satte ind i livet deroppe.

Et par af H. N. Hauges venner havde tidlig taget299

ophold i Tromsø ; men paa grund af tilbagegang i deres indre liv blev de nok i det hele taget uden synderlig indflydelse paa sine omgivelser. En gammel arbeidsmand, der almindelig blev kaldet Ole Voss, og som ogsaa tilhørte den haugeske retning, maa dog ved sin stille færd og sit livs vidnesbyrd have vakt adskillig opmerksomhed og været et salt, hvis virkning dog for det første neppe blev synlig paa anden maade end ved at fremkalde spot og modsigelse. Paa samme vis gik det ogsaa med haugianerne fra Maalselven, naar de i forretninger var inde i byen. Jeg har hørt flere fortæl, linger om, hvorledes man havde dem tilbedste og lod dem føie den uvilje, man nærede til dem paa grund af deres udprægede religiøsitet.

Omkring 1840 fik Tromsø besøg af den begavede lægmand Anders Nilsen Haave. Jeg har hort flere omtale hans gribende taler og faaet det indtryk, at mange alvorstanker blev vakte i hjerterne ved ham.

Paa en af byens kjøbmænd havde baade Ole Voss's livs og Haaves taler gjort et dybere indtryk, en mand, hvem en gudfrygtig moders formaninger havde merket med et alvorspræg, der ikke ganske var blevet udvidsket under de mange adspredelser og nydelser, hvormed livet i hine dage var betegnet. Det gjærede nok længe i ham, indtil han en dag, medens han gik over torvet, med en gang blev opvakt til en dyb selverkjendelse. I sin aandelige nød sendte da den velhavende kjøbmand bud efter den fattige arbeidsmand, og Ole Voss blev nu midlet til at lede ham ind i det kristelige livs hem-32<5

melighccler. Denne mands navn var Johan Mansen. Han blev efterhaanden kjendt blandt de vakte sydpaa; det er sikkert, at han stod i brevveksling med flere af Hauges venner i Bergen. Nogen almindelig opvækkelse udgik der vistnok ikke fra Hansen; imidlertid maa baade den forandring, som var foregaaet med ham, og det vidnesbyrd, eier udgik fra ham, have havt en ikke liden betydning som forberedelse for den kommende tid.

Idet vi nu vender os til det tidsrum, da det liv, som paa forskjellige maader- var bleven forberedt i det skjulte, endelig slog ud, maa jeg først forudskikke den bemerkning, at det vistnok er uhistorisk, naar man har sat

vækkelsen i Tromsø i organisk forbindelse med den kort foran gaaende finne-opvækkelse, om det end ikke tør negtes, baade at enkelte nordmænd var blevne paavirkede i religiøs retning ved omgang med vakte finner, og at bevægelsen blandt sidst nævnte folkeslag fremkaldte mangehaande alvorstanker hos den norske befolkning baade i by og bygd og det lige syd til I lelgeländ.

De, som baade i Tromsø og paa flere steder i stiftet gav det egentlige stød til vækkelsen, var to mænd, der var udsendte som kolportører af det brittiske bibelselskabs agentur i Stavanger, nemlig Ole Kallem og Endre Johannessen. Den rigest begavede og mest indflydelsesrige af disse to mænd var uden al sammenligning Kallem; det var ham, der gav vækkelsen dens præg. Udgaaet fra den herrnhutiske kreds i det stavangerske*) havde han

") Se Hjemmet« for 1885, no. 3.32<5

dog af og til vanket blandt Hauges venner, en omgang, der vistnok ikke var bleven uden indflydelse paa ham. Imidlertid var dog brødremenighedens retning den mest raadende hos ham og traadte kjendelig frem i hans foredrag. Det samme var ogsaa tilfældet med Endre Johannesen, hvis aandelige udvikling for resten er mig ubekjendt. Ved disse to mænds ankomst ansaaes i almindelighed Endre Johannesen for at være den mest kirkeligsindede; hvorledes det nu end forholder sig hermed, saa meget er vist. at medens Kailem efterhaanden voksede i kirkelig erkjendelse og fik mere og mere syn for sakramenternes og det kirkelige embedes betydning, saa udviklede Johannesen sig i modsat retning og havde før sin bortreise fra Tromsø noget nær ord for saa noget nær at være en «prestehader.» Trods al skrøbelighed maa det dog siges, at disse mænd har virket til megen velsignelse i hine nordlige egne, og navnlig vil Kaliems nidkjære og velsignelsesrige arbeide for Guds riges udbredelse altid mindes med taknemmelig anerkjendelse.

Jeg foler trang til at sige dette paa samme tid, som jeg ikke kan andet end pege paa adskillige misligheder ved den maade, paa hvilken sandheden dengang blev forkyndt. Disse misligheder ved forkyndelsen var efter min opfatning saa meget mere beklagelige, som de vedrørte sider af livet, hvor den nordlandske befolkning netop har sit svageste punkt. Indvaanerne deroppe er i det hele taget et lidet udpræget ethisk folkefærd; stemningerne, følelserne er det fremtrædende, viljen derimod er svag, karaktererne lidet udprægede.Naar jeg forsøger at stille hin tid nærværende for min betragtning, saa mindes jeg grant, hvorledes der lod de mest gribende formaninger til at vende om fra den brede vei. Der var liv i ordene, det slog ned som lyn i hjerterne, bølgeslagene vældede sig ud over den hele by. Jeg tror neppe, der var et eneste menneske, hos hvem der ikke rørte sig alvorstanker i mere eller mindre grad. Men det staar for mig saaledes, at det hele paa grund af baade forkyndelsen og opfatningen var ikke lidet overfladisk. Ofte bestod vækkelsen kun i ubestemte, taagede fornemmelser af faldet og synden; følelsen blev sterkt paavirket, medens der kun blev lagt liden vegt paa erkjendelsen og viljen Som selver-kjendelsen for manges vedkommende blev temmelig overfladisk, saa blev det samme ogsaa tilfældet med tilegnelsen af naaden. Ogsaa her var følelsen hovedsagen; der blev talt meget og talt inderligt om at <gaa til Jesus»; men hvorledes det egehtlig hænger sammen med syndernes forladelse, og i hvad forhold Gud Fader staar til retfærdiggjørelsen, om den sag var der nok adskillig dunkelhed. Overhovedet havde man saare lidet med Faderen at skaffe; det ansaaes endog for mindre aandeligt, ja næsten som verdsligt at bruge benævnelsen «Gud;» det var om «Jesus,» om «Frelseren,» at alt dreiede sig. Og i praksis gik det nok ofte saa til, at den, der var bleven «vakt,» han bad saalænge til Jesus om sine synders forladelse, indtil han i sit hjerte troede at fornemme aandens vidnesbyrd om, at han var et Guds barn. Paa grund af, hvad der senere er skeet, har jeg en berettiget frygt for, at den følbare for-nemmelse af naaden for manges vedkommende mere var et psychologisk spil, end den Helligaands vidnesbyrd.

Folkekarakterens skrøbeligheder og forkyndelsens mangler mødte hverandre. Ligesom der kun blev talt lidet om helliggjørelsen, saa føltes der heller ingen trang til saadan tale. Den ensidige fremholden af, at den troende blot skal hvile i korsets tro uden at tænke paa gjerninger, havde her maaske mere end andre steder til følge, at viljen ikke blev tagen i brug til at virkeliggjøre de ethiske opgaver, som kristendommen paa engang baade fore-lægger og giver kraft til at løse. Hvad der dengang blev talt og tænkt i retning af helliggjørelse, dreiede sig hovedsagelig om at atholde sig fra brændevinsdrik og banden, at holde op med at danse og spille kort, at aflægge pynt og stads*), og at gaa paa «opbyggelserne». Som det havde været en overfladisk naadestilegnelse, saa blev det ogsaa

en i flere henseender udvortes og overfladisk helliggjørelse.

Men fordi man saaledes havde saa lidet at bestille med sig selv, saa lidet kjendte til betydningen af det apostoliske ord om at «forarbeide sin egen saliggjøreise med frygt og bæven», derfor blev ogsaa gemytterne i høi grad udadvendte. Det var andre, man beskjæftigede sig med; kjærlighedens omsorg for næstens frelse blev altfor meget opblandet med hovmodighed over ens egen høie

*) De sterkest vakte holdt det endog for en synd at bære guldringe og at gaa med klæder af anden farve end sort.304

aändelighed. Paa dette punkt blev der syndet svar-ligen; der var en dommen og en fordommen, som det er forfærdeligt at tænke paa, og jeg overfaldes af bitter vemod, naar jeg ser, at mange af dem, som dengang var de skarpeste i dommen, nu er forrest i de verdsligsindedes rækker.

En stor ulykke var det, at der ikke var ældre, erfarne kristne af nogen indflydelse, som kunde lede livet ind paa bedre spor. Lægmændene fra Stavanger havde store gaver i retning af at vække; men de var i kun ringe grad udstyrede med syn og evner lil at lede. De frydede sig ved, at de dode ben rorte paa sig; men de havde for lidet af den egenskab, der har udmerket saa mangen lægprædikant i vor kirke, nemlig omsorgen for at « lægge en fast grundvold», at «grave dybt» og bygge saaledes, at bygningen kan blive staaende. Gamle Johan Hansen blev snart dragen ind i den nye vækkelse og helt igjennem merket af dens præg; i henseende til kristelig visdom var han kun et barn ligesom alle de ovrige vakte.

Samme karakter havde, i det hele og store taget, vækkelsen overalt i stiftet; thi den havde — direkte eller indirekte — det samme udgangspunkt. Selve det haugianske Maalselven blev gjennemsyret i ikke ringe grad af det herrnhutiske i retningen, skjønt mænd som afdøde Peder Andersen Moen, hvis kristelige liv skrev sig fra en tidligere periode, her forstod at lede strømmen til et sikrere løb og havde aandelig autoritet nok til at kunne gjøre clet.305

II.

Det var den igde mai 1856, at den förste udtrædelse af den lutherske kirke fandt sted i Tromsø, idet 12 personer meldte sig ud af statskirken; inden aarets udgang gik antallet af de udtraadte op til 117 personer, omtrent lige mange mænd og kvinder. Endnu er tiden ikke kommen til alsidig at drofte de mange sammenstødende aarsager til denne begivenhed; imidlertid vil vistnok hovedaarsagen springe frem af, hvad der ovenfor er meddelt i henseende til vækkelsens art og præg. Det var udadvendtheden og mangelen paa den rette selverkjendelse i forbindelse med den ensidige subjektivisme, som gjorde udslaget. Hertil kom da ogsaa paavirkninger fra Skien, dels ved besøg, man gjorde sydover, dels ved brevveksling. Hvorledes de udtraadte organiserede sig efter frimenigheden i Skien som mønster og antog dens bekjendelse, er bekjendt nok Med udtrædelsen indtraadte selvfølgelig en stridens tid. Det var da især barnedaaben, der var gjenstand for de mest lidenskabelige angreb og forsvar. Paa dampskibe og veie, gader og stræder blev der disputeret om den materie, disputer, der ved enkelte leiligheder endog udartede til slagsmaal*). Spændingen mellem de udtraadte og dem, der var blevne tilbage i kirken, var stor; dissenterne kunde ikke finde haansord sterke nok til at udtrykke deres foragt for statskirken, daaben og presterne. Forresten er det blevet mig sagt, at mange, som endnu

1f) I 1857 fandt et sammenstød af denne art sted i Tromsø mellem nogle seminarister paa den ene side og medlemmer af frimenigheden paa den anden side. so— Kirkehistoriske smaastykker.3°6

stod tvilraadige med hensyn til barncdaaben, og som ikke var langt fra beslutningen om at udtræde, blev sterkest paavirkede i modsat retning netop ved at hore Lammers' foredrag. Hans ophold i Tromsø virkede vistnok idethele taget det modsatte af, hvad man havde ventet sig som frugt deraf.

De udtraadte valgte kjøbmand Johan Hansen til menighedsforstander; ogsaa han havde vendt den lutherske kirke ryggen og draget mange med sig. Sit høidepunkt naaede frimenigheden omkring aar 1860, da den havde omtrent 200 medlemmer. Efter den tid indtraadte der stilstand og slappelse. Man blev træt efter striden; Lammers faldt fra ; følelsen af aandelig isolation øvede sin lammende indflydelse; konsekvenserne af barnedaabens forkastelse

kunde i længden ikke stænges ude; uro og uvished lagde sig tungt over gemytterne. Flere vandrede nu ud til Amerika, og blandt de tilbageblevne indtraadte en spaltning, som siden nærmere skal beskrives. For tiden (o: 1874) hersker der blandt den lammerske frimenighed en næsten uhyggelig stilhed; efter sigende skal deres sammenkomster kun bestaa i læsning af en eller anden trykt prædiken. Forresten findes der blandt dem liere elskelige personligheder. Efter Johan Hansens død er kjøbmand Andreas Ebeltoft menighedens forstander. Dens antal udgjorde ved udgangen af aaret 1873 78 Medlemmer, 48 voksne og 30 børn.

III.

Blandt den lammerske frimenighed virkede en mand som skolemester, der før havde været kirke-307

sanger i Hillesø, men som efter at være udtraadt af statskirken var flyttet til Tromsø; hans navn var O. I. Olsen. Saavidt vides var Olsen seminarist fra Trondenes og af naturen af et livligt, muntert sind. Blandt de lose var han vistnok den løseste, blandt de uklare den uklareste. Fra iste oktober 1867 til 15de januar 1869 udgav denne mand et blad ved navn <Evangelisten», der udkom 2 gange om maaneden*) og for det meste indeholdt oversættelser af et svensk baptistblad af samme navn. Selvfølgelig var der i frimenigheden mange betingelser for, at baptistiske synsmaader kunde slaa an og vinde tilslutning. De meddelte efterretninger om «evangelisternes» virksomhed, om de mange sjæle, de havde ført fra at være «under loven» til den

evangeliske frihed» (ved gjendaaben) o. s. v. vakte i ikke ringe grad opmerksomheden og interessen for de svenske baptister, og der blev fra flere sendt dem pengebidrag. Men dette vakte til gjengjæld baptisternes opmerksomhed og interesse for frimenigheden i Tromsø; her var jo antageligvis en ryddet mark for dem. Saa kom der da i 1869 to svenske kurvebindere til Tromsø. Det var stille, alvorlige mænd; den ene, Oluf Larsson, var ogsaa meget begavet som lægprædikant og udstyret med et dybt blik i aandelige ting. Han blev modtaget med aabne arme af frimenighedens folk, talte flittig i deres forsamlingshus og var meget yndet. Vistnok flk man snart vide, at han egentlig var bap-

*) Foruilen dette skrift har han udgivet i trykken : En vise om fiskerierne, Tromsø 1854, og: Jesus Kristus annammer syndere!!!, Tromsø 1859, —32<5

tist, men man var «frisindet» nok til at overse en slig smaating; det kom jo desuden ikke frem i hans foredrag, som udelukkende dreiede sig om den frie naade» og farligheden af at trælle under loven». Saa vandt han da fodfæste, og det et fast. Imidlertid udbredte han i al stilhed sine baptistiske læreanskuelser, som slog an hos flere og flere, medens andre var fuldstændig uvidende om, hvorledes menigheden blev undergravet. For disse var det da ogsaa en stor overraskelse, en vakker dag at hore ham i sin tale i forsamlingshuset paa det bestemteste at fremholde nødvendigheden af gjendaab. Han havde vistnok tænkt at have et saa stort parti for sig, at de øvrige skulde imponeres til at følge med. Men heri havde han dog forregnet sig; modstanden blev for stor, og han havde heller ikke aandelig kraft til at sprænge menigheden. Efter hvad der er mig fortalt, havde enkelte allerede før hans ankomst ladet sig døbe paany; nu var der flere, der modtog gjendaaben. Man var «frisindet nok til ogsaa at finde sig heri, naar bare de gjendøbte vilde blive staaende i menigheden og erkjende dem for rette brødre, der for sin samvittigheds skyld ikke kunde lade sig døbe om igjen. Saaledes gik det det da ogsaa for det første, skjønt de baptistsindede paa langt nær var tilfredse eller havde besluttet at slaa sig til ro. Tvertimod henvendte de sig, efterat de to svenske mænd var afreiste, til baptisterne i Stokholm med bøn og begjæring om at maatte faa tilsendt en mand, der kunde samle dem til en menighed og virke iblandt dem. Om høsten 1870 kom da ogsaa manden. Hans32<5

navn var Hansson, en begavet, kraftig personlighed, der havde reist adskilligt og var i besiddelse af alle de egenskaber, en sekthøvding har brug for. Han havde til raadighed en sterk talestemme og var brændende i aanden, utrættelig i at virke, djerv til at anfalde sine modstandere og dygtig til at samle ligesindede som en sluttet skare om sig. Han sprængte da ogsaa straks den gamle frimenighed; 46 personer fulgte ham, medens 54 blev tilbage. Desuden gik 16 personer ud af statskirken og sluttede sig til den nye baptistmenighed, saa at den ved udgangen af 1870 tællede 62 medlemmer. 1871 udgjorde antallet 97; 1872 var det steget til 154 og ved udgangen af 1873 til 212 medlemmer, 125 voksne og 87 børn; heri er dog flere (92) medregnede, som bor rundt omkring i

landdistrikterne 1 1873 gik kun 8 personer over til baptistmenigheden fra statskirken, næsten alle saadanne, der fra landet flyttede ind til byen for at tage tjeneste og ved ankomsten faldt i baptisternes hænder. Efter al sandsynlighed har nu ogsaa den baptistiske bevægelse allerede naaet sit høidepunkt. Menigheden har opført et vakkert forsamlingshus, efter sigende ved hjælp fra Sverige og England. Spændingen mellem baptisterne og frimenigheden er vistnok større, end mellem begge disse samfund og statskirkens medlemmer.

Som bekjendt, gives der et stort antal af baptistiske sekter, i et amerikansk blad har jeg seet fortegnelse over 14 saadanne. Menigheden i Tromsø hører til de saakaldte «lukkede kommunion-baptiste r», det vil sige, de vægrer sig for at nyde310

nadverden og forøvrigt have noget aandeligt sam-kv em med andre religionspartier. De er saaledes de mest exklusive blandt alle baptistiske sekter og danner derfor ogsaa et meget sterkt samfund. Da de ikke anser barnedaabcn for nogen daab, maa enhver, som vil blive optaget i menigheden, lade sig døbe paany. Efter deres i 1871 udkomne «Troesbekjen-delse og grundregler» maa blot saadanne optages som lemmer af menigheden, «der har aflagt bekjen-delse af en levende tro paa Kristus, givet bevis paa en sand omvendelse og ladet sig døbe i den treenige Guds navn». Optagelsen sker ved afstemning», ved hvilken det er høist ønskeligt, at der opnaaes enstemmighed». Børnene betragtes som ikke tilhørende menigheden. Streng kirketugt øves. Selvfølgelig har menighedens opfatning af den kristelige lære et sterkt reformert tilsnit, hvilket især kommer frem, naar talen er 0111 sakramenterne. Hvor stor vegt der end lægges paa daaben, der som bekjendt er baptisternes kjephest, er den dog for den — fra menneskets side — «en høitidelig erklæring 0111 skilsmisse fra verden, en indtrædelse i lydighed mod Herren» o. s. v. og — fra Guds side — «en højtidelig erklæring og forsikring til den troende, der døbes, at han er nedsænket i Kristi død og saaledes død, ligesom og opstanden med ham, at hans synder er aftoede, og at han er Guds kjære barn, i hvilket Faderen haver velbehag». Hvad daabens virkning angaar, da skal den «fremkalde en kraftigere og mere bestemt bevidsthed om frelse og salighed hos den, der døbes, og dette vil Gud frembringe ved at besegle en saadan med den Hellig-aand». Det er alt311

saa beseglingen , som daaben skal virke. Hvad nadverden angaar, da er den en forkyndelse af Herrens dod, paa samme tid, som «Kristus i disse hellige tegn giver de troende sit legeme og blod paa en aandelig maade at nyde». Det væsentlige er altsaa forflygtiget; det er mig ogsaa bekjendt, at man, idet man paapeger den lutherske kirkes vildfarelser, navnlig ogsaa fremhæver dette, at den lærer, at i nadverden meddeles «Jesu sande legemes, medens Frelseren selv sagde: «Dette er mit legeme.»

Den baptistiske aandsretning er vistnok en af de farligste vildfarelser, hvori et alvorligt menneske kan hildes. Baptisten anser sig for den eneste rette kristne og sin kirkeforfatning og kirkeordning for den eneste Gud velbehagelige, medens alt udenfor baptistsamfundet ikke er andet end djævelens væsen. Jeg har hørt baptister tale om statskirken, og jeg har været ganske overvældet af forfærdelse over den onskabens fylde, over det ligetil dæmoniske had, der traadte frem. Og midt i dette væsen mener man sig i kraft at baptistdaaben at have den Hel-lig-aands besegling.»

Efter hvad jeg kan forstaa, vil det neppe kunne undgaaes, at en hel del af baptisternes born kommer til at henfalde i aabenbar vantro og gudsfornegtelse. Som bekjendt er baptisterne slette barneopdragere; det lykkes dem ikke ofte at faa sine børn saa langt frem, at de anser dem skikkede til at modtage daaben. Imidlertid vokser bomene op under indflydelsen af den isandhed gudsbespottelige maade, paa hvilken Guds ords prædiken og de hellige sakramenter iden lutherske kirke omtales; der nedlægges frø, som hos flere individer sikkerlig engang vil vokse frem som frodig vantro, som hensynsløst foragt for alt helligt, eller i lykkeligste tilfælde som religiøs ligegyldighed, som uimodtagelighed for al religiøs paavirkning.

IV.

Da udtrædelserne havde antaget et større omfang, og striden mellem de udtraadte og de tilbageblevne var i fuld gang, begyndte vækkelsen at lægge sig. De mange, som hidtil havde staaet ligesom paa skilleveien, og som endnu en stund vilde iagttage vækkelsens gang, inden de sluttede sig til den, gjorde snart begyndelsen til at vende tilbage til det gamle. De i grunden verdsligsindede mennesker, som i længere tid havde været aandelig

bundne af den aand, der rørte sig rundt omkring dem, begyndte lidt efter lidt at aande friere. I vækkelsestiden var de mere verdslig sindede fuldstændig blevne kujonerede af de opvakte; man turde bogstavelig hverken danse eller deltage i andre slags adspredelser og fornøielser*); i flere aar var der ikke afholdt et eneste bal i byen, og en drukken mand var et særsyn. Heri indtraadte der nu selvfølgelig en forandring. Man begyndte at tage sig betalt for den fordums tvungne forsagelse, og hvad der var det

*) Saaledes ogsaa i flere landdistrikter. 1 Maalselvens preste-gjæld f. eks. fandtes i mange aar ikke en eneste fiolin.313

værste, man blev i høiere grad end for dragen til det verdslige. Den gemyttets inderlighed, som vækkelsen havde afsat i mere eller mindre grad hos enhver, bidrog kun til at gjöre hungeren og torsten efter adspredelser sterkere end tidligere. Men trods al tilbagegang maa det dog paa den anden side ogsaa erkjendes, at der ud af vækkelsen er fremgaaet mange stø krisne, der ikke blot med mundens be-kjendelse, men ogsaa i liv og gjerning harlagt egthe-den af sin kristendom for dagen. Selvfølgelig er der ved siden af disse et ikke lidet antal af temmelig forkrøblede og skakkjørte skikkelser, deier sterke i at dømme, men skrøbelige i livet, og som har en febrilsk trang efter at høre ordet, men er lidet virksomme i retning af at være «ordets gjørere». Som et gjennemgaaende træk af livet deroppe maa den omstændighed fremhæves, at enhver saa gjerne vil gaa sin egen vei, og at det er saa vanskeligt at gribe aandens enhed i fredens baand; individualismen, sujektivismen er den store klippe, paa hvilken saa meget strander.

Udtrædelserne af den lutherske kirke har i de her omhandlede aar artet sig, som følgende oversigt viser. I aaret 1S56 var de udtraadtes tal ri/, i 1857: 42, i 1858: 14, i 1859: 13, i 1860: 9, i 1S61: 3, i 1862: i, i 1863: o, i 1864: 2, i 1865: 2, i 1866: o, i 1867: i, i 1868; 8, i 1869: 13, i 1870: 31, i 1871: 24, i 1872: 9, i 1873: 9, altsaa i alt 298.

Af de udtraadte er 28 atter indtraadte i statskirken.32<5

V.

Det var i aaret i <S5 5, at man i Finmarken for förste gang fik besøg af den «apostoliske præfekt» dr. E tien ne, der foregav at reise paa den kirkelige statistiks vegne. Længere ud paa aaret kjøbte lian imidlertid Altengaard og begyndte der en katholsk mission», som i de følgende aar fik enkelte tilhængere. I 1S59 blev missionen udvidet, idet en kirke blev bygget paa Tromsø, hvor da ogsaa en prest blev stationeret. Den katholske mission kom fra først af i en temmelig skjæv stilling til den almindelige opinion paa grund af præfektens fremtrædende skrøbeligheder i henseende til sterke drikke. I aarenes lob har man dog efterhaanden faaet samlet en flok, der ved udgangen af 1873 gik op til 5S sjæle, 38 voksne og 20 born. Den «apostoliske præfekt har forlængst forladt de nordlige egne, af hvad aarsag vides ikke. Om hans senere liv og skjebne gaar der de underligste rygter.

Om katholisismen vil have nogen fremtid for sig oppe i det høie nord, derom er det umuligt at danne sig nogen mening. Det bor dog bemerkes, at der paa den katholske skole gaar fiere børn, hvis forældre dels er baptister og frikirkelige, dels kirkelige løsgjængere, hvad bekjendelsen angaar. Der siges vistnok, at de ikke læser religion paa skolen; alligevel turde maaske denne omgang med katholiker fra barndommen af øve sin virkning paa eleverne i fremtiden.315

VI.

For at give et fuldstændigt billede af livsbevæ-gelserne paa det religiose livs enemerker i Tromsø by, maa jeg endnu omtale det saakaldte «bønnemøde i den fælles indre mission.» Hermed forholder det sig paa følgende maade. Efterhaanden som den lammerske frimenighed hensygnede, følte flere af dens medlemmer trang til at søge aandelig støtte og opmuntring udenfor menigheden blandt de vakte i statskirken. Der blev da udstedt indbydelse til de mere fremtrædende blandt disse om at slutte sig sammen med de frikirkelige til fælles opbyggelse væsentlig paa «den evangeliske alliances» grundlag. Nogen almindelig tilslutning til dette program vandt man imidlertid ikke, da flere, blandt andre navnlig da ogsaa afdøde kjøbmand l'. Hansen, meget bestemt satte sig derimod. Imidlertid var der dog i statskirken nok af kirkelige løsgjæn-gere, nok af dem, der med athenienserne altid begjærer noget nyt, og at disse sluttede sig til den udstedte indbydelse, var en selvfølge.

Under ledelse af en fra Amerika hjemkommen nordmand ordnede man sig nu i iS6g efter amerikansk-methodistisk mønster. Der blev oprettet en forening for fælles indre missionsvirksomhed, hvis formaal skulde være «at fjerne den mistillid, de domme og den kulde, som har hersket mellem de forskjellige kristelige bekjendelser, for i kjærlighed, enighed og samdrægtighed at kunne virke sammen til Guds riges fremme og menneskenes frelse.» Dette maal søgte man at naa ved afholdelsen af hyppige bønnemo-der,» hvor mænd og kvinder, den ene efter den anden, optraadte med bøn og bonneforedrag, med syndsbekjendelse og formaning til omvendelse, ofte med sterk rost og exalterede gebærder. Der blev lagt an paa at tage de uomvendte med storm, at fremtvinge omvendelse ved det sterke aandsindtryk der udgik fra de bedende og talende. Ganske rigtig begyndte der ogsaa en opvækkelse. Den ene aften kunde en være en forfalden drukkenbolt; den anden aften blev samme person «omvendt» og fremtraadte som beder og omvender. Ogsaa enkelte børn blev grebne af bønnemødernes aandelige rus. Selvfølgelig var det hele lost og overfladisk; det viste sig, at de formentlig omvendte snart fnldt tilbage til det gamle væsen, værre end forhen, skjønt vistnok enkelte ved at drages ind i kredsen af alvorlige kristne efterhaanden voksede frem til større aandelig modenhed. Bonnemødet» gik nu lidt efter lidt over til at blive en opbyggelses-sammenkomst for de frikirkelige og de konfessionsløse lutheranere; som saadant er det endnu til (i 1S74), skjønt vistnok i en hensygnende tilstand. I den senere tid har man i «bønnemødet» virket for hedninge- og jødemissionen.

VII.

Medens det rundt omkring i stiftet i femtiaarene vakte liv i de senere aar har fastnet og modnet sig for nogles vedkommende og er gaaet tilbage for andres, medens de smaa frimenigheder, der dannede sig hist og her (Lyngen, Balsfjord, Throndenæs og Kvædfjord), efterhaanden er hensygnede og for317

tiden saa omtrent befinder sig i oplosningstilstand, og medens drukkenskab og andet ugudeligt væsen har tiltaget i ikke liden grad paa flere steder, har der i de senere aar (d: før 1874) været religiøse rørelser i forskjellige egne blandt kvænerne og lapperne. Disse aandelige bevægelser har ikke sit ophav fra, hvad der historisk har udviklet sig her i landet paa grundlag af Hauges virksomhed og brødremenighedens indflydelse og kirkens arbeide i det hele taget; de har sin oprindelse fra livsbevægelser udenfor vort land, dels fra Sverige og dels fra Finland. Deres psychologiske naturbund er at soge i de ugriske folkeslags eiendommeligheder; deres historiske udspring og indre beskaffenhed vil man faa bedst besked om i Ak ia n der s store verk om Religiøsa rørelserna i Finland.»

I 1869 var der en ikke liden bevægelse blandt kvænerne i Sydvaranger og Vadsø, tildels ogsaa, omend i mindre grad, blandt dem i Hammerfest, Alten og Lyngen. Som bekjendt findes der blandt kvænerne en lægmandsvirksomhed i stor udstrækning; det var da ogsaa her lægmænd, der optraadte som talere og ledete. Som hyppigt tilfælde i Finland, lagde man ogsaa her an paa at fremkalde «rørelser» og extatiske bevægelser. I Sydvaranger søgte man endog at fremkalde saadanne tilstande ved kunstige midler,. ved etslags hypno-tiseren. Prædikanten tager frem en af de mest modtagelige, ryster gjentagne gange vedkommendes haand og stryger armene, halsen og ryggen med utrættelig iver. Snart merkes der antydninger til, at «aanden» nærmer sig; en og anden begynder318

at udstode dybe suk og tunge aandedrag, en velkommen opmuntring for prædikanten til at holde frem, som han har begyndt. Naar vedkommende endelig er fuldladet — det er i regelen en kvinde —, reiser hun sig og omfavner sine nærmeste, og der sker nu en almindelig reisning og omfavnen. 'Aanden» er udgydt over dem i fuldt maal og virker i dem en glæde og fryd, som ingen kan beskrive, men som finder sit udtryk i dandsen, hoppen og springen med flagrende haar og tindrende øine, ledsaget af en eiendommelig hvisken, der snart gaar over til skrig og vilde hyl, blandet med latter. Under dette horer man tillige udraab som: O Jesus,

0 Jesus! Ak hvor saligt!» De omgaaes nu med Frelseren, de er henrykte ind i himmelen, de ser Gud selv. Efterhaanden som kræfterne er udtømte, begynder de at forklare for de omstaaende, der ikke har været med i henrykkelsen, hvor saligt de har havt det; dette kaldes da at tale med tunger, > et udtryk, som forovrigt ifølge Aki and er har en anden betydning i Finland. Lederne har imidlertid siddet og seet paa sine aandelige born og forhøiet sin nydelse af de aandelige foreteelser ved •—- at røge tobak. Naar da roreisen holder paa at lægge sig

forsøger de at puste nyt livi den ved opmuntringer og tilskyndelser, hvilket da ogsaa lykkes en stund. Endelig faar den legemlige udmattelse overhaand; den sidste gnist er slukket, stilhed indtræder. Saa læses der en bøn, en psalme synges, og modet hæves. Omtrent paa samme vis har bevægelsen artet sig ogsaa paa de ovrige steder i Finmarken j

1 de senere aar (o: før 1874) har den imidlertid319

lagt sig, hvad de værste udskejelser angaar. Forresten er kvænerne i almindelighed særdeles godt oplyste i Guds ord og har en temmelig klar indsigt i saliggjørelsens orden, men er tillige alle i mere eller mindre grad antinomistisk anlagte. Luther sætter de en overordentlig høi pris paa; ethvert udsagn af ham er for dem en uomstødelig sandhed. I sine forsamlinger pleier de ofte at meddele hverandre absolution, og de finder da berettigelsen hertil i Luthers ord om, at enhver kristen kan meddele syndernes forladelse til en anden, naar omstændighederne kræver det. De beder altid knælende. Sine synder bekjender de for hverandre, især for sine ledere; uden dette tror de ikke at kunne faa forla-- delse hos Gud. Saa gaar da i regelen deres «omvendelse» saaledes for sig, at de efter en overfladisk rørelse bekjender enkelte aabenbare eller hemmelige synder for lederne, faar af disse absolution og tror da, at de er «retfærdiggjorte.» Det er mig bekjendt, at enkelte af dem, der indtager en høi plaüs som ledere, i længere tid har levet i ligefremme laster, uden at dette i synderlig grad har svækket deres anseelse. Saavel kvæner som lapper er i det hele taget et saare lidet udpræget ethisk folkefærd. ImidlerLid kjender jeg dog enkelte meget agtværdige kristne mænd og kvinder iblandt dem.

Paa samme tid, som den ovenfor omtalte bevægelse blandt kvænerne i Finmarken tog sin begyndelse, var der et ikke lidet aandeligt røre blandt lapperne i enkelte fjorde i Ibestad prestegjæld, en bevægelse, som er af omtrent samme art, som de omhandlede, men som har en eiendommelig interesse32<5

derved, at flere nordmænd er blevne dragne ind i samme. Ved at henvende mig til en i Ibestad bosat paalidelig lægmand har jeg faaet følgende oplysninger om disse.religiøse foreteelser.

Omkring aaret 1850 gjorde en lappepige fra Ibestad et besøg hos sine slegtninge i den svenske lapmark. Her blev hun opvakt, og ved hjemkomsten viste det sig, at hele hendes maade at være paa ganske var en afspeiling af de eiendommeligheder, man kjender fra finneopvækkelsen i dens helhed. Hun slog sig for brystet, sønderrev sine klæder, kastede sig til jorden, græd og bad og formanede til omvendelse. Denne hendes optræden gav stødet til en religiøs bevægelse, der forplantede sig over alle fjorde og fjelde blandt lapperne i Ibestad og vedvarede i flere aar. Man saa dem samle sig flokkevis; liggende paa jorden, græd og bad de; ofte saa de da djævelen snart i en hunds skikkelse, snart som en buk og snart som en slange, snart som en mand; ofte havde de andre syner af forskjellige slags; ligesom de under sterke hyl tilkjendegav sin aandelige sorg, saa fik ogsaa deres aandelige glæde luft paa temmelig haandgribelige maader. Nogle faa af de fastboende nordmænd blev ogsaa paavirkede af bevægelsen. Imidlertid begyndte vækkelsen blandt de norske, virket dels af prester, dels af lægmænd. Det var en stor mængde, som blev rørt af Guds ord, og ikke faa kom til en sand omvendelse og fik et fast fodfæste paa sandhedens grund, medens andre vendte om paa halvveien. Under denne væk-kelsesperiode var det et stort held for prestegjældet, at det i provst Hansen havde en mand, der besadalles fulde tillid og som en trofast sjælesorger ophjalp det skrøbelige og bragte det skjæve til rette. Der hengik heller ikke lang tid, inden nordmænd og lapper smeltede sammen, idet de sidste efterhaanden kom ud af sit overspændte væsen. Af og til hændte det vistnok, at en og anden lappekvinde kunde udstøde et skrig under gudstjenesten og nad-verdens nydelse, noget, disse følelsesmennesker har vanskeligt for at afholde sig fra, naar de gribes af det høiere; men forresten gik alt stille og roligt.

I 1866 begyndte der blandt lapperne i dette prestegjæld en ny bevægelse, der tiltog det følgende aar og endnu (o: i 1874) ikke har lagt sig. Den blev fremkaldt ved lapper fra Sverige, der færdedes i disse egne og holdt opbyggelsen Det samme væsen, der var traadt frem i IS 50, kom nu atter tilsyne; thi man fik jo hore, at det var de rette aandens frugter. Opbyggelsesforsamlingerne blev fyldte af skrig og hujen og andre udtryk af de overstrømmende følelser. Blandt de norske, der deltog i forsamlingerne, opstod der misnøje over al denne forstyrrelse, og et par lægmænd, der ofte holdt opbyggelser, rettede en venlig anmodning til de lappiske kvinder

om, at de maatte forholde sig rolige eller ogsaa gaa ud, hvis de merkede, at de ikke kunde beherske sig. Dette taalte imidlertid ikke lapperne, hvorfor de afsondrede sig fra nordmændene og begyndte at holde forsamlinger for sig selv. I en af tjordene i Ibestad ved navn Gratangen var der ingen nordmand, der kunde tale i forsamlingerne. De, som havde trang til at høre ordet, gik da paa lappernes opbyggelser, og snart blev nogle norske

a i — Kirkehistoriske smaastykker.kvinder grebne, ikke saa meget af ordet, som af den hylen, dans, klappen med hænderne og omfavnelse, der foregik i disse møder. Da nu lappernes ledere saa, at de fik tilhængere endog blandt nordmændene, begyndte de at blive høie i egne tanker, og det varede ikke længe, før de i sine moder tog sig fore at udskjælde baade prester og lægfolk for falske lærere, egenretfærdige og gjerningshellige o. s. v. Størstedelen af Gratangers befolkning og flere fra andre steder af prestegjældet blev denne retnings tilhængere. Ligesaa er der for tiden (d: i 1874) i Ofoten og Throndenæs adskillige baade lapper og nordmænd af samme tænkemaade. Til kirken kommer de ikke, undtagen naar de skal gaa til alters. Alle, som ikke anerkjender det væsen, som drives i deres opbyggelser, for Guds aands verk og forresten siger ja og amen til deres lære og liv, holder de sig adskilte fra, idet de udslynger de strengeste fordømmelses-domme over dem.

Hvad *der er det sørgeligste ved den ovenfor skildrede foreteelse blandt lapperne i hine egne, det er den letsindige lethed, hvormed de tager omvendelsen, idet en erklæres for «omvendt», naar han i overfladisk rorelse har bekjendt enkelte grove synder og modtaget absolution af lederne, samt den endnu mere letsindige lethed, hvormed de opfatter helliggjørelsen. At det aandelige og kjødelige sammenblandes, at de i sin opblæsthed ingen tanker har om at staa paa vagt mod sig selv, at den hele retning er fuldstændig antinomistisk, saa at endog lederne har gjort sig skyldig i aabenbare, grove synder, det er det sørgeligste; derved har Guds rige323

lidt et afbræk, som der skal lang tid til at oprette. Under min embedstid i Tromsø havde jeg vinteren 1873 besøg af to norske af denne retning, og jeg maa tilstaa, at jeg aldrig har seet en saadan karikatur af den virkelige kristendom som ved denne leilighed. Ved afskeden bad jeg den ene af dem om at mindes, at det for en kristen gjælder at vandre varlig og forsigtig, at være tro indtil enden. Jeg skal aldrig glemme det ansigt, han satte op ved at høre disse ord. Den sag behøvede jeg ikke at tale til ham om; han trængte ikke til formaninger i saa henseende, ytrede han, idet han tilkastede mig et foragteligt blik.

Ovenstaaende skildring, der er forfattet sommeren 1874, har jeg, før den første gang blev trykt (i Luthersk kirketidende for 1874) gjennemgaaet med stiftets daværende biskop, hans højærværdighed F. W. Hvoslef, hvis indgaaende kjendskab til de kirkelige begivenheder deroppe jeg skylder mangt et træk og mangen en rettelse. For resten beror skildringen dels paa personlige erindringer fra mit ophold i Tromsø 1858—60 og dels paa mundtlige og skriftlige oplysninger, jeg fik deroppe af flere af de mænd og kvinder, der havde gjennemlevet hine tiders begivenheder.X-VII.

Bidrag til overtroens historie i Norge.

I. Spredte levninger af hedenskabet blandt vort folk.

iVI an behøver ikke længe at beskjeftige sig med studiet af vort folks aandelige liv, før man opdager en mængde levninger ikke blot fra katholicis-men, men endog fra selve det gamle hedenskab. Disse hedenske gjengangere er af ikke ringe interesse; trods deres afblegede, taagede væsen kaster de nemlig et ikke ganske ringe lys over det spørgsmaal, hvorledes det hedenskab, som vi ellers kun kjender af literaturen, artede sig i selve livet. Den gamle norrøne mythologi er udformet af de gamle skalde og har nok for en betydelig del faaet sin endelige skikkelse udenfor landets grænser, paa øerne i vesten. Det meste af denne mythologi var og blev det store folk fremmed, medens vistnok enkelte hovedtræk var folkets felleseie. Blandt disse nævner jeg først aasareligionens modsætning og kamp mellem de gode og onde magter. Den verden af jøtner, th usser og dverge, der spiller en saa stor rolle i det norrøne hedenskab, gik aldeles ikke tilgrunde med kristendommens indførelse, men harhavt et seigt liv blandt folket og er endnu vigtige faktorer i vore eventyr. Den gruppe af væsener, der ligesom danner overgangen mellem den gode og onde verden, som f. eks. alfer, nisser og lignende figurer maa ogsaa have havt almen betydning, siden de endnu den dag idag spiller en saa fremtrædende rolle i folketroen.

Hvad selve gudesagnene angaar, da synes de at have trængt dybest ned i folket, der mest havde karakteren af eventyr; ja flere af de gamle gudesagn er i grunden intet andet end eventyr. Af denne art er f. eks. mythen om Thors reise til Jotunheimen, hans ophold hos Hyme, hans kapspisning med Loke. Træk af disse begivenheder, som maa have været meget populære, gjenfinder man i en række af vore eventyr, f. eks. Askelad-den, der kap a ad med troldet, j øt u ldrengen, gutten og risen, drengen og troldet o. s. v. At Thors navn i tidernes lob er bleven glemt eller rettere sagt skjult, dækket af andre figurer som Askeladden og deslige, har selvfølgelig sine gode grunde.

Idet hele taget maa Thor have været den mest populære blandt alle den norrøne religions mange gudeskikkelser; dette tør man med fuld ret slutte deraf, at han er den, der længst gaar igjen. Jeg peger da i denne henseende paa, hvorledes man baade i Hallingdal og Thelemarken lige ned til vore dage ligefrem har paakaldt ham i udtryk som f. eks.: «Velsigne dig, Thor i Lund» eller: «Signe dig, Thor» eller: «Thor være ævele lova.» For en 30 aar siden fortalte man endnu om, hvor-32<5__

ledes Thor med tungum hamri» spaltede klipperne, paa samme tid som man nordenfjelds havde ordsproget: «Jeg tror, gamle Thor er laus.» Noget af det merkeligste i denne henseende er en vise, som nuværende professor Mo Ikte Moe for nogle aar siden fandt i afskrift oppe i V a Iders, en vise, der er nedtegnet formodentlig i 17de aarh., og som paa en i sandhed slaaende maade svarer til digtet «Hamarsheimt i den ældre edda. Det heder saaledes i denne vises første vers:

Torekail kom av skogen heim, trøytte han var og mode. Tjovenn ha stolet burt hamaren hans, han viste ikkje, kven elet gjöre: Torekail tøymer no folen med sine taumar.

Det er imidlertid kun sjelden, at de norrøne gudeskikkelser gaar igjen i uforfalsket hedensk dragt. I almindelighed er de ved kristendommens indflydelse blevne kristianiserede og optræder saaledes indtil denne dag ligesom skjulte i kristelig forklædning. Thor med sit røde skjeg gaar igjen i hellig Olafs skikkelse, kjæmpende med jotner og andre onde magter. Odin er ligesaavel i vore sagn som i vore heks efor mul are r dækket af Vorherres navn. Naar eventyret fortæller om, hvorledes Kristus vandrede om paa jorden og havde skrubberne til bikkjer, da ser enhver, at her egentlig er tale om Odin med sine ulve. Og naar Kristus i vore hekse formularer helbreder sankt Peders foles forvredne ben, idet han siger: Hud til hud, ben til ben, saa er dette, med foran-25 r

dring af navne, intet andet end, hvad det hedenske Merseburgerkvad beretter om V o dan, der galdrer over sin ledsagers forvredne foleben og siger: Ben til ben, blod til blod, led til led. Der er blot en navneforandring, naar det i en hekseformular siges, at Kristus rider over sten og berg og i en anden: Vorherre rei i vi ode hei: det er ingen anden end selve Odin, der gaar igjen.

Af den norrøne gudeverdens kvindelige skikkelser har visselig F ro i a som livets og frugtbarhedens gudinde havt den mest fremtrædende plads i folkets bevidsthed. Ogsaa hun gaar igjen i folketroen den dag i dag, iført jomfru Marias kostume. Naar det nemlig heder om jomfru Maria, at hun er herskerinde over alle skovens dyr, at hun har nøglerne, der oplukker alle laas, at hun indehaver livsbefrug-tende magt, ja endog lige til optræder som jordemoder, da er nok røsten Jakobs, men hænderne er Esaus; er det selve F roi a, man har for sig, iklædt et katholsk gevandt.

Næst efter Frøi a maa de tre norner have staaet paa et fremskudt trin i den gamle hedenske folkebevidsthed. Dette fremgaar baade af skaldenes kvad og af den omstændighed, at disse Ire norner har bevaret sit liv i folketroer, lige til vore dage, blot nævnte med andre navne. De tre norner er blevne betragtede som repræsentanter dels for det gode og dels for det onde og optræder i vore hekseformularer og folkeviser dels som de tre hellige himmelske jomfruer, der bringer hjælp i allehaande nød, og dels som tre underjordiske hekse, der skaber dyr af menneskeben,og dels samler de sig alle tre i én ond skikkelse: djævel en.

Jeg gaar nu over til at fremdrage træk, der paa det mest bestemte viser, at den almindelige mands praktiske gudsdyrkelse i den hedenske tid har været af en betydelig anden art, end det billede, man i almindelighed danner sig ved læsningen af den i literaturen foreliggende norrøne mythologi. Vi staar lier foran samme foreteelse som f.

eks. hos grækerne. De græske bønder havde liden tillid til kunstens skjønt udmeislede gudebilleder; langt mere populære for dem var de gammeldagse raa gudebilleder, hvor Juno endnu havde hoved som en ko og Athene som en ugle. Troen paa det kampliv efter doden i Valhalla, der fremtræder saa storartet og gribende i skaldekvadene, har aabenbart været fremmed for det store folk, der paa gammel-germansk vis lod de dødes sjæle leve i en dels kummerfuld, dels ialfald temmelig taaget og blodløs tilværelse, uden nydelse, uden glæde. Af denne betragtning bærer vor folketro dybe merker. Jeg peger først paa den omstændighed, at folketroen lader tie afdødes sjæle gaa igjen, især i juletiden, og at de da ved f. eks. at stjæle julekosten søger at skafte sig en nydelse, som ellers ikke staar til deres raadighed. Jeg minder for det andet om troen paa haugebonden, der visselig er mange hundrede aar ældre end edda. Haugebonden er ættens ophav, gaardens rydnings-mand, hvis sjæl efter døden bor i haugen, og hvis liv paa en vis maade er gaaet op i det paa haugen plantede hellige træ. Naar man torsdags kveld eller juleaften ofifrer øl til det hellige træ, da er329

dette et dodningeoffer, man bringer til den i træet og haugen levende haugebonde; ogsaa han skal have sin del af efterkommernes nydelser. Medens nu vistnok forstaaelsen heraf efterhaanden er bleven mere og mere fordunklet, har o firinger til de hellige trær holdt sig til vor tid paa en mængde steder især i Kristianssands og Bergens stifter. Alle kjender Welhavens skjønne digt om det hellige træ paa gaarden Slinde i Sogn.

Paa clette omraade giver saaledes folketroen os en ny udsigt ind i vore hedenske forfædres praktiske religiøsitet. Det samme er ogsaa tilfældet, naar vi betragter den dyrkelse af andre nat urgj ens tande, (Ter endnu ikke er uddøet. Det er ikke blot de hedenske tyskere eller de afgudiske lapper og finner, der har dyrket og ofret til livløse naturgjenstande, det samme har ogsaa de hedenske nordmænd gjort; og denne slags kultus har havt det seigeste liv inden vort folk og holdt sig til denne dag. At de hedenske germaner i Tyskland dyrkede vandet ved at kaste gjenstande ned deri som offer, det er en bekjendt sag. 1 vort land er de gamle hedenske hellige kilder blevne kristianiserede, forsynede med en eller anden helgens navn, især har man yndet at opkalde dem efter st. Olaf. Der er slige hellige kilder, som dyrkes endnu den dag idag: man tor sig i vandet for at faa helsebod, og man ofrer til kilden penge eller klæder som tak for modtagen hjælp. Det er intet andet end den gamle germanske kildekultus, man her har for sig.

Ilden, der spiller en saa vigtig rolle i menneskelivet, har ligeledes været gjenstand for en dyr-32<5

keise, der lader sig forfølge til nutiden. Der gives sikkerlig endnu gamle koner oppe i fjeldbygderne, der ikke koger sin melkegrød uden at samle clen förste snerke, der danner sig i gryden, og slaa den i varmen som et offer til laagje,» til ildens lue. Ogsaa salt og mel har man pleiet at kaste i ilden som offer. Ganske interessant er det, at der inden vort folk er bleven skabt en særegen kvindelig helgen som repræsentant for den guddommelige ild. I den gamle kalender var der nemlig en dag, som man kaldte E 1 d bjørg s dagen, i3de dag jul, da man slukkede eller bjergede» ilden, efter at julegjesterne vare farne af gaarde. Dette navn, hvis betydning man ikke længere forstod, gav anledning til, at man skabte den kvindelige helgen st. Eldbjorg, hvem man dyrkede med knitrende baal paa peisen, medens man lod olbollen gaa rundt, og enhver af de tilstedeværende drak til st. Eldbjorgs minde med bøn om, at hun maatte bevare huset fra ildebrand, hvorpaa man heldte lidt øl i baalet som offer til denne ildens kvindelige helgen. Denne skik holdt sig til slutningen af forrige aarhundrede.

I den hedenske tid var solen vistnok den ildens, varmens og lysets repræsentant, der som saadan var gjenstand for almindelig dyrkelse, uagtet skaldekvadene og sagaerne — saavidt mig bekjendt — intet nævner herom, uden forsaavidt som solen i et af edda-digterne betegnes som «en guddom.» At man virkelig har dyrket solen, beviser den omstændighed, at offer er bleven bragt331

til den baade i Kristiansands stift og i Valders lige ned til for en 20 aar siden. Halvard Bergh fortæller saaledes i sine nye eventyr og sagn fra Valders, at der, hvor husene laa saa dybt nede i dalen, at solen var borte en del af vinteren, der pleiede husmoderen at lægge et stykke smør paa det sted, som solen om vaaren først skinnede paa. Man søgte altsaa ligesom at lokke solen til at fremsende sine straaler ved det fremlagte smøroffer.

At de hedenske lapper oppe i Finmarken bragte offer til klipper og stene, er en bekjendt sag. Men dette maa ogsaa de hedenske nordmænd have gjort, efter som stendyrkelsen lader sig eftervise blandt vort folk lige til de

seneste tider, ikke at tale om, at denne kultus omtales baade i sagaer og i vore gamle love.

Følgende hellige stene har jeg fundet dyrkede :

1. Stenen paa gaarden M e-A a s i Siljord. Torsdag aften og til andre tider vaskede man den og smurte den med smør, tørrede den ved ilden og hensatte den derpaa i høisædet, hvor den havde sin plads.

2. Juva-stein i Tindfjeldet. Om denne berettes, at en kvinde ved navn Judith pleiede at fremsætte for den det bedste af sin sæterkost, idet hun sagde: Goddag, Juva-stein, tak for sidst, Juva-stein. Og naar hun gik, sagde hun: «Guds løn for mig, Juva-stein. s

3. Vedde st enen i Borgund. Sagnet fortæller, at i gamle dage pleiede en mand, naar han foriiveirs skyld ikke kunde komme til Borgund kirke at forrette sin andagt for denne sten.

4. «Grannen» i Bakke sogn. Til denne ofrede man af al grøde, som avledes paa gaarden, og af den første melk af kjørene, ligesom den ogsaa fik sin del af julieøllet.

5. Helgestenen i Orsten sogn, omkring hvilken bønderne hver fredag samlede sig for at forrette sin andagt.

6—7. To stene paa gaarden Kvalset i Brunkeberg, der for i tiden ligeledes var gjenstand for dyrkelse, idet de blev besprængte enten med kjær-nemelk eller øl.

Det slags kultus, som træder os imøde ved dyrkelsen af disse naturgjenstande, nemlig fremsættelse af næringsmidler og fremfor alt ofring af fede eller flydende substanser, som smør og øl samt tingenes indsmøring meel disse og den derpaa følgende indtørkning foran ilden, er en hedensk foreteelse, der er saa gammel, at den maaske endog er fælles-arisk, ialfald fælles-europæisk. Man har saaledes eftervist den for flere i tal is ke stammers vedkommende, ligesom man tidlig gjen-finder den blandt mongolske folkeslag.

Af Fridtjovs saga ved alle, at man i den hedenske tid ogsaa dyrkede sine afgudsbilleder paa samme maade. Mindre bekjendt tør det vistnok være, at man paa samme vis har dyrket afgudsbilleder i vort kristne land lige til for omtrent 30 aar siden. Denne lige saa bedrøvelige som interessante levning af det gamle hedenskab skal jeg nu til slutning kortelig omtale.333

I presten Ramus's Norges beskrivelse fratiden omkring 1730 fortælles, at der i et gammelt træhus paa gaarden Skea i Sørum var 2 billeder af træ, om hvilke Ramus har den mening, at de var ^relikvier fra de gamle hedenske offerhuse.»

I en bog af Pontppidan om «Udrensning af den gamle surdeig» berettes, at en bonde i Vraa-dal i Telemarken omkring 1720 dyrkede et afgudsbillede ved navn Gudmund, et billede, presten magister Otto Stoud lod slaa i stykker.

I Lunds beskrivelse af Telemarken forfattet omkring 1780, fortælles omet afgudsbillede paa gaarden Fladeland i samme sogn, der blev ødelagt af samme prest. Afgudsbilledet, som bar navnet Torbjørn, var, efter Lunds beskrivelse, «stort og tykt nedentil, havde hverken arme eller ben, men hoved som et menneske samt øine, der var indstøbte af tin. Ovenover hovedet havde det en rund, bred udhuling, saa deri kunde sættes en rund øl-bolle.» Af presten Willes før utrykte, nu af prof. dr. L. Daae udgivne optegnelser om Telemarken erfarer man, at dette billede hver løverdagskveld blev «toet som en stor helligdom og sat i højsædet,» ligesom det ved hvert julegjæstebud blev «trakteret med øl.»

I presten Gjellebøls beskrivelse af Sætersdalen forekommer en beretning om et «afgudsbillede» paa gaarden Rikje i Valle. Billedet, der beskrives som et menneskehoved af træ, sat paa en stage og som bar navnet Her nos,» blev i aaret 1780 sammen med nogle andre oldsager foræret til biskop Spidberg i Kristianssand.

Medens det af disse notiser var usikkert, hvor-334

vidt der her var tale om afgudsbilleder eller helgenbilleder, og medens man ialfald antog, at dette væsen forlængst var uddød, fik man i 1878 af en opsats i Kristianssands stiftsavis af lærer Lo vi and oplysning om, at denne slags afgudiske billeddyrkelse saa langt fra at være forlængst uddød havde holdt sig lige ned i femtiaarene.

Disse Løvlands oplysninger kan suppleres af forhaandenværende utrykte optegnelser af malerne Isachsen og Schneider. Det fremgaar af disse kilder, at der paa gaardene Rygnestad og Brokke i Valle i Sætersdalen har existeret afgudsbilleder med navnet Faxe.

Rygnestad-Faxen havde sin plads paa stuens sondre langbænk. Hver gang, man bryggede ol, fik Faxe sit offer, der blev hældet over ham. Juleaften blev han indsmurt med svinefedt og tørret foran aaren, hvorefter man satte en bolle med øl, ovenpaa hvilken blev lagt en leiv fladbrod med sul, paa lians hoved. Om vaaren pakkedes han i kløven og gjorde reisen med til sæteren, hvor han altid fik den første kjæmemelk eller saup. Ellers maatte Faxe ikke røres. Da presten Frantzen blev hentet til gaarden i sognebud, fik man en udbygding «med en anden tro» til at bære billedet bort; da presten var reist, blev det atter sat paa sin plads. Omkring 1856 kom gaarden i fremmede opsidderes hænder; disse tog Faxe og kastede ham i vedskuret. Her fandt maler Isachsen billedet i 1S57, rigtignok i en forkommen forfatning, men dog i saavidt stand, at han tydelig kunde se, hvorledes det havde seet ud. Isachsens Beskrivelse, der ganske samstemmermed de af maler Schneider optegnede udsagn af gamle folk, gaar ud paa følgende. Billedet var en cylinderformet, indvendig hul aaspekubbe, hvis ovre tre fjerdedele indtoges af en menneskeskikkelse af størrelse som en 12 aars -gammel gut, og hvis nedre fjerdedel var prydet med ormeslyngninger af samme art, som forefindes paa vore ældste stavekirker. Billedets hoved, med langt, krollet haar og skjeg, bar en krone eller en ring omkring det øverste parti, kjæften var forfærdelig opspilet, øinene dannedes af store messingbukler; om midjen var et belte, armene var tætsluttende og hænderne lagte tæt sammen paa forsiden. Lægge, ben og fødder var blot antydede.

Faxen paa Brokke omtaltes af gamle folk for Schneider som et rundt menneskebillede; ansigtet havde øine af bly, saa det syntes at glaape fælt for sig. Hver lille-juleaften satte man frem foran afguden mad og ol, hvorpaa man gik ud, «medens han aad,» og indkommen syntes man altid at merke, at han havde nydt af retterne. Man brugte ogsaa at lægge vadmel paa bordet, at Faxen kunde skjære sig klæder. Til sine tider blev billedet indsmurt med fedt og tørret i aaren. — Saaledes blev Brokke-Faxe dyrket lige til 1858, da den gamle kone paa gaarden fik skrupler over denne sin afgudsdyrkelse. Hun tog da billedet fra sin plads, kastede det i ilden med de ord: Dette var alta ri hass Fax i, hvorpaa hun brast i heftig graad.

Vi har saaledes for os en række billeder, der dels bærer menneskenavne, som Gudbjørn og Torbjørn, dels benævnelser, dannede af deres ydre336

form: Her no s, Faxe. Billederne skriver sig lige fra den hedenske tid og har oprindelig vel været fremstillinger af lavere, ukjendte gudeskikkelser, i lighed med f. eks. den af Haakon Jarl dyrkede H ørdabrud. Hvordan det nu end maatte forholde sig hermed, sikkert er det altsaa, at billeder er paa samme vis som i templet i Balderhagen i Sogn: ved indsmoring og indtørring, blevne dyrkede i vort land lige ned til aaret 1858, og at denne dyrkelse ikke som ellers i tidens lob er bleven albleget og har antaget karakteren af en gammel, betydningsløs skik, men at den er foretaget med fuld bevidsthed og med ond samvittighed.

2. Svartebogen.

< Svartebogen kjender alle af folkesagnet. At der virkelig har været til en betydelig mængde trold-domsbøger blandt vort folk, er vistnok mindre bekjendt De fleste af disse er efterhaanden blevne tilintetgjorte af sine eiere; enkelte findes endnu paa landsbygden; i offentlige bibliotheker og enkeltmands samlinger vides for tiden omkring 30 stykker at være forhaanden.

Med navnet «svartebog menes, som bekjendt, en større eller mindre samling af opskrifter, der indeholder anvisning til udøvelse af overtroiske kunster. I norden bærer disse gjerne navnet «Cyprianus« efter en biskop i Antiochia, der levede i det tredje aarhundrede, og som man i middelalderen tænkte sig at have været en stor heksemester,o i n

paa samme maade som middelalderens folketro af den romerske digter Virgil skabte en mægtig troldmand. De forhaandenværende norske Cypria-ner, der alle foreligger i haandskrifter, og hvoraf endnu ingen er trykt, er for de flestes vedkommende sat sammen af bønder; de ældste er dog vistnok skrevne af studerede mænd.

Før jeg gaar over til at omhandle svartebøgernes affattelse og øvrige literære forhold, skal jeg forudskikke en kort oversigt over deres indhold.

De hekseformularer, som vore svartebøger indeholder, viser tilbage til en dobbelt'oprindelse.

En stor mængde af dem er fællesgermansk, det vil sige, de forefindes efter sine grundlinjer blandt alle folk af germansk race og er blevne mundtlig forplantede i aartusinder, indtil de tilslut nedskreves og paa denne maade banede sig vei ind i svarte-bøgerne.

Blandt disse fællesgermanske formularer kan man sondre mellem flere rækker.

i. Alle germanske folk brugte i den hedenske tid en formular for at kurere forvredne hesteben. Den indeholdt en beskrivelse af, hvorledes Odin og Balder red tiiskogs, hvorledes Balders hest fik sit ben forvredet, og hvorledes Odin helede skaden, idet han bød, at alt skulde vende tilbage til sin forrige tilstand:

Led til led, hud til hud. kjød til kjød, blod til blod.

Denne formular, der i sin oprindelige hedenske form er opskrevet paa gammeltysk omkring aar iooo, blev overalt ved kristendommens indforelse en smule kristianiseret, forsaavidt som man i stedet for Odin og Balder satte Kristus og en eller anden helgen eller apostel. I denne skikkelse optræder den i de norske svarteboger i en mængde bearbeidelser. F. eks.

Jesus og st. Peder red over breden bro og hans fole gled. Jesus afsteg.

L>et er vred sagde Jesus, «vred i vred og led i led, blod i blod.» Idag bliver n. n. god.

Idet man bruger denne formular og gjentager de almægtige ord, der virkede til helbredelse, dengang de blev udtalte, saa mener man, at de for tilfældet skal udrette det samme: kurere forvredne ben.

2. En lang række hedenske germanske trylleformularer havde som forudsætning den naive tro paa det udtalte ords magt. Det er den gamle tids suggestion, som vi her har for os i sin raaeste skikkelse, i forsøg paa at mane det onde bort fra et menneske eller i forsøg paa at klomse og fjet-tre dyr og fugle ved at byde dem staa stille. En mængde formularer af denne art finder man i svarte-bøgerne, enkelte af høi ælde, omtrentlig af samme ordlyd, som de havde i den hedenske tid. F. eks.:339

Jeg maner alt ondt

tur marven og i benet,

tur benet og i kjødet,

tur kjødet og i skindet,

tur skindet og i veir og vind,

og du skal ikke mere komme herind!

Eller:

Jeg klomser dig, ulv og ulvetand, jeg klomser dig, bjørn og bjørneran, jeg klomser alle klodyr, i skogen gaar, saa nær som fæhunden vor.

For at give saadan maning en større kraft lagde man den ofte i munden paa et høiere væsen. Saaledes fik en flerhed af disse formularer et episk, historisk indhold. Kristus, jomfru Maria eller en anden helgen lod man gaa paa en vei og møde den samme ulykke, som man selv led af. Og idet man saa lod dem bortmane ulykken, saa troede man, at den ogsaa i nærværende tilfælde virkelig maatte vige. F. eks.

For mo-sot.

Sankte Beretta gik sig til dette menneske. «Hvi er du saa træt, hvi er du saa mat?> •Jeg maa vel være træt, jeg

maa vel være mat, jeg har faaet den slemme mo.»

(Saa siger den kvindelige helgen):

Jeg maner dig utur merj og i ben

tur ben og i kjød,

tur kjød og i dit skind,

tur skind og i dit hold

og i 9 jordfaste sten.»34° Eller:

For magtstjaalne kreaturer.

Jomfru Maria og Jesus Kristus gik sig vegen fram; der mødte hun sine kreaturer og hester, dem gik og græd. Hvorfor græder I,» sagde hun til dem. «Vi maa vist græde; mod og hold og kraft og magt er stoli ifra os.» «Græd ikke; jeg vil give dere igjen deres mod og magt, deres hold og kraft.»

3. Troen paa de tre norner spillede, som bekjendt, en ikke ringe rolle i de hedenske germaners bevidsthed. I lighed med romernes pareer og grækernes moirer troede man at de var tilstede ved ethvert menneskes fødsel, at de spandt livets traad og greb ind i alles skjebne. Man troede da ogsaa, at alt, som angik fodsel, kjærlighed mellem mand og kvinde, og de menneskelige organer, der betinger undfangelse, i særlig grad henhørte under dem og stod under deres indflydelse. Denne opfatning træder ogsaa frem i en række hekseformularer, hvor de tre norner er blevne omformede til tre jomfruer, eller til tre himmelske moer, eller til tre søstre, der yder hjælp i de ovenfor nævnte henseender. F. eks.

For modersyge.

Tre søstre

kom af østen

og reiste til vesten.

Den ene batt,

den anden vatt,

den tredje satte moderen

i sin forrige stand igjen.341

4- Som alle germanske folk brugte ogsaa vore hedenske forfædre en mængde mere eller mindre overtro i ske midler ti 1 at fordri ve det o n de. For at gjøre disse midler mere kraftige, for at for-høie deres virkning, fabrikerede man formularer, hvori en guddommelig person optræder og foreskriver brugen af det middel, man for tilfældet vil anvende. En flerhed af disse produkter fra den hedenske tid gaar igjen i vore svartebøger; kun er navnene blevne forandrede, ombyttede med benævnelser fra en eller anden helgen. F. eks.

For tandpine.

Job satte sig paa en sten og klagede sig for sine tænder. Kom Jesu moder, st. Maria, (og sagde):

Tag vand i mund, sputt i grund,

det skal blive bod i samme stund.«

I denne sammenhæng kan ogsaa anføres de formularer, som man fremsagde under udførelsen af visse symbolske handlinger, sigtende til at fjerne sygdomme og andet ondt. Den vigtigste af disse var nok at maale og samtidig dermed at bort-tælle sygdommen. F. eks.

N. N. e. mæle de for mosot, i ifraa nie te otte,

ifraa otte te sjau, ifraa sjau te seks o. s. v. ifraa try te tvau aa derifraa te ait aa so te inkjevetta.342

Hvad der forøvrigt findes i vore svarteboger, det er, ialfald for den aller største dels vedkommende, af udenlandsk oprindelse, levninger af den antike verdens overtro, der ikke blot holdt sig i middelalderen, men ogsaa skjod en ny og frodig vekst, saa at den saakaldte <sorte kunst» endog blev foredraget ved flere universiteter (f. eks. ved det i Toledo i Spanien), ligesom der ogsaa fremstod flere store haandskrevne samlinger af trylleformularer og magiske opskrifter. Disse middelalderske samlinger har da været de kilder, hvoraf man har øst i tiden efter reformationen. Studerende tolk, der opholdt sig ved udenlandske universiteter, bragte hjem med sig til norden, og navnlig da til Danmark, oversættelser af disse produkter, som dels i større eller mindre samlinger og dels i enkelte opskrifter efterhaanden blev spredt ud blandt almuen, afskrevne den ene efter den anden. Fra slutningen af 16de til slutningen af].Sde aarhundrede, altsaa i et tidsrum af omkring 200 aar, foregaar der paa denne maade en ustanset indførsel fra udlandet af fremmed heksestof. Indførselen synes dog sjelden eller maaske aldrig at have foregaaet direkte til Norge, men over Danmark som gjennemgangsled. Det turde kanske være smigrende for patriotismen at erfare, at der samtidig nok er foregaaet en ikke ringe udførsel af denne vare fra vort fædreland til Danmark, navnlig til Jylland, hvor norske heksemestre vides at have udfoldet en betydelig praksis og staaet i stor anseelse. Betegnende i saa henseende er det, at man i Danmark gjorde Cyprianus til en norsk student.343

Dette indførte, udenlandske heksestof falder i flere grupper.

1. Sympathi-midler af alle mulige arter: af kirke og kirkegaard, lig og dødninger, dyreriget, planteriget, metaller, ild osv. Enkelte af anvisningerne til brugen af disse midler sees ligefrem at være oversatte fra en i sin tid bekjendt tysk bog: Kräutermanns Wunde r-A r t z.

2. Transplantationer, omplantninger, hvis grundtanke er forsøget paa at overføre et vist sygdoms-stof fra det menneskelige legeme ind i en plante. F. eks. man berører en verketand med en vedflis og sætter denne mellem barken og veden paa et træ i den tro, at flisen skal overføre tandpinen fra mennesket og ind i træet.

3. Anvisningen til at udføre overnaturlige kunster, saa som at fremmane døde, at skafte sig saa mange penge, man vil, at opdage skjulte skatte ved hjælp af ønskekvisten, at se ind i fremtiden o. s. v., o. s. v.

4. Magiske opskrifter, hvis kraft tænkes at ligge i visse mystiske, uforstaaelige, meningsløse ord, som f. eks. abracadabra, der er kjendt fra Holbergs komedier, pax-max, agla o. s. v. Hvorledes disse magiske trylleord har vandret, og hvorledes de har holdt sig blandt vore bønder, derpaa skal vi anføre et merkeligt eksempel. Latinske forfattere fortæller os, at en vis mand helbredede en af de romerske keisere fra en sygdom ved trylleordet oipulu. Dette ord findes ikke blot i vore haandskrevne svartebøger, men er ogsaa optegnede efter folkemunde i flere af vore fjeldbygder.344

5. Besværgelser, der gaar ud paa ved anvendelse af Guds og helgenernes navne at fordrive de onde magter. Man træffer her forvandskede levninger af gamle katholske litanier, folkelige bonner, der i middelalderen brugtes over hele Europa, og som i tidernes lob har antaget præget af hekseformularer, en mængde besvergelser til at slukke ild og stanse blod med, o. s. v. o. s. v.

6. Tekniske forskrifter og anvisninger til udforelse af forskjellige taskenspillerkunster. Blandt disse kan nævnes flere opskrifter, efter hvilke man troede at kunne tillave røgfrit og knaldfrit krudt.

7. Formularer og forskrifter, der omfatter den saakaldte sorte magi, den egentlige sorte kunst, hvorved man søgte at naa sine formaal ved at paakalde djævelen og andre onde aander eller ved ligefrem at indgaa pagt med mørkets fyrste og sælge sin sjæl til helvede. For at gjøre saadanne operationer saameget mere kraftige og svarende til sin hensigt, forbandt man dem gjerne med den mest vederstyggelige gudsbespottelse og misbrug af det hellige. Jo mere gabende man gjorde svælget mellem sig og lyset, desto sikrere troede man at finde hjælp i mørket. At dette sørgelige væsen til sine tider antog formen af ligefremme epidemier, er bekjendt nok. Saa indeholder da ogsaa de hidhen hørende stykker af vore svartebøger merkelige bidrag til det mørkeste kapitel af vort folks aandelige historie.

Efter denne oversigt over svartebøgernes indhold gaar jeg over til at give en kort udsigt over deres literære

historie345

Omkring aar 1600 har en studeret mand i Danmark efter udenlandske kilder sat sammen en svartebog, som jeg vil kalde den danske Urcyprian, og som danner grundlaget for affattelsen af alle svartebøger ogsaa for vort lands vedkommende. Thi afskrifter af den danske Urcyprian blev snart bragt op til Norge og spredt i en mængde afskrifter, af hvilke den ældste endnu opbevarede skriver sig fra c. 1650 og tilhorer vort universitetsbibliothek. De formler og opskrifter, som denne indeholder, gjenfindes snart sagt i alle senere affattede norske Cyprianer fra alle kanter af landet.

De svartebøger, der sættes sammen i tiden omkring 1700, har intet merkeligt ved sig. De gjengiver den danske Urcyprian, tildels i varianter, samtidig med, at de optager nyt udenlandsk stof.

I aaret 1719 slaar den norske svartebog-produk-tion ind paa en ny bane. En i dette aar affattet norsk heksebog, der bar titelen: Cyprianus fri-ko nst, og som maa være bleven til etsteds paa oplandene, har nemlig det eiendommelige ved sig, at den ved siden af udenlandsk stof har optaget tiere indenlandske formularer efter mundtlig tradition, saaledes som de indtil den tid havde levet paa folkemunde.

Denne Cyprianus frikonst af 1719 er vistnok nu ikke længere til; men vi har to svartebøger, som er affattede paa grundlag af samme. Den ene er en defekt svartebog fra Fron i Gudbrandsdalen, skrevet omkring 1750 (nu i prof. Molkte Moes eie); den anden gjemmes paa gaarden Galgum i Romedal;346

en af lærer O. Aasmundstäd besørget afskrift af bogen eies nu af prof. Molkte Moe.

Af senere tilblevne svartebøger skal jeg endnu nævne et par stykker.

En mig tilhørende svartebog fra tiden omkring 1800 har i sin tid tilhørt en berygtet mand i en af vore ljeldbygder. I eierens fravær lod sognepresten i gjældet engang to af sine medhjælpere gjøre indbrud hos vedkommende og bemægtige sig bogen, ved hvis hjælp troldmanden efter bygdens mening bare gjorde ondt.

En af de betydeligste svartebøger, som endnu er i behold, er c. 1820 sat sammen af Halvor Haneborg fra Urskog og er bleven brugt af Heyerdahl i Urskogs beskrivelse. Bogen, der tidligere har tilhørt billedhugger Skeibrok, eies nu af kong. fuldmægtig Th. Boeck.

Som et fælles kjendemerke ved alle de svartebøger, som er blevne til i slutningen af forrige og begyndelsen af indeværende aarhundrede, maa den omstændighed paapeges, at de alle er gaaet videre og videre frem paa den bane, som Cyprianus frikonst af 1719 slog ind paa; det indenlandske, fællesger-manske stof trænger sig mere og mere frem, det nationale gjør sig mere og mere gjældende.

Ved at sammenligne svartebøgernc fra forskjellige kanter af landet bliver man ofte slaaet ved at se de selv samme formularer at optræde i tildels endog uforandret ordlyd. Aarsagerne hertil er dels den, at forfatterne kan have øst af fælles danske kilder, og dels og fornemlig den omstændighed, at afskrifter dels af hele svartebøger, dels af enkelte347

formularer i disse er spredt viden om. Reisende tatre sees oftere have været mellemmænd i saa henseende.

Hvad sproget angaar, da er de udenlandske formularer fra forst af bleven oversat paa tidens dansk; ved atter og atter at afskrives af ukyndige bønder har mange misforstaaelser og forvanskninger sneget sig ind. Dette er selvfølgelig i end høiere grad tilfældet med de latinske ord og sætninger, der forekommer i formularerne, og som ofte ikke er at kjende igjen. F. eks.: Peritus Fanito for Spiritus sanctus, drexa bomsa for dextera omnipo-tentis osv. — I henseende til de indenlandske formularer, der har levet i folket fra Arilds tid af, gjælder den regel, at de oprindelig var affattede paa oldnorsk og blev i løbet af det 16de og 17de aarhundrede oversatte paa tidens dansk. Et interessant eksempel paa en saadan gammelnorsk formular, der staar paa overgangen til dansk, har vi i en opskrift fra Bergen 1594, hvor der blandt andet forekommer følgende:

Der skal du bunden ligge indtil domsdegi, saalænge den stein laag, der var fra doms æve.

Spor efter oldnorsk oprindelse moder os ofte i enderim; f. eks. batt — vatt, namn — fram. Ligesaa i bogstavrim;

f. eks:

Bjug laa under bjørkerot.

Eller: Den lange laa under linderot.

Eller : Sprek du, som ståk

og inte jeg, som stukken vart.

m348

Baade bogstav- og enderim peger til den af alle kjendte omstændighed, at de indenlandske formler oprindelig ikke blev fremsagte, men sungne; de var galdre, heksekvad.

Om høi ælde vidner ogsaa den episke udmaling, som vi lærte at kjende især i de formularer, der indeholder maninger. Paa det naive trin, man stod, dengang disse produkter blev til, fandt man ikke, at det kunde gaa an uden videre at byde en indvortes sygdom fjerne sig. Man maatte forst mane den fra marven ud i benet, derfra ud i kjødet, derfra ud i skindet for saa endelig derfra at kommandere den ud af legemet og ind i en sten eller en stok eller ned i vandet.

Vore svartebøger savner saaledes ikke sin literære interesse, om det vistnok er saa, at deres hovedsagelige betydning ligger paa andre omraader, idet de afgiver maaske det rigeste bidrag til overtroens historie blandt vort folk.